DE
PSYCHE DER MENIGTE

BIJDRAGE TOT DE STUDIE DER COLLECTIEF-PSYCHOLOGISCHE VERSCHIJNSELEN

DOOR

Mr. H. L. A. VISSER

HAARLEM — H. D. TJEENK WILLINK & ZOON — 1911

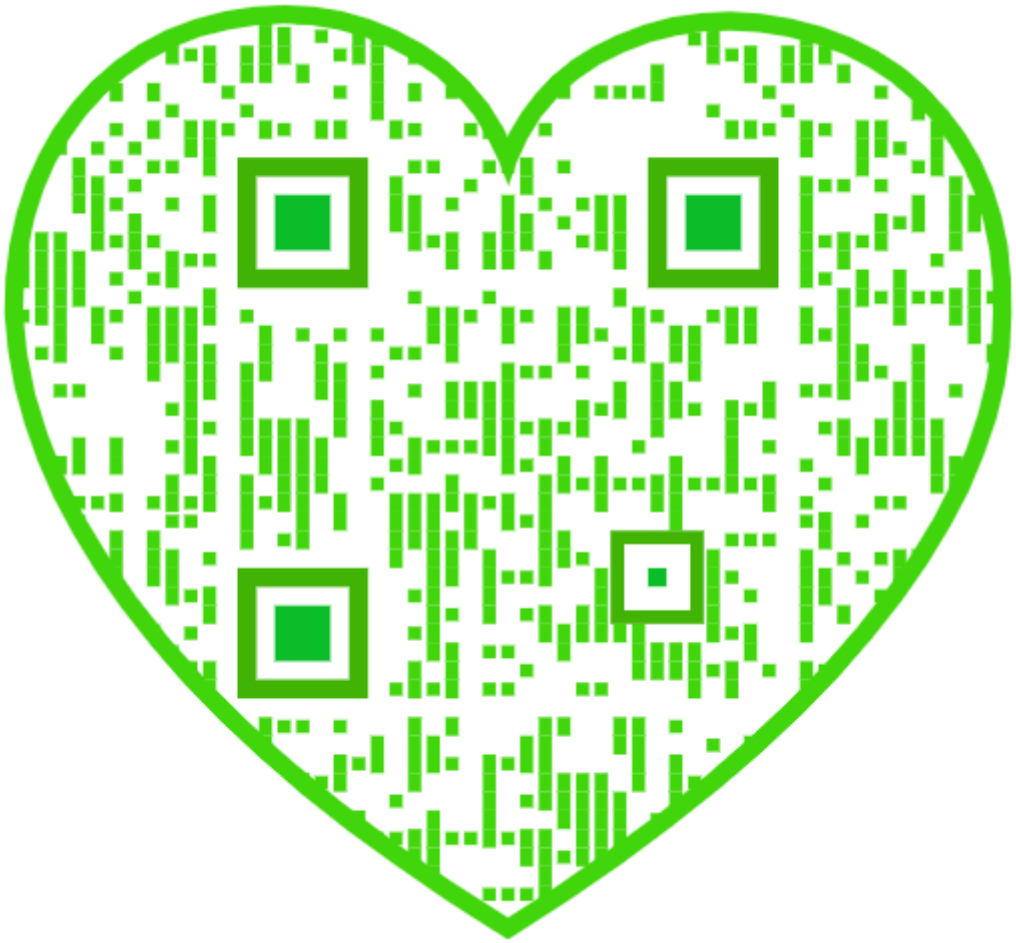

DE PSYCHE DER MENIGTE.

Boek- en Kunstdrukkerij S. W. MELCHIOR, Amersfoort.

DE PSYCHE DER MENIGTE

BIJDRAGE TOT DE STUDIE DER COLLECTIEF PSYCHOLOGISCHE VERSCHIJNSELEN

DOOR

Mr. H. L. A. VISSER.

HAARLEM — H. D. TJEENK WILLINK & ZOON — 1911

INHOUDSOPGAVE.

Blz.

INLEIDING IX

Gidsartikel (IX). Het Buitenland (X). Wel- en niet- normaal georganiseerde menschengroepen (XI). Binnenlandsche uitingen. Heymans. Krabbe (XII). Treub (XIII). Plan (XIV) . . . . . .

HOOFDSTUK I. ONTWIKKELINGSGESCHIEDENIS EN BRONNEN 1

§ 1. VÓÓRGESCHIEDENIS 1

Comte (1). Spencer (2). Lewes en de Roberty (4). Hegel (5). Lazarus en Steinhal (6). Beschrijvers van nationalen en groepsgeest (7). Diversen (9). Ward (11). Wundt (12). Giddings (13). Durkheim (14). Terugblik (15) . . . . .

§ 2. TARDE, SIGHELE EN LE BON 18

a. Gabriel Tarde (18). *b.* Scipio Sighele (29). *c.* Gustave le Bon (44) . . . . . .

§ 3. ANDERE VOORMANNEN 56

Inleiding (56). Gumplowicz (57). Rossi (60). Stuc-

Blz.

kenberg (62). Simmel (63). Giddings (65). de la Grasserie (67). Ross (69) . . . . . .

HOOFDSTUK II. OMTREKKEN EENER SYSTEMATIEK. 74

Inleiding (74). Collectieve ziel (76). Definitie (80). Indeeling (80). Onderscheiding der soorten gemeenschappen (81). Hoofdkarakter der sociaalpsychische verschijnselen (85). Aard der beginselen, die ze beheerschen (95). Verhouding tot de verschillende wetenschappen (101) . . . . .

HOOFDSTUK III. PSYCHISCHE INFECTIE EN EPIDEMIEËN. 106

§ 1. INLEIDING 106

§ 2. STOLL 108

Enkele gevallen van psychische infectie (109). Het oude Israël en de wonderen (113). De wonderdaden van en na Christus (118). De Islam (125). Het oude Griekenland (126). De Middeleeuwen (129). De Kruistochten (130). De convulsieepidemieën (133). Heksenprocessen (135). Op nietreligieusen grondslag staande verschijnselen (137). De politiek (138). De suggestieve verschijnselen der Fransche revolutie (140). De wetenschap (156). Economisch gebied. De koerslijst van effecten (156). De tulpenzwendel (157). John Law (158). Reclame, mode enz. (160). Wetenschappelijke hypothesen (161). Het rijk der getallen en maten (162). Theorie van het ijstijdperk (167). Schallphotismen (169). Natuurtooneelen (170). Phobieën (170) . . . . . .

Blz.

§ 3. WEYGANDT 172

Inleiding (172). Gevallen (173). Groepen (179) .

HOOFDSTUK IV. PROPHYLAXE 185

Inleiding (185). Weygandt (186). Ross (186). Karaktervorming (189). Stoll (189). Guyau (192). le Bon (194). Duitschland (198). Natorp (198). Sozialpädagogik (201). Nederlandsche stroomingen (210). Andere middelen (216). Zorg voor zwakzinnigen (217). Huwelijksverbod (221). Voorplantingshygiene (222). Kein blindes Dreinhauen (224). Geen fatalisme (232) . . . . . .

ERRATA.

Op blz. 232 regel 4 van boven staat *psillanimes*, men leze *pusillanimes*.

Op blz. 232 regel 4 van onderen staat *die zich*, men leze *die, zich*.

INLEIDING.

In een Gidsartikel van April 1904 „Over collectieve psychologie", trachtten wij uit enkele karaktertrekken der menigte, vooral hare vatbaarheid voor suggestie, een verklaring te geven hoe zij — of de mensch in de menigte — een gemakkelijke prooi voor verleiding wordt. Behalve op de hieruit verklaarbare misdaden werd daarbij op andere, evenzeer uit haar wezen af te leiden specifieke eigenschappen de nadruk gelegd. De collectief-psychologische studie als geheel werd vervolgens voorgesteld als, na de studie der menigte, opklimmende tot steeds beter georganiseerde, doch steeds minder typisch-collectief-psychologische groepen, met hare wel- en niet-misdadige uitingen. En eindelijk werd even aangestipt, mede in verband met de zoogenaamde misdadige woeling van 1903, het groote nut der studie eener „hygiène mental de l'individu dans la foule."

De stof voor een en ander werd ons vooral door Gabriël Tarde, Gustave le Bon en Scipio Sighele geleverd. Ondanks de rivaliteit tusschen de twee laatsten [1]) vormen zij met

---

[1]) Terwijl le Bon omtrent Sighele's „La Foule criminelle" opmerkte: „ce dernier travail ne contient pas une seule idée personelle à son auteur," noemt Sighele Le Bon's „Psychologie des foules": „en grande partie, une habile restauration de mon volume" en le Bon zelf iemand „qui a le tort de copier sans les citer les idées d'autrui," daaraan zuurzoet toevoegende, „alors qu'il devrait se contenter de ses idées personelles souvent pleines d'originalité et de justesse."

Tarde, wiens onbetwistbare superioriteit elk zichzelf op den voorgrond plaatsen uitsloot, tezamen het driemanschap, dat voor altijd in de ontwikkelingsgeschiedenis der collectief-psychologische studie een blijvende eereplaats heeft veroverd.

Door veler medewerking en naar verschillende zijden is die ontwikkeling in het Buitenland nu voortgeschreden. Niet in dien zin, dat men thans eerder dan vroeger van een scherp afgebakend gebied eener collectief-psychologische *wetenschap* zou mogen spreken. Over de vraag of haar eene afzonderlijke plaats tusschen de sociologie eenerzijds en de psychologie anderzijds toekomt en zoo ja, welke, dan wel, of zij haar domicilie op het gebied van een dezer wetenschappen blijft behouden, bestaat nog verre van eenstemmigheid. En hoe meer, van die beide grenzen uit, de studie verdiept wordt, des te sterker komt vooralsnog dit ontbreken van eenstemmigheid uit. Maar het intensievere zoeken van beide kanten komt aan dien kring van denkbeelden, die zich alle in collectief-psychologische richting bewegen, desniettemin ten goede. En al moge nu eens de sociologie, dan weer de psychologie in het bijzonder, daarmee schijnbaar uitsluitend worden verrijkt, in werkelijkheid profiteert uit den aard der zaak telkens ook de collectief-psychologische studie van de aanwinsten der wetenschappen, aan welker toenadering of wisselwerking zij voornamelijk haar ontstaan heeft te danken.

De belangstelling van den criminalist, van den beginne af, in deze studies, is haast vanzelfsprekend en geen oogenblik behoeft men er zich over te verwonderen, dat de in de crimineel-anthropologische wereld op den voorgrond staande Italiaan Ferri indertijd Sighele tot zijn baanbrekend onderzoek aanspoorde. De eigenaardige karaktertrekken der

menigte maken het immers duidelijk waarom de collectief-psychologische studie in het bijzonder de aandacht moest trekken van menschen, die aan het onderzoek naar de oorzaken der criminaliteit hunne krachten wijden. En de quaestie der verantwoordelijkheid voor in en door de menigte begane misdrijven, vraagt uit den aard der zaak belangstelling van criminalist en psychiater beide. Zoo bevat ook de Papendrechtsche strafzaak, [1]) die het nu dan toch ook heusch tot het echte tooneel mocht brengen, in haar ontstaan, ontwikkeling en verloop menig hoogst eigenaardig moment van collectief-psychologischen aard. Zoo trekken ook de merkwaardige gedragingen eener menschenmenigte ingeval van paniek de aandacht; het inderdaad zorgwekkend verschijnsel van het gedrang, dat zich bij menigen schouwburgbrand, bij den terugtocht van troepen, enz. voordoet en vaak tot zinnelooze tooneelen aanleiding geeft, is collectief-psychologisch van de grootste beteekenis.

Maar...

„'t Wispeltuurig volck, dat veel te los van hooft,
Genoten dienst vergeet en 't ergste liefst gelooft,"

zooals Vondel in zijn Palamedes zegt, is als regel zeker niet abnormaal en pleegt evenmin als regel misdrijven. En toch, ook in gezonde en normaal georganiseerde menschengroepen komen collectief-psychologische verschijnselen voor. Zoo ooit, dan vragen deze wel juist de aandacht in een tijd, die zoozeer in het teeken van het vereenigen (associeeren) staat als de onze. En indien het waar is, dat het in gemeenschap zijn in meerdere of mindere mate een

[1]) Van beschouwingen over die zaak zelf zullen we ons onthouden.

gevaar oplevert; dat het een buitengewoon meesleurende kracht in zich bergt en dat de individualiteit er in somtijds zelfs dreigt verloren te gaan, doet zich dan niet — ook buiten elke criminalistische of psychiatrische overweging om — de vraag voor, of onze het vereenigingsleven terecht aanwakkerende tijd wel voldoende daarmede rekening houdt? Verschillende uitlatingen in den laatsten tijd, van gezaghebbende zijde hier te lande geuit, raken die quaestie meer of minder direct. Toen de Groningsche professor Heymans, bij de overdracht van het rectoraat van de Universiteit te Groningen, in zijn rede over „De toekomstige eeuw der psychologie" [1]) constateerde dat de snelle vooruitgang der exacte wetenschappen de menschen nog niet gelukkiger heeft gemaakt, schemerde daarin toen ook niet door, dat de reageerende persoonlijkheid, die dezelfde is gebleven ondanks verbeterde uiterlijke omstandigheden, zelf ook voor verbetering de aandacht vraagt? En duidelijker nog was de tegenstelling bij Krabbe, toen hij, bij de aanvaarding van het hoogleeraarsambt te Leiden „De Idee der persoonlijkheid in de Staatsleer" [2]) tot onderwerp koos. Opmerkende dat tegenover de overdreven gemeenschapsgedachte van den tegenwoordigen tijd een andere strooming de waarde van den individu meer naar voren brengt, vraagt de hoogleeraar, of het zoodoende niet mogelijk zou zijn dat wij staan aan den drempel eener toekomst, waarin de tegenstelling tusschen individu en gemeenschap zal worden overwonnen door de idee der menschelijke persoonlijkheid, die volgens Krabbe de kern moet worden eener nieuwe staatsbeschouwing. Doch het duidelijkst werd dit achterstellen van de persoonlijkheid

[1]) Groningen, Wolters 1909.
[2]) Groningen, Wolters 1908.

door het te veel offeren aan den gemeenschapsgeest wel geconstateerd, en tevens veroordeeld, van een zijde waarvan men dit, oppervlakkig oordeelende, misschien niet verwachten zou, nl. door den oud-hoogleeraar Mr. M. W. F. Treub. In de rede over „vrijheid en democratie", waarmee hij de Buitengewone Algemeene Vergadering van den Vrijzinnig-Democratischen Bond van 17 Januari 1909 opende, erkende Treub met wijsgeeren en sociologen, dat het doel van het maatschappelijke leven niet is samen te vatten in de vroeger gangbare leus van het grootste geluk voor de grootste menigte, maar veeleer in de hoogste harmonische ontwikkeling der persoonlijkheid, welke dan in haar gevolg zal voeren de hoogste geestelijke, zedelijke en lichamelijke kracht van het volk in zijn geheel. En daarbij wilden de omstandigheden, dat Treub een volgend maal als het ware de practische toepassing dier theorie kwam brengen. Een concreet voorbeeld van het teveel offeren aan den gemeenschapsgeest, gaf hij immers in de openingsrede der Algemeene Vergadering van den Vrijzinnig-Democratischen Bond van 5 Mei 1910. Daarin werd n.l. de door Treub geconstateerde uitbundige geest der leden van een anderen Bond [1]) geschetst als eigenaardige variatie op het collectief-psychologisch verschijnsel, dat men zich moeielijk kan onttrekken aan den invloed der menigte in welker midden men zich bevindt, en dat die invloed zelfs doorwerkt als de persoon in quaestie niet in werke-

[1]) Direct worde volledigheidshalve en om, zooals we in deze geheele studie trachtten, objectief te blijven, hiertegenovergesteld dat kort geleden enkele leden en zelfs een afdeeling van dienzelfden Bond een zeer belangrijk aandeel gehad hebben aan den arbeid eener commissie, die juist in de richting van bestrijding der tuchteloosheid werkzaam was. Men zie hierover blz. 218 noot.

lijkheid maar slechts in gedachte zich gevoelt als deel van die menigte.

Deze verschillende uitingen, die te meer waarde hebben, omdat zij allerminst van eenzijdig conservatisme of gemis aan gemeenschapswaardeering verdacht kunnen worden, bepleiten direct of indirect versterking van de kracht der individualiteit als correctief tegen gemeenschapsuitwassen. En aangezien men mag zeggen, dat er, behoudens een enkele losse aanhaling, of vertaling, of een uit den aard der zaak beknopt tijdschriftartikel, ten onzent aan collectief-psychologische studie zoo goed als niet is gedaan, zou ik een poging willen doen, om met het sinds mijn Gidsartikel verzamelde, voornamelijk buitenlandsche, materiaal die lacune aan te vullen, door een overzicht te geven van de ontwikkeling en den stand der verschillende vraagstukken, die met collectieve psychologie verband houden. Volkomen blijf ik mij daarbij ervan bewust, dat deze bijdrage alleen dan eenig nut zal kunnen hebben, wanneer zij op haar beurt tot verdere studie vermag op te wekken.

HOOFDSTUK I.

Ontwikkelingsgeschiedenis en bronnen.

§ 1. Vóórgeschiedenis.

De idee van sociale eenheid is verre van nieuw. Patriotisme, in de oude tijden gepredikt en in toepassing gebracht, was steeds getuige van de practische werking van zulk een denkbeeld. Daarentegen is de psychologische gedachte, zooals die aan de sociologie ten grondslag ligt, betrekkelijk nieuw.

Comte schijnt de psychologie afgekeurd te hebben; zeker is het, dat hij zeer bepaalde inzichten over het onderwerp had; de verhouding van psychologie tot sociologie speelt een belangrijke rol in de ontwikkeling van zijn sociaal systeem. In het eerste deel van zijn Cours de Philosophie positive [1]), maakt hij de indeeling in zes wetenschappen: wiskunde, sterrenkunde, natuurkunde, scheikunde, biologie en sociologie. Psychologie wordt niet genoemd als een gelijk lid van de reeks, maar als een deel der biologie. Later zet hij een zevende wetenschap, de zedenleer, aan het hoofd en voegt er aan toe dat, voor een algemeene classificatie, de zeven wetenschappen kunnen worden samengevat in

[1]) Paris 1869.

twee: cosmologie en sociologie, inhoudende biologie, sociologie en zedenleer. Wanneer het waar is, dat Comte de psychologie afkeurde, dan trof zijn critiek evenwel de psychologie der bestaande Duitsche en Schotsche scholen en speciaal de „ideologie" van Cousin. Hij bestreed voornamelijk een methode, namelijk de methode, die een geheel philosophisch systeem uit de ontleding van het inwendige leven afleidde. Comte's daaraan tegenovergesteld physiologisch inzicht stelde hem in staat de psychologie als een deel der biologie aan te duiden.

Wat is nu echter zijn opvatting betreffende de psychische eenheid der maatschappij? Hij geloofde vast dat de maatschappij een functioneele eenheid is en dat al haar deelen in afkomst, geschiedenis en wederzijdsche reacties wezenlijk samenhangen. Dit leidde Comte dus ook tot stichting eener sociologie, afgescheiden van alle speciale sociale wetenschappen. Maar hij miste daarentegen het inzicht in de organische eenheid van alle deelen der maatschappij. Hij bezag zijn opvattingen niet in hare psychologische betrekkingen. De moderne psychologische sociologie heeft daarom van Comte direct weinig of geen steun ondervonden [1]).

Hoe staat Spencer hiertegenover? In hoever is zijn wijze van behandeling psychologisch? In The study of sociology [2]) wordt een hoofdstuk gewijd aan de noodzakelijkheid der kennis van psychologie als hulpmiddel, terwijl de geestelijke feiten, die zoo dikwijls aan sociale feiten ten grondslag liggen, voortdurend den lezer in herinnering worden gebracht. In The principles of psychology [3]) worden sociale trekken behandeld en treffen we sociale factoren in geeste-

[1]) Davis. Psychological interpretation of society. New-York Columbia University 1909. 20—21.

[2]) Londen 1873. [3]) Londen 1899 speciaal deel IX.

lijke ontwikkeling aan. De grondslag van het sociologisch systeem in dit werk kan zelfs in zekeren zin als psychologisch worden aangeduid. Men ziet daar, in sociale ontwikkeling, een dubbel stel algemeene factoren, den factor van het milieu en den psychologischen factor. Na een korte uiteenzetting over de uitwendige factoren, als klimaat, flora, fauna etc., begint Spencer met een studie over den primitieven mensch, waarbij vooral op diens geestelijke eigenschappen de nadruk wordt gelegd [1]). De gedragingen der primitieve menschen en in verband daarmee de ontwikkeling der vroegere maatschappij tot de physieke maar ook geestelijke trekken der primitieve menschen terugvoerende, concludeert Spencer hier zeer algemeen, dat de bron van sociale macht te vinden is in twee speciale gevoelens: de zorg voor het bestaan, die de oorsprong van de politieke macht en de zorg voor den dood, die de oorsprong der godsdienstige macht wordt. Deze beide zijn psychologisch. Maar in de afdeelingen van zijn boek, waarin hij de sociale instellingen (huishoudelijke, politieke, ceremonieele, geestelijke, professioneele en industrieele) behandelt, gaat hij niet direct psychologisch te werk. Zijn methode is, de betrekking aan te wijzen tusschen instellingen en geestelijke eigenschappen. De betrekking tusschen het geestelijke type en de sociale structuur is alleen een vorm van Spencers leer der overeenkomst. Maar hij bepaalt zich tot het aanduiden der uitwendige overeenkomst en geeft te veel structuur in plaats van functie te zien. Slechts zelden, o. a. bij de behandeling van den primitieven mensch, legt hij den nadruk op het psychische proces. Verder vestigt hij zijn aandacht meer op de leden eener groep dan op de groep als eenheid.

---

[1]) l. c. I blz. 1 — 443.

Hij beschouwt de verhoudingen van een sociale groep als bepaald door de eigenschappen van hare leden. Zijn oog blijft meer gericht op den individu in de groep, dan op de psychische producten van het groepsleven, die aan de groep eenheid geven en hare individueele leden vormen naar een gemeenschappelijke gelijkenis [1]).

Comte droeg tot de psychologisch-sociologische problemen weinig bij, behalve door zijn algemeen beginsel van toenadering. Spencers bijdrage is van denzelfden rang, hoewel ze veel verder gaat. Elke hedendaagsche sociologische studie neemt hem in meerder of minder mate als punt van uitgang. Wanneer zijn gezichtspunt minder individualistisch ware geweest, zou zoowel de sociologie als de sociale hervormer hem meer verschuldigd geweest zijn.

Ook volgens Giddings [2]) gaf Lewes in zijn „Problems of Live and Mind" de eerste duidelijke uiteenzetting in het Engelsch der psychologische gedachte zooals die aan de sociologie ten grondslag ligt. In een volk zijn er geestelijke eigenschappen, welke aan allen gemeen zijn. De wetenschap tracht nu te komen tot een „algemeenen geest", door uit de groote verscheidenheid van individueele organismen een groep kenteekenen aan allen eigen te extraheeren. In Lewes gedachtengang is de geest dan een orgaan dat verschillend reageert naar gelang van leeftijd, omstandigheid en individu; maar onder die veranderingen zijn er kenteekenen, die niet veranderen. Hij komt zoo tot een methode ter bepaling van wat „algemeene geest" is: de inhoud of som van gevoelens en ideeën, die in de geesten van individuen bestaan.

Lewes zag duidelijk in, dat die psychische verhouding

[1]) Davis l.c. 24.

[2]) The principles of sociology. New York. The Macmillan compan. 1904 blz. 132.

tusschen individu en maatschappij een wederkeerige verhouding is; hij ontwikkelde de gedachte niet verder, maar kleedde ze in een vorm, gemakkelijk te assimileeren met die gedachten, welke uitgaan van het biologische gezichtspunt der meeste moderne sociologen. Lewes verschilt hierin van de Roberty [1]). Deze volgt voornamelijk Comte na, daarbij 's meesters denkbeelden aangaande de betrekking tusschen psychologie en sociologie uitbreidende. Sociale factoren zijn functies in de psychische ontwikkeling. Historische evolutie te willen verklaren uit geestelijke eigenschappen, zonder te letten op de eigenschappen die de evolutie zelf in den menschelijken geest vormt, [2]) is onwetenschappelijk, verwart oorzaak en gevolg. Psychologie heeft een dubbele basis, maar de sociologische basis is de gewichtigste. Van de werkelijk heterogene massa psychologische feiten behoort een deel tot de biologie, een ander tot de sociologie [3]). Psychologie moet worden beschouwd als afhankelijk en als een voortzetting van sociologie en als een studie, die eerst dan een volkomen gevestigde wetenschap zal worden, wanneer de sociologie haar volle ontwikkeling zal hebben bereikt [4]). Nauw verwant hieraan is Lewes' inzicht in de belangrijkheid van sociale factoren bij geestelijke ontwikkeling. Lewes en de Roberty schijnen dit inzicht gelijktijdig, onafhankelijk van elkaar te hebben gehad.

Voor dat er van sociologie sprake was, hadden de philosophen een denkbeeld van psychische eenheden. Bijna gelijktijdig met Comte bezag Hegel het heelal als een steeds voortgaande ontvouwing van de Idee, daarbij de geschiedenis verklarende als een ontsluiering van zedelijke vrijheid in verscheiden vormen en stadia van volledigheid. Hegel's

[1]) La sociologie. Essai de philosophie sociologique 2e ed. Paris 1886.
[2]) l.c. p. 202. [3]) l.c. p. 201. [4]) l.c. p. 188.

historische methode nam voor elk volk een zeker innerlijk idee aan, die zijn historie vormde. Zulk een ideologie geeft veelal wel tot sterker generalisaties aanleiding, maar strekt ook tot het grondvesten van historische en sociale gedachten meer op meeningen dan op feiten, verduistert de verhoudingen tusschen gedachte en daad, tusschen geestelijk mechanisme en het sociale feit. Hegels philosophie zou elders voor de sociale wetenschap vruchten dragen.

Onder den philosophischen invloed der Duitschers Lazarus en Steinhal werd echter de eerste volledige voorstelling der idee van een collectieven geest en van een wetenschap, of tak van wetenschap, gewijd aan de studie daarvan, gegeven. Zij stichtten de volkspsychologie. In de in 1860 verschenen „Zeitung für Völkerpsychologie und Sprachwissenschaft" openbaarden zij hunne ideeën. Naar hunne opvatting is de plaats der volkspsychologie in de rij der algemeene geestelijke wetenschappen deze, dat zij speciaal tracht, door een overzicht van maatschappijen en historie, de feiten te verklaren als ontdekt op de basis van geestelijke eigenschappen. Ze wil haar materiaal betrekken uit psychologie, anthropologie en historie en beoogt een tweeledig doel: vooreerst den volksgeest als zoodanig te beschrijven en den invloed daarvan op de ontwikkeling van het volk en ten tweede de psychologie van bijzondere rassen of volken nategaan [1]). Bij de definieering van „Volksgeest" verwierpen Lazarus en Steinhal het criterium van gemeenschappelijke afkomst en taal vanwege het kleine aantal zuivere rassen en talen. Volgens hen moet de definitie zuiver subjectief zijn: een volk is een menigte menschen, die zichzelf *voor een volk houden.*

---

[1]) vlg. Davis. Psychological interpretations of society, 36.

Niettegenstaande den datum (1860) heeft deze beschouwing een volkomen modern karakter. Hoewel weinig directe invloed op anderen, misschien ook tengevolge van het verschijnen hunner artikelen alleen in een technisch blad, merkbaar is, is de vermelding der ideeën van Lazarus en Steinhal toch bijna een sociologische traditie geworden. De geest van hun werk kwam voort uit abstracte philosophie en philologie, en is vreemd aan de psychologie en sociologie die tot bloei kwam onder den prikkel van de physische en biologische wetenschap na 1860. Hun verdienste blijft, dat ze de quaestie opwierpen der plaats van psychische factoren in leven en historie. Ze stelden het sociologisch probleem, waarop anderen met goede resultaten, zij het ook met verschillende middelen, voortbouwden. Maar onze belangstelling in hen is meer antiquarisch dan direct.

Naast deze wegbereiders valt er op een andere groep te wijzen, gevormd door hen die, beoefenaars van de meest verschillende wetenschappen, zich met beschrijving van den nationalen of groepsgeest bezighielden [1]). Daaronder valt te wijzen op Munsterberg's *The Americans*, een fundamenteele psychologische studie van den Amerikaanschen nationalen geest, en de tamelijk recente nevenstudie, Emile Boutmy's *Eléments d'une psychologie politique du peuple Americain*, welks schrijver evenzeer den Engelschen geest schilderde in zijn *Essai d'une psychologie politique du peuple*

[1]) Vlg. omtrent het oudste ethnografische materiaal Steinmetz *de Studie der Volkenkunde* blz. 11 v; zie ook diens *Het goed recht van sociologie en ethnologie als universiteitsvakken* blz. 16, 17 en *De beteekenis der volkenkunde voor de studie van mensch en maatschappij.* En zeer in het bijzonder de door hem ontworpen en door Dr. Thurnwald bewerkte *„Ethnographische Fragesammlung zur Erforschung des socialen Lebens der Völker auszerhalb des modernen europäisch-amerikanischen Kulturkreises."*

Anglais au XIXe siècle. Het beroemde werk van de Tocqueville *la Démocratie en Amérique* en Bryce's *American commonwealth* vullen deze Amerikaansche karakterbeschrijvingen op belangwekkende wijze aan. Het Fransche volk inspireerde Alfred Fouillée tot het schrijven van zijn *Psychologie du peuple Français* evenzeer als deze schrijver in zijn *Esquisse psychologique des peuples Européens* naast beschrijvingen van geestelijke eigenschappen een theorie over de sociale ontwikkeling der verschillende Europeesche volken gaf. Naast het reeds boven genoemd werk over het Engelsche volk staat Taine's veel meer bekende *Notes sur l'Angleterre.* Een hoogst belangrijke studie over Rusland gaf Anatole Leroy Beaulieu in zijn *l'Empire des tzars et les Russes.* De familiegeest is verder op bewonderenswaardige wijze bestudeerd, voorzoover de oudheid betreft, door Fustel de Coulanges in zijn *La cité antique,* en de werken van Henry Summer Maine en Maxime Kovalewsky hebben onder andere aangetoond, dat de geest van de Latijnsche *gens* en van den Griekschen γένος op het oogenblik nog bestaat bij de bevolking van Indië en den Kaukasus. Starke heeft in zijn *La famille primitive,* met gebruikmaking van de oudste documenten, getracht dezen psychischen grondslag der primitieve familie te reconstrueeren en geeft ons in *La famille dans les diverses sociétés* een algemeen overzicht van de zeer verschillende moreele beginselen waarop de familiegeest in de moderne tijden berust. Ook van de beschrijving van een andere soort groepsgeest geeft ons Worms in zijn aardige monografie *Psychologie collective et psychologie individuelle* [1]) enkele voorbeelden. Zoo herinnert hij aan de werken van Frédéric le Play en zijn leerlingen, die in *Les ouvriers Européens* en *Les ouvriers des*

[1]) Paris V Giard et E Brün 1899.

deux mondes ons hebben ingewijd in de bestaanswijzen van talrijke arbeidersfamilies, weliswaar voornamelijk van sociaal en economisch standpunt bekeken, maar zonder dat daarbij ooit vergeten wordt de moreele beginselen, welke die levens beheerschen, te belichten. Ook wijst hij, wat den gemeentelijken en provincialen geest betreft, op *Histoire de la formation et des progrès du Tiers-État* van Augustin Thierry, waarin de Fransche gemeenten geschilderd worden en op Perrens' *Histoire de Florence*, waarin ons een belangrijke blik op deze groote Italiaansche gemeente in de Middeleeuwen gegeven wordt; verder op werken als *Les population agricoles de la France* van Henri Baudrillant en *Les Français d'aujourdhui* van Edmond Demolins, die het karakter der Fransche landbouwers aangeven en enkele andere, thans met verschillende meer of minder belangrijke werken aan te vullen, die beschrijvingen van andere vormen van den professioneelen geest willen geven. In werken als deze worden zekere eigenschappen van geest als typisch voor een volk voorgesteld en, in zoover al eenige opmerkzaamheid is gewijd aan historische verklaring, wordt de geschiedenis van de bestaande groep met deze eigenschappen in verband gebracht. De meer wetenschappelijke studies hebben in het algemeen veel overeenkomst met de zuiver populaire. Ze schilderen een aantal betrekkelijk duurzame eigenschappen, tradities en gevoelens als gemeen bezit van de normale leden der groep. Tezamen genomen vormt dit geheele psychische bezit dan den nationalen geest. De beschrijvende sociale psycholoog tracht nu te verklaren hoe die geest is gekomen tot wat hij is, en in welk licht deze de oorzaken van waargenomen sociale handelingen stelt.

Verder moet een ander aantal sociologen de revue passeeren, waaronder er zijn die werkten in de richting van

het probleem der sociale eenheid, zonder het speciaal aan te roeren. Zoo spraken de ethnologen van raseigenschappen, die evenzeer ongelijkheid als eenheid brachten. Gumplowicz vat in zijn *Der Rassenkampf* [1]) de maatschappij op als een verbinding van groepen welke voortdurend met elkaar in conflict zijn. Erkennende dat de wezenlijke rasverschillen voornamelijk psychisch zijn, behandelt hij liever de uitwendige processen dan het inwendig mechanisme. Bij Novicow, *Les Luttes entre sociétés humaines,* [2]) staat de rassenstrijd op den voorgrond, doch het moet erkend, dat hij voor een deel zich bezighoudt met de psychologie der assimilatie of fusie. Anthropologische en geographische maatschappijverklaarders als Buckel en Ratzel, de Marxisten en economisten en de groep vertegenwoordigd door Lapouge en Ammon, verschaffen materiaal voor den psychologischen socioloog en omschrijven factoren betreffende het psychische proces. De methoden en gezichtspunten van al dezen komen, sinds het sociale proces als ten deele psychisch te beschouwen is, bij de verklaring van alle belangrijke sociale verschijnselen in aanmerking. De zoogenaamde biologische school der sociologie had een tamelijk bepaalde opvatting van sociale eenheid: de maatschappij is een organisme, derhalve een eenheid. De haar samenstellende groepen en instellingen zijn als deelen van dierlijke organismen, functioneel gecoördineerd en wederzijds afhankelijk. In zooverre is de gedachte gezond en vruchtbaar. De klassieke vertegenwoordigers dier school als Liliënfeld, Schäffle [3]) en Worms, verspilden hun krachten echter gewoonlijk teveel aan de sociale structuur, waarvoor

[1]) Sociologische Untersuchungen, 2e druk Wagner, Innsbrück.

[2]) Paris 1893.

[3]) Allgemeine Sociologie, 1er Band van: Bau und Leben des socialen Körpers, 2e druk, Tübingen 1896.

de biologie namen en analogieën leverde, te weinig werd aan objectieve ontleding gedaan. Wanneer Worms in zijn bovenaangehaalde monographie b.v. een poging doet tot maatschappelijke indeeling in vier groepen, t.w. familie en ras, buurschap, professies en andere menschelijke werkzaamheden, dan kan dit alleen aldus worden opgevat, dat elk der hoofdgroepen de maatschappij slechts van uit verschillende gezichtspunten doet bezien. Toch helt ook Worms in zijn latere studies meer naar den psychologischen kant over.

Davis [1]) noemt iemand als Professor Lester F. Ward, schrijver van verschillende sociologische werken, [2]) den psychologischen socioloog par excellence, omdat niemand als hij zoo vroeg en zoo sterk den nadruk legde op de plaats der geestelijke factoren in de menschelijke evolutie. Doch alleen historisch gesproken. Want Ward raakt het probleem der psychisch-sociale eenheid alleen indirect en voornamelijk door zijn analyse van den aard der krachten, die vermoedelijk den socialen vooruitgang vormen. Zijn werken behandelen geheelenal de elementaire sociale krachten, die van biologischen oorsprong zijn en derhalve de secundaire psychische krachten, producten van meer of minder bewuste gedachten. De krachtigste dezer secundaire krachten is het begrip der eenheid van de maatschappij zelf. Ward verwezenlijkt de practische mogelijkheden van

---

[1]) l.c. 41.

[2]) *Dynamic Sociology* N. Y. 1883; *The psychic factors of civiliavtion* N. Y. 1893; *Outlines of sociology* N. Y. 1898; *Pure sociology* N. Y. 1903 Verschillende andere eerste rangs sociologen, komen slechts indirect voor ons bijzonder in aanmerking; zoo mogen evenwel niet ongenoemd blijven Ratzenhofer (Der sociologische Erkenntniss, 1898 en Sociologie, 1907) en de Greef (Introduction à la sociologie, 1886 en Sociologie générale élémentaire, 1894).

die kracht in zijn pleidooi voor bewuste sociale macht, maar analyseert niet haar psychologischen aard.

Zoo werd ook bij Wilhelm Wundt de eerste grootheid op ander dan sociaal wetenschappelijk terrein verworven. Als socioloog volgt zijn theoretisch werk de lijnen, die duidelijk door Lazarus en Steinhal waren aangegeven, maar Wundt betrekt binnen het onderzoek de hulpmiddelen van een nieuw soort wetenschap. In de Inleiding tot zijn *Völkerpsychologie* [1]) geeft hij den raad de metaphysische opvattingen van de ziel, waardeloos van empirisch standpunt, en de daarmee verbonden fictie van wetten, ter zijde te laten. Onder ziel moet eenvoudig de geheele inhoud van psychologische ervaring verstaan worden; onder psychologische wetten de geconstateerde uniformiteit met die ervaringen verbonden. Wanneer dit geschiedt, meent Wundt, dan is de volksziel eveneens een voorwerp van onderzoek als de individueele geest, en sinds er uniformiteiten zijn in de psychische verschijnselen, die verband houden met de wederzijdsche verhouding tusschen individuen, kan volkspsychologie dezelfde aanspraak als individueele psychologie op den naam van wetenschap maken.

Wundt zou de studie van het geestelijk karakter van bijzondere natiën en rassen aan de geschiedenis en ethnologie willen overlaten. De sociale geest en zijn algemeene wetten dienen uit taal, mythe en gewoonte begrepen te worden. Deze drie producten voor den socialen geest brengen de kennis van zijn eigenaardigheden en ontwikkeling voort. Hij begrijpt volkomen dat het psychische voorkomen van den socialen vooruitgang het meest beteekenende is. Studie

---

[1]) Eine Untersuchung der Entwicklungsgesetze von Sprache, Mythus und Sitte; Leipzig 1900, blz. 9.

van het geestelijk verkeer tusschen individuen is de sleutel voor de kennis van den socialen geest. Omgekeerd is het sociale milieu een der voornaamste factoren in het individueele leven. Wundt geeft nu twee algemeene criteria ter onderscheiding van de verschijnselen der volkspsychologie, d. i. ter bepaling van eigenaardigheden en openbaringen van den socialen geest. De eerste is, dat die verschijnselen op zoodanige wijze voortkomen uit de gemeenschappelijke actie van een onbepaald aantal leden eener gemeenschap, dat de toeschrijving daarvan aan bepaalde individuen is uitgesloten. De tweede, dat, terwijl zulke gemeenschappelijke producten afwisselen in verschillende tijdperken en milieus, er niettemin bepaalde algemeen geldende ontwikkelingswetten zijn [1]).

Van Wundt naar schrijvers als Franklin Giddings [2]) en Emile Durkheim is weer een stap vooruit. De grondslag voor sociale samenwerking is aanwezig, wanneer inwendig gelijke menschen gelijkelijk reageeren op dezelfde uitwendige prikkels. Tengevolge der gelijkheid der gevoelens tusschen zulke individuen is de wederzijdsche navolging vergemakkelijkt en bestaat er voornamelijk wat professor Giddings noemt: organische sympathie. Als de overeenkomst van gevoelens wordt opgemerkt is er een gewaarwording van gelijkheid, leidende tot sympathie. Als gevolg ontstaat een bewustheid te behooren tot dezelfde soort, die, wanneer zij meer verwezenlijkt en bepaalder wordt, langzamerhand de getuige wordt van een waargenomen sociale eenheid. Volgens Giddings is dan de sociale geest het verschijnsel van gelijktijdig met elkaar in onderling

[1]) l.c. 6.

[2]) The principles of sociology. An analysis of the phenomena of association and of social organization. New-York en Londen 1904.

verband verkeerende individueele geesten en kan in verband met Giddings' boven aangeduiden gedachtengang worden gedefinieerd als de gelijke vatbaarheid voor prikkels, het concurreerende voelen en begrijpen, de bewustheid der soort en het overeenstemmende willen van twee of meer individuen. Dat dit meer dan een definitie, een samenvatting van ontwikkelingsphasen is, merkt Davis [1]) zeer terecht op. Daarbij maakt Giddings ons niet duidelijk wat precies onder sociale bewustheid moet worden verstaan, doch wel toont hij beter dan iemand anders aan hoe gemeenschappelijke bewustheid ontstaat. De invloeden van menschelijke gelijkheid en verschil, veroorzaakt door factoren als ras, geestelijke eigenaardigheid, milieu, opvoeding, zijn door zijn analyse gemakkelijk te herkennen. Hoe Giddings staat tegenover de groepspsychologen zullen we later zien.

Het is echter Emile Durkheim, die in zijn werken [2]) den sterksten nadruk legt op de opvatting van socialen geest als een dynamische factor. Volgens hem [3]) sluiten sociale feiten alle bepaalde of onbepaalde wijzen van handeling in zich, geschikt om uitwendigen dwang op het individu uitteoefenen, algemeen over het geheele gebied van een bepaalde maatschappij en met een eigen bestaan onafhankelijk van individueele manifestaties. Durkheim heeft zoo duidelijk mogelijk deze opvatting, dat maatschappij maatschappij is, omdat ieder mensch door alle menschen gevormd wordt. Klaarblijkelijk beziet hij echter slechts eene zijde der quaestie. Of we moeten een dualisme aannemen, de individualiseerende tendenz tegenover den socialiseerenden tendenz, òf we

---

[1]) l.c. — 48.

[2]) *De la division du travail social* 1893 en *Les règles de la methode sociologique* 1895.

[3]) *Les règles de la méthode sociologique* blz. 19.

moeten een meer algemeen begrip nemen, dat beide omvat. Maar van alle moderne sociologen heeft Durkheim het meest nadrukkelijk dien vorm van socialiseering gekozen, waarbij de sociale massa, door suggestie, bewuste en onbewuste vreesaanjaging, traditie en opvoeding een stempel op het individu drukt. Nu laat hij echter weinig zien van den specialen aard van dien socialen geest, wiens invloed (dwang op individuen) de sleutel is tot zijn sociologisch systeem. Er bestaat een zeer duidelijke en machtige kracht, zich openbarende; op verschillende wijzen; maar waar en hoe zetelt die? Durkheim schijnt aan te nemen, dat de maatschappij alleen individueele bewustheid bevat, maar hij gelooft, dat het feit der vereeniging de geboorte schenkt aan een nieuw wezen en een nieuwe reeks van realiteiten. Deze merkwaardige zienswijze, waarop lateren juist voortbouwen, werkt hijzelf echter allerminst uit. Durkheim hecht zijn naam blijvend aan de psycho-sociale theorie, maar ze moet door anderen worden uitgewerkt. Te weinig liet hij zien van de psychologische werking van het door hem aangegeven proces. Dit liet hij aan de massaal-psychologen over.

Een kleine terugblik toont ons nu het volgende.

De moderne psychologische sociologie is niet veel verschuldigd aan Comte en Spencer voor hun speciale leeringen, maar wel iets voor hun algemeene beginselen. Van Comte komt het gronddenkbeeld van sociale eenheid, een eenheid die alle deelen en krachten bevat der maatschappij bij de verkrijging van eenig concreet sociaal gevolg. Bij Spencer leidt de leer der verwantschap tot die der betrekking tusschen het sociale individu en de sociale structuur.

Spencer betrok niet ver van dit grensgebied het psychologisch kamp; Comte liet daarin zijn eenheidsidee niet veel vruchten dragen; maar beiden legden den grondslag voor al het werk in de psychologische sociologie.

Lewes verspreidde een groote gedachte door zijn heldere uitlegging van „sociale geest", daarbij niet alleen een idee, maar een methode van studie gevende. Waardevol, naast hem, is de werkzaamheid van de Roberty.

Aan den anderen kant zag Hegel een sociale eenheid in de Idee en maakte die eenheid tot een krachtige, sociaalscheppende macht, evenwel zonder wetenschappelijke ontleding harer functie; stelden verder Lazarus en Steinhal die tweevoudige quaestie hoe de Idee eenheid geeft aan een volk en hoe het volk de Idee schept en zetten bovendien eenige stappen op analytischen weg.

Behalve de beschrijvers van den nationalen of groepsgeest komen er nu sociologen, die door levering van het meest verschillend materiaal verderen steun komen brengen aan de hoofdgedachte, dat het sociale proces voor een groot deel psychisch te beschouwen is. Nadat verschillende biologen met hun opvatting van de maatschappij als een organisme wat te eenzijdig hun krachten aan de sociale structuur hadden verspild, behandelt Ward de elementaire sociale krachten van biologischen oorsprong, waaronder voornamelijk die van het bewustzijn van de eenheid der maatschappij zelf.

Wundt bestrijdt de metaphysische psychologie, acht de volksziel een geschikt voorbeeld van studie, in het bijzonder door middel van taal, mythe en gewoonte, en wenscht de verschijnselen der volkspsychologie uit de gemeenschappelijke actie van leden der gemeenschap verklaard te zien.

Eindelijk maakt Giddings beter dan anderen duidelijk hoe gemeenschappelijk bewustzijn ontstaat, evenzeer als de invloeden, die op menschelijke gelijkenis en verschil inwerken, nauwkeurig door hem geanalyseerd worden. Durkheim baant ten slotte door zijn voorstelling van den dwang dien de maatschappij op het individu uitoefent en van het door vereeniging ontstaan van een nieuw wezen, den weg voor de groepspsychologie.

---

§ 2. Tarde, Sighele en le Bon.

a. Gabriel Tarde.

De man, die, tegelijk philosoof van den eersten rang, beroemd psycholoog, groot socioloog en jurist (criminalist), na zijn te vroegen dood in 1904, in één adem werd genoemd met Darwin, Spencer en Lamarck, heeft machtig werk geleverd. Behalve een twintigtal artikelen in de Archives d'Anthropologie criminelle — waaronder niet begrepen de talrijke van zuiver critischen of bibliographischen aard —, behalve zijn bijdragen in de Revue Philosophique, de Revue des Deux-Mondes, de Revue internationale de sociologie, de Revue politique et littéraire en de Revue scientifique e. a., behalve zijn rapporten voorafgaande aan verschillende deelen der gerechtelijke statistiek en rapporten voor de crimineel-anthropologische en penitentiaire congressen, nog tijd beschikbaar houdende voor zijn lessen aan de Ecole libre des sciences politiques en Collège libre des sciences sociales en de vervulling van zijn professoraat [1]) aan het collège de France en van zijn lidmaatschap van het Institut, heeft Tarde geschreven: La Criminalité comparée [2]), Les Lois d'imitation [3]), La Philosophie

[1]) Vóór zijn professoraat was Tarde achtereenvolgens substituut-officier van Justitie, rechter van instructie en chef van de gerechtelijke statistiek.

[2]) Alcan 1886, 1e éditie. Thans 5e éditie.

[3]) „ 1890, 1e éditie. Thans 4e éditie.

pénale [1]), Etudes pénales et sociales [2]), Essais et mélanges sociologiques [3]), Les Transformations du droit [4]), La Logique sociale [5]), L'opposition universelle [6]), Etudes de psychologie sociale [7]), Les Lois sociales [8]), Les Transformations du pouvoir [9]), l'Opinion et la Foule [10]), Psychologie économique [11]). Dat het in het algemeen reeds buitengewoon moeilijk is uit zulk een kostbaren arbeidschat de voornaamste ideeën naar voren te brengen, behoeft wel geen betoog. Des te sterker geldt dit het werk van iemand als Tarde, die, zich nooit speciaal richtende naar een bepaalde orde van ideeën en vraagstukken, doch enkel er naar strevend kennis te verzamelen omtrent het intieme mechanisme van de hoogste betrekkingen tusschen de individuen en den socialen menschelijken geest, steeds met zoo ruim mogelijken blik op de vraagstukken van het geheele geestelijke leven afging. Daarbij komt, dat zijn werken overvol zijn van uitweidingen, die weliswaar dikwijls de gedachte verduidelijken, maar tevens bijna steeds de uiteenzetting afbreken en dat de verschillende gegevens omtrent hetzelfde onderwerp dikwijls in de meest verspreide deelen van zijn omvangrijk werk te vinden zijn. Wil men nu, zooals onze bedoeling is, in hoofdzaak slechts zijne, met zijn geheel systeem samengeweven maar toch daarvan slechts een klein onderdeel vormende, psychologie weergeven, dan is de moeilijkheid nog veel grooter. Volkomen bewust daarin slechts gebrekkig te kunnen slagen,

---

[1]) Storck et Masson 1890, 1e édit. Thans 4e éditie. [2]) Storck et Masson 1891, 1e édit. Thans 2e éditie. [3]) Storck et Masson 1895. [4]) Alcan, 1895, 1e édit. Thans 2e éditie. [5]) Alcan, 1895, 1e édit. Thans 2e éditie. [6]) Alcan, 1897. [7]) Giard et Brière. 1898. [8]) Alcan, 1898 1e édit. Thans 3e éditie. [9]) Alcan, 1899. [10]) Alcan, 1901. 1e édit. Thans 2e éditie. [11]) Alcan, 1902.

zullen wij trachten zooveel als voor ons doel noodig en niet meer van zijn werken te geven.

In het hoofdwerk *Les lois de l'imitation* is Tarde's bijzondere en zijn geheel systeem kenmerkende leerstelling neergelegd, dat het hoofdelement der sociale wetenschap wordt gevormd door de herhaling der sociale verschijnselen langs den weg der nabootsing. „L'être social en tant que social est imitateur par essence." [1]) De nabootsing is een voortdurend voorkomend feit, waardoor bijna alle in de maatschappij waar te nemen herhalingen zijn te verklaren. De nabootsing is het sociale feit bij uitnemendheid en vormt een werkelijken band in de maatschappij. De sociale groepeering is daarom te omschrijven als: „une collection d'êtres en tant qu'ils sont en train de s'imiter entre eux ou que, sans s'imiter actuellement, ils se ressemblent et que leurs traits communs sont des copies anciennes d'un même modèle." [2]) En in het algemeen mag worden aangenomen, dat het de respectievelijke hoogte van menschen of groepen is, die den loop bepaalt der imitatie, die tusschen hen zal voorkomen, in dien zin dat de meerdere door den mindere wordt nagebootst; doch dit geldt slechts tijdelijk uitsluitend, want daarnaast zal op den duur ook imitatie van den mindere door den meerdere vallen op te merken. De geheele geschiedenis laat volgens Tarde een serie ontdekkingen zien, door talrijke nabootsingen ontstaan. Menschen en groepen gaan telkens meer op elkaar gelijken. De menschelijke eenheid, waarin nochtans een blijvende verscheidenheid te bespeuren zal zijn, zal volgens Tarde wel eens komen. Het groote sociale feit der imitatie veronderstelt er nu echter een ander: de uitvinding, de ontdekking. Tarde behandelt

---

[1]) Les lois de l'imitation 12. [2]) l.c. 73.

de theorie daarvan in zijn *La logique sociale,* die wij evenzeer als *L'opposition universelle* stilzwijgend kunnen voorbijgaan om bij een ander, klein werkje *Les lois sociales*, waarin wij in verkorten vorm den inhoud van beide vorige werken aantreffen, een oogenblik te vertoeven. Daarin geeft Tarde immers de factoren te zien, die hij gezamenlijk in de maatschappij aan het werk ziet: *répétition, opposition, adaptation.* De herhaling is, zooals wij reeds weten, verzekerd door de nabootsing. Oppositie is „contra-imitation;" zich tegen iemand verzetten is toch hetzelfde doel najagen als deze door meer of minder verschillende middelen, dus navolgen voor een deel, maar tevens in sterke mate vernieuwen en ontdekken. Adapteeren geschiedt hetzij door repetitie hetzij door oppositie. In de drie factoren vinden wij dus weer de twee oude bekenden der herhaling en uitvinding terug.

In dit alles, in het bijzonder in les *Lois de l'imitation* toont Tarde zich een waar psycholoog. Maar de psychologie dankt aan Tarde voornamelijk het feit, dat ze haar groote sociale rol heeft moeten begrijpen, door zijn overal in zijn werken voorkomende verdediging van de groote macht van het geestelijk element en van de noodzakelijkheid om het te laten gelden. Beoordeeling der menschen buiten de maatschappij kent hij niet, maar daar binnen beschouwt hij ze als verschillende organismen, als biologische samenstellingen, die door het feit van in de maatschappij te leven hun verschillende qualiteiten niet kunnen verliezen. Tarde trad dan ook op voor het bestaan van een psychologische wetenschap onafhankelijk van iedere sociologie. Er hebben immers psychische elementen bestaan vóór eenigerlei sociale functionneering en deze zijn blijven bestaan en doordringen in het sociale leven, de sociale vormen beïnvloedende en

wijzigende. Bij Tarde moet men dus dit onderscheiden: hij houdt rekening met de verschillende biologische gegevens, maar niet met den afzonderlijken individu, hij stelt geen belang in de individueele psychologie, maar neemt „l'homme sociable" als object van studie. Hij aanvaardt alle bijdragen der biologie bij de menschenvorming, maar beschouwt slechts de verhoudingen der menschen als collectiviteit. De maatschappij is voor Tarde een systeem, zooals hij in zijn *Psychologie économique* [1]) doet uitkomen, dat van een philosophisch systeem daarin verschilt, dat de geestelijke elementen waaruit het is samengesteld, verspreid zijn in een groot aantal verspreide hersenen in plaats van in hetzelfde hoofd. Zijn psychologie is collectieve psychologie en *l'Opinion et la foule* geeft daarvan duidelijk blijk.

Hoe moet nu de collectieve psychologie worden gedefinieerd? en wat is de verhouding tusschen de twee elementen: psychologie en sociologie? Op die eerste vraag nu vinden wij — vergissen wij ons niet — geen categorisch antwoord. Wel verklaart Tarde in een zijner laatste studies *l'Inter-Psychologie* [2]), dat hij onder dien naam een nieuwen vorm van psychologie verstaat, tegengesteld aan de klassieke psychologie, die men gewoonlijk ten onrechte individueele psychologie noemt. De interpsychologie zou moeten bestudeeren de geestelijke werking van den mensch op zijn gelijke en de reactie die daarvan het gevolg is, evenzeer als de geestelijke werking van den mensch op een collectiviteit, wel of niet gegroepeerd (maatschappij, menigte, publiek) en de reactie van die collectiviteit op den mensch. En nu zou de sociale psychologie een deel zijn van de interpsychologie

---

[1]) Deel I 2. [2]) Archives d'Anthropologie-criminelle 1904, 537 v.

en de sociologie „le développement et le complément sous forme objective" [1]) van die sociale psychologie. Voor Tarde is zeker, dat de sociologie de psychologie volgen moet en ervan afhankelijk is. Het elementaire tusschengeestelijke feit is de suggestie in normalen staat door den eenen menschelijken geest op den anderen uitgeoefend, suggestie die den laatsten tot imitatie van den eersten voert. Zelfs wanneer in den dwang het teeken van het sociale feit is te vinden, komt men hiermee niet in conflict, want die dwang vormt slechts een band, dien de geest zichzelf schept. De fundamenteele methode der sociologie kan niet anders dan psychologisch zijn. Niet dat ook voor de vergelijking geen plaats zou zijn in de sociologie; ze heeft zeker rekening te houden met de in de maatschappij gemaakte opmerkingen betreffende volwassenen, kinderen, zieken, historische gegevens over vorige maatschappijen en zelfs ethnographische gegevens over lagere volksstammen. Maar dit is alles slechts onzuiver materiaal; om het begrijpelijk te maken, om het vorm en leven te geven, moet het door de psychologie worden verlicht. Tarde meent dat zijn interpsychologie „aiderait puissamment au développement de toutes les sciences sociales, à commencer par la Linguistique et la Religion comparée et à finir par l'Esthétique en passant par l'Economie politique" [2]).

Geeft het bovenstaande in vogelvlucht Tarde's algemeene beginselen weer, wij trachten thans zijn beginselen op het speciale gebied der wetenschappen die ons hier bezighouden even kortelijk aan te stippen, om daarna op enkele practische toepassingen te wijzen. Met de criminologie begon zijn studie; hij wijdde haar *la Criminalite comparée* en *la*

[1]) l.c. 540/541. [2]) l.c. 564.

Philosophie pénale. In het eerste werk neemt hij stelling tegen Lombroso's opvatting, dat het aangeboren-zijn der misdadige karaktertrekken hoofdzaak is en plaatst hij opvoeding en milieu daartegenover. De criminaliteit is geen hereditair gebrek, maar een bedrijf. Het crimineele type professioneel. Die idee beheerscht ook *la Philosophie pénale.* Tarde zoekt daarin de voorwaarden waaronder iemand misdadig genoemd mag worden, d. i. strafrechtelijk voor zijn daden verantwoordelijk. Hij vindt er twee, de persoonlijke identiteit en de maatschappelijke gelijkenis. De krankzinnige, wien de eerste ontbreekt en het monster, die het tweede mist, kunnen evenzeer als onverantwoordelijk worden aangemerkt. Na de criminologie heeft Tarde zich met het geheel der juridische verschijnselen bezig gehouden, waarvan zijn *Transformations du droit* blijk geeft. Hij protesteert daarin tegen de enge opvatting van sommige rechtshistorici, die bij alle volken dezelfde phasen van juridische ontwikkeling willen vinden. Hij schetst de gezamenlijke vervormingen van het privaatrecht door aan te toonen dat het steeds menschelijker en ruimer wordt door gradueele uitbreiding van den cirkel, waarbinnen er wederzijdsche rechten en verplichtingen komen, die oorspronkelijk beperkt tot de familie, geleidelijk ook natie en geheele menschheid zou gaan omvatten. Tarde's algemeene theorie betreffende de voortgaande uitbreiding der sociale groepen wordt daardoor opnieuw geïllustreerd. Op politiek gebied geeft hij van die leer de illustratie in *Les transformations du pouvoir.* De politieke macht is van psychologischen oorsprong, berust op geloof (bij zijn wettige macht) of op begeerte (bij z.g.n. tyrannieke macht). Tarde beschrijft de geleidelijke decentralisatie en uitspreiding der macht tot in de massa, en constateert ook in de politiek de drie

maatschappelijke feiten: repetitie, oppositie, adaptatie.

Bij zijn speciale studie over massa en collectieve criminaliteit geeft Tarde niet minder van zijne bijzondere maatschappijopvatting en daarbij van zijn sociologisch criminaliteits-inzicht blijk. Hoe vormt zich een menigte, door welk wonder hebben zich zooveel personen, voorheen verspreid en onverschillig voor elkaar, verbonden tot een magnetischen ketting, hoe uiten zij dezelfde kreten, gaan zij te zamen aan den haal, handelen zij met vereende krachten? „Par la vertu de la sympathie, source de l'imitation, et principe vital des corps sociaux", [1]) antwoordt Tarde. „Tout ce qu'on peut dire de ces gens-là, c'est qu'ils portent en eux la virtualité d'un groupement social, dans la mesure où des ressemblances de langue, de nationalité, de culte, de classe, d'éducation, toutes d'origine sociale, c'est-à-dire toutes causées par une diffusion imitative à partir d'un prémier inventeur anonyme ou connu, les prédisposent à s'associer plus au moins étroitement, si l'occasion l'exige. Qu'une explosion de dynamite ait lieu, dans la rue, que le vaisseau menace de sombrer, le train de dérailler, qu'un incendie éclate dans l'hotel, qu'une calomnie contre un prétendu accapareur se répande sur le champ de foire, aussitôt ces individus associables deviendront associés dans la poursuite d'une même fin, sous l'empire d'une même émotion. Alors naîtra spontanément ce premier degré de l'association que nous appelons la foule" [2]). Twee redenen zijn er waarom Tarde de bespreking daarvan aan die van de *secte* verbindt; vooreerst heeft de menigte de neiging zich bij de eerste gelegenheid, na zich

[1]) Les *Crimes des Foules*, verschenen in Essais et Mélanges sociologiques, bl. 63.

[2]) Foules et sectes; eveneens verschenen in Essais et Mélanges sociologiques, bl. 8.

geleidelijk gezuiverd te hebben, als secte of partij te organiseeren, en verder zijn de leiders der menigte meestal aanhangers eener secte. „Les sectes sont les ferments des foules." [1]) Alles wat de menigte voor ernstigs, goed zoowel als kwaad, verricht, is haar door een corporatie geïnspireerd. Wanneer het nu waar is, dat menigten in het algemeen lager staan wat intellect en moraliteit betreft dan het gemiddelde harer leden, dan acht Tarde dit alleen juist daar, waar de massageest, niet waar de corpsgeest overheerscht. „Suivant qu'une troupe d'acteurs est une corporation ou une foule, c'est-à-dire qu'elle est plus ou moins exercée et organisée, ils jouent tous ensemble mieux ou moins bien que séparément quand ils disent des monologues. Dans un corps très discipliné, comme la gendarmerie, d'excellentes règles pour la recherche des malfaiteurs, pour l'audition des témoins, pour la rédaction des procès-verbaux, — toujours très bien faits, au style près, — se transmettent traditionellement et soutiennent l'esprit de l'individu appuyé sur une raison supérieure." [2]) Zoo kan een menigte, zelfs wanneer ze bestaat voor het meerendeel uit fatsoenlijke lieden, zich gemakkelijk laten meesleuren tot verschillende misdaden uit hartstocht, tot vlagen van moordzucht, terwijl een secte slechts overdachte en berekende misdrijven zal doen. Bij het onderzoek naar de oorzaken der collectieve criminaliteit heeft de onderscheiding in wel en niet-misdadig geborenen volgens Tarde niet de minste waarde. „Criminelle de naissance ou criminelle de croissance, une secte qui fait le mal est pareillement haïssable." [3]) Het zijn steeds dezelfde oorzaken van psychologische en sociale orde, die sommigen voor de misdaad hebben doen geboren worden en anderen

---

[1]) l.c. 33. [2]) l.c. 19. [3]) l.c. 40.

hebben laten vallen; n.l. 1° door iemand de idee van een te begane misdaad te suggereeren, en 2° door uitbreiding van die idee zoowel als van middel en macht om ze uit te voeren. Gesuggereerd wordt de idee door de beginselen, behoeften en passies, die heerschen in de omgeving waarin men door het lot is geplaatst. [1]) De eerste idee van een misdaad is een betrekkelijk gemakkelijke uitvinding. [2]) Gaat men na hoe de idee zich uitbreidt en hoe ze wordt uitgevoerd, dan blijkt eerst recht hoe de volkomen sociale invloeden boven de natuurlijke predisposities den voorrang hebben. „Sans doute, celles-ci sont requises dans une certaine mesure vague, par exemple un penchant prononcé au délire haineux, à la crédulité soupçonneuse; mais ces aptitudes avortent s'il ne s'y joint, ce qui est essentiel, une préparation des âmes par des conversations ou des lectures, par la fréquentation de clubs, de cafés, qui ont jeté sur elles, en une longue contagion d'imitation lente, la semence d'idées antérieures propres à faire bien accueillir la nouvelle venue. Une idee se choisit ainsi ses hommes parmi ceux que d'autres idées lui ont faits. Car une idée ne se choisit pas seulement, mais se fait toujours ses hommes, comme une âme — ou, si vous aimez mieux, comme un ovule fécondé, — se fait son corps. Et c'est ce que va faire aussi celle-ci; elle enfonce, elle étend peu à peu ses racines dans le terrain qui lui a été préparé. Du premier qui l'a conçue, elle passe, par impressionabilité imitative encore, dans un seul catéchumène, puis dans deux, dans trois, dans dix, dans cent, dans mille." [3]) „La première phase de cette embryogénie est l'association à deux; c'est la le fait élémentaire qu'il convient de bien étudier, car toutes les phases suivantes n'en

---

[1]) l.c. 41. [2]) l.c. 42. [3]) l.c. 45—46.

sont que la répétition." [1]) Bij al die paren is er nu een *suggestionneur* en een *suggestionné*. Maar ook wanneer de associatie zich uitbreidt, blijft die onderscheiding bestaan; hoe groot een secte of menigte ook is, ze is steeds een soort paar, waar nu eens elk wordt gesuggereerd door het geheel, *suggestionneur collectif*, de leider zelf er onder begrepen, dan weer de geheele groep door den laatste. Tusschen de verschillende wijzen van leiderschap valt vooreerst te onderscheiden tusschen dat van dichtbij en op een afstand; wie op een afstand invloed uitoefent, heeft nog geen invloed in zijn naaste omgeving. Het lezen en herlezen van Rousseau heeft Robespierre ingepakt; maar het is zeer twijfelachtig, of de charme ook bij persoonlijke kennismaking zou zijn blijven bestaan. Het werk betoovert dikwijls meer dan zijn auteur. In de tweede plaats is het de exceptioneele graad van wilskracht bij matig intellect, of van vaste overtuiging bij betrekkelijke zwakheid van karakter, dan weer van een kolossaal zelfvertrouwen en eindelijk van een machtige verbeeldingskracht, die iemand de macht geeft. Zijn bij de primitieve volken deze eigenschappen door leiders dikwijls gecombineerd, de beschaving ziet ze zich langzamerhand verdeelen, terwijl in het bijzonder het intellect toeneemt ten koste van het meer plooibaar wordende karakter of van het afstompende geloof. Dichtbij en op afstand is de verhouding tusschen de verschillende invloeden ook niet dezelfde. Op afstand werkt de intellectueele of verbeeldingssuperioriteit gewoonlijk het sterkst; dichtbij heeft vooral de kracht van overtuiging en van overdreven zelfvertrouwen invloed. „La civilisation a pour effet heureusement, d'accroître sans cesse la proportion des

---

[1]) l.c. 46.

actions à distance sur les autres, par l'extension incessante du champ territorial et du nombre des renommées, due à la diffusion du livre et du journal ; et ce n'est pas le moindre service qu'elle nous rend et qu'elle nous doit en compensation de tant de maux. Mais dans les foules, c'est l'action de près qui se déploie avec toute son intensité, trouble et impure ; dans le cas des corporations beaucoup moins et beaucoup mieux, si ce n'est quand il s'agit de ces associations criminelles sans passé et sans avenir que l'empire malfaisant d'un homme suscite et qui meurent après lui" [1]).

---

b. Scipio Sighele.

Evenals Tarde behalve socioloog tevens criminalist, behoort Sighele in tegenstelling van eerstgenoemde tot de Italiaansche Lombrosiaansche school. Uit aard en inhoud van het minst bekende zijner — alle in het Fransch vertaalde — werken, *Un pays de criminels-nés* [2]), zou dit reeds zijn op te merken. Maar hij geeft dit met zooveel woorden te kennen in het voorwoord tot zijn *la Foule criminelle* [3]), dat te zamen met *Psychologie des sectes* [4]) en *le Crime à deux* [5]) zijn belangrijken collectief-psychologischen arbeid vormt, en waarin hij tevens aangeeft wie hem tot die studie heeft aangezet : „Cette nouvelle branche de la science sociologique, que mon maître Enrico Ferri a baptisée *psychologie collective*, a été entrevue par lui [6]), et c'est sur son

---

[1]) l.c. 48—49. [2]) Paris et Lyon, Storck et Masson 1896. [3]) Paris, Alcan 1901. 2e éditie. [4]) Paris, Giard et Brière 1898. [5]) Paris et Lyon, Storck et Masson 1893. [6]) In de 2e éditie van de Nuovi orizzonti. Zie ook Ferri, sociologie criminelle 494.

conseil que, en 1891, j'ai été le premier à en faire l'objet d'une longue étude. Je revendique donc, non pour moi, mais pour mon école, la priorité de cette recherche." [1])

Sighele verstaat onder collectieve psychologie een tak van wetenschap, staande tusschen de individueele psychologie, die den afzonderlijken mensch en de sociale psychologie of sociologie, die de menschen in hun normale, constante verhoudingen bestudeert, terwijl de collectieve psychologie zelf zich heeft bezig te houden met de abnormale en voorbijgaande verhoudingen tusschen de menschen. Eenerzijds wordt de collectieve psychologie derhalve gesteld naast, afgescheiden van de gewone, individueele psychologie, die de geestelijke verschijnselen van menschen onderzoekt. Anderzijds het gebied der sociologie behoorlijk afgebakend als het terrein der constante, nationale verhoudingen tusschen menschen. In het algemeen gaat Sighele daarbij uit van de Spencer'sche opvatting der sociologie, die als wetenschappelijke axioma stelt: „que les caractères principaux de la société humaine correspondent aux caractères principaux de l'homme" [2]). Die analogie van structuur en bijgevolg van functies, die zich duidelijk en onbetwistbaar vertoont tusschen mensch en maatschappij, wordt weer teruggevonden, niet alleen voor algemeene eigenschappen maar ook voor zekere bijzondere eigenschappen, tusschen de personen behoorende tot een bepaalde klasse en diezelfde klasse beschouwd als een collectief wezen. Het vooropgesteld Spenceriaansch axioma moet dus, naar Sighele: „s'appliquer non seulement à l'organisme collectif de la société, mais aussi aux organismes partiels qui le composent." [3])

---

[1]) Foule criminelle, avant—propos II. [2]) Sighele, Foule criminelle, blz. 3. [3]) l.c. 7.

In zoover is het dus volkomen juist de sociologie te noemen een sociale psychologie, getrouwe afspiegeling van de individueele psychologie.

Maar tot hoever gaat die analogie tusschen de eigenschappen der eenheid en der eenheden welke haar vormen? Is het altijd waar, dat een vereeniging menschen dezelfde karakters bezit die voortkomen uit de karakters der afzonderlijk genomen menschen? De analogie tusschen de eigenschappen van het geheel en die der deelen is geenszins bestendig. Niet altijd worden individuen afzonderlijk en worden groepen, uit die individuen samengesteld, door dezelfde psychologishe wetten beheerscht. „Personne n'ignore les erreurs que les jurés commettent assez fréquemment. Elles proviennet souvent de leur incapacité individuelle, ou de la difficulté particulière des questions qui leur sont soumises; mais parfois un jugement parfaitement absurde sur des questions qui ne demanderaient qu'un peu de bon sens pour être résolues est rendu par des personnes fort intelligentes" [1]). Hetgeen bewijst dat twaalf menschen met een gezond verstand een onzinnig vonnis kunnen wijzen; dat een verzameling individuen een resultaat kan geven tegengesteld aan dat, hetwelk elk hunner zou gegeven hebben. „Et comment se peut-il que parfois une réunion de savants, lorsqu'il s'agit de nommer leur chef, leur président, cloisissent non pas le meilleur mais celui qui compte le moins parmi eux?" [2]) Behoort het tot de zeldzaamheden, dat de uitspraken van artistieke, wetenschappelijke, industrieele commissies het publiek doen verbazen door hare absurdheid? Wie verwacht dat verschillende samenwerkende genieën of knappe menschen steeds een resultaat moesten geven ver uitstekende boven dat van een hunner afzonderlijk, komt

[1]) l.c. 8. [2]) l.c, 10.

vaak bedrogen uit. „L'âme humaine n'est pas en effet un chiffre qui puisse être soumis aux lois simples et élementaires de l'arithmétique, c'est plutôt une entité étrange qui obéit aux lois très compliquées de la chémie, et qui, s'associant avec d'autres entités semblables, donne naissance aux phénomènes toujours surprenants, souvent inexplicables qu'on appelle combinaisons et fermentations. Et c'est pourquoi le résultat d'une réunion d'hommes n'est pas une somme, mais bien un produit; c'est un quid inconnu qui se dégage comme une étincelle psychologique imprévue des divers éléments psychiques individuels qui se recontrent et qui se choquent." [1]) Nieuw is dit volstrekt niet, volgens Sighele; reeds heel vroeg is dit opgemerkt. „Solon disait des Athéniens que chacun individuellement était rusé comme un renard, mais que réunis, ils avaient l'esprit obtus. Un ancien dicton latin disait ègalement: *Senatores boni viri, senatus autem mala bestia.* Et le peuple répète de nos jours cette observation et la confirme, quand il dit à propos de certains groupes sociaux que, pris séparément, les individus qui les composent sont d'honnêtes gens, mais qu'ensemble ils sont des coquins." [2]) Indien wij nu, van dit soort groepeeringen, waarbij altijd tenminste een zekere keus van personen is, afdalen tot door het toeval gevormde groepen als b.v. het publiek van een vergadering, of tooneelvoorstelling of de volksverzamelingen op de straat, dan zien wij het verschijnsel zich opnieuw en duidelijker zelfs openbaren. „Ces réunions d'hommes ne produisent certainement pas, — chacun le sait et il est inutile de le prouver, — la psychologie des individus qui les composent." [3])

---

[1]) l.c. 12. [2]) l.c. 14. [3]) l.c. 15.

Op de vraag, hoe het nu komt dat zulke menschenverzamelingen het Spenceriaansche axioma logenstraffen, antwoordt Sighele: omdat die verzamelingen niet zijn samengesteld uit gelijksoortige individuen en omdat ze onorganisch zijn. Gelijksoortigheid is een minimum-eisch voor een verzameling, die de verschillende karakters moet reproduceeren. Een mensch, een paard, een visch en een insect kunnen zulk een agregaat zeker nooit vormen. Maar daarenboven moeten de eenheden door een blijvende en organische verhouding verbonden zijn. Het Spenceriaansche beginsel acht Sighele dus volkomen juist, wanneer het gaat om groepen, samengesteld uit gelijksoortige en organisch verbonden eenheden; het houdt op juist te zijn en kan slechts op beperkte wijze worden toegepast, wanneer die eenheden weinig organisch zijn; het wordt geheel en al valsch en niet toepasselijk, wanneer de groepen zijn gevormd uit ongelijksoortige en anorganische eenheden. Zoo komt Sighele[1]) tot zijn onderscheiding, dat de sociologie de studie is der menschelijke maatschappij in haren historischen gang; d. w. z. dat zij het sociaal organisme uit *dynamisch* oogpunt beziet, terwijl de collectieve psychologie de menschelijke maatschappij bestudeert op een gegeven oogenblik, d.w.z. dat zij de sociale groepen uit *statisch* oogpunt op bepaalde plaats en tijd nagaat. Nu kunnen die grenzen ook hier natuurlijk niet steeds uiterst scherp getrokken worden en kan er omtrent bepaalde groepeeringen verschil van opinie bestaan, of zij al dan niet tot het domein der collectieve psychologie behooren. Maar indien van één soort groepeering, staat het aldaar thuis behooren zeker vast van de volksmenigte. „La foule est, en effet, un agrégat

[1]) l.c. 19—20.

d'hommes *hetérogènes par excellence*, puisqu'il est composé d'individus de tous les âges, des deux sexes, de toutes les classes et de toutes les conditions sociales, de tous les degrés de moralité et de culture; et inorganique par exellence, puisqu'il se forme sans accord préalable, soudainement, à l'improviste" [1]). De in *la Foule criminelle* bestudeerde psychologie der volksmenigte, die zoowel om hare misdrijven als om hare steeds toenemende macht de grootste aandacht vraagt, is dus de studie der collectieve psychologie in het verschijnsel, dat, meer dan andere, hare wetten en derzelver werking kan leeren kennen.

Nu vergist men zich, volgens Sighele, wanneer men meent dat door de collectieve psychologie in zoover de tevoren bestaande lacune zou zijn aangevuld, dat deze de *trait d'union* tusschen individueele psychologie en sociologie zou vormen. „Les lacunes sont encore nombreuses; il faudrait encore bien des traits d'union. Entre la psychologie de la foule et la sociologie, il y a d'autres psychologies, celles de la secte, de la classe, de la caste, toutes nécessaires pour bien saisir le mouvement social qui aujourd'hui semble si terrible. Ces diverses psychologies, justement parcequ'elles étudient les groupes sociaux qui oscillent entre la foule et la société, ont quelques caractères propres à la psychologie des foules et d'autres propres à la sociologie [2]). De door Sighele in het bijzonder bestudeerde *secte* noemt hij een *foule à l'état dynamique* [3]). Sighele geeft daarvoor het volgende voorbeeld. Bij een in den winter van 1893—94 op Sicilië uitgebroken oproer gaat de menigte op straat aan het verwoesten, in brand steken, dooden. Nu doet het er hier niet toe of ze dit terecht of ten onrechte deed. Hoofdzaak is dat een en ander het belangrijke voor-

---

[1]) l.c. 21. [2]) Psychologie des sectes, blz. 54. [3]) l.c. 95.

deel had hen wakker te schudden, die gedurende 33 jaar hadden moeten denken aan den ongelukkigen toestand van dit eiland. „Eh bien! cette fonction, qui consiste à réveiller les gouvernements somnolents, et que la foule accomplit en certains cas par des actes instantanées, la secte l'accomplit lentement dans le temps. C'est donc une forme *dynamiquement violente* de lutte collective." [1]) Vanaf de primitieve Christelijke secten tot aan de nieuwere secten der *carbonari* of de tegenwoordige secten der anarchisten zien wij een voortdurenden duisteren arbeid, die van tijd tot tijd door politieke misdrijven van zich laat hooren, „et qui tend, comme fait la foule d'une façon plus brutale et plus soudaine à vaincre par la violence, la domination de la majorité pour inaugurer ce qui est l'idéal et qui demain sera la réalité d'une minorité" [2]).

Doch we behoeven Sighele niet bij zijn psychologische sectenstudie te volgen, zien liever wat hij verder leert aangaande dat belangrijke verschijnsel der collectieve psychologie, dat, zooals reeds opgemerkt, beter dan eenig ander hare wetten kan leeren kennen en de werking daarvan doen uitkomen: de volksmenigte. [3])

Wat onbegrijpelijk is in de menigte, dat is haar plotselinge samenstelling. „Il n'y a pas en elle la préexistence voulue d'un but commun" [4]); het is dus niet mogelijk, meent Sighele, dat zij werkelijk een collectieven wil heeft, bepaald door de hoogste individueele geestvermogens van allen die er deel van uitmaken. En toch zien wij een eenheid van

[1]) l.c. 96. [2]) l.c.

[3]) „Volksmenigte" is volgens Sighele (Foule crim. 233) tegenwoordig de verscherpte en pathologische vorm van „publiek". Zijn opvattingen over publiek en publieke opinie kunnen wij daarom en bovendien omdat wij daarover elders toch ongeveer in zijn geest spreken, hier stilzwijgend voorbijgaan.

[4]) La Foule criminelle 33.

handelen en van doel te midden der oneindige verscheidenheid harer bewegingen en hooren wij een enkelen toon, niettegenstaande den wanklank harer duizende stemmen. De collectieve naam zelfs van menigte wijst aan, dat de persoonlijkheden der individuen, die haar vormen, zich concentreeren in en zich identificeeren tot één enkele persoonlijkheid; men moet dus in de menigte de werking van iets erkennen, dat voorloopig de plaats van gemeenschappelijke gedachten inneemt. Wat is er nu aan van een ziel der menigte, en hoe ze te verklaren? Het is daarvoor misschien wel voldoende ons voor te stellen, op welke wijze een aandoening van vrees of van toorn van den een op den ander pleegt over te gaan. Ieder individu, plotseling opgeschrikt door dien snellen indruk, zal naar buiten rennen en de algemeene vervoering volgen, ja zelfs zich werpen op den eersten den besten persoon, liefst op hem dien hij ziet vluchten. Alle wezens worden meegesleept bij het zien der beweging. Er blijft dus alleen over te zeggen hoe de aandoeningen zich meester maken van de geheele menigte. En dit gebeurt nu door den enkelen aanblik van een in gemoedsbeweging verkeerend persoon. Als een algemeene wet op het geheele terrein van het geestelijk leven geldt, dat de voorstelling eener gemoedsbeweging dezelfde gemoedsbeweging doet ontstaan bij hem die er getuige van is. Inderdaad vertoont het opgeschrikte individu uiterlijk zijn gemoedsgesteldheid op krachtige wijze. „C'est un fait psychologique facile à observer chez les animaux supérieurs que toute représentation d'un acte entraine un commencement d'exécution de cet acte; la chèvre à qui on présente un morceau de sucre, le chien à qui un présente on morceau de viande, se léchent les lèvres et salivent aussi abondamment que s'ils l'avaient dans la bouche. L'enfant et le sauvage

miment la scène qu'ils racontent. Et M. Chevreuil a montré qu'en l'état de repos parfait il suffit qu'un homme adulte, un savant, d'esprit rassis, ait l'idée d'un mouvement possible de son bras pour que ce mouvement commence à s'effectuer, même à son insu. Nous ne pensons pas seulement avec notre cerveau, mais avec tout notre système nerveux, et l'image, envahissant d'émblée, avec le sens qui perçoit, les organes qui correspondent d'ordinaire à la perception, y provoque inévitablement des mouvements appropriés qu'un contre-ordre énergique peut seul parvenir à suspendre. Plus la concentration de la pensée est faible, plus les mouvements, nés de cette sorte, suivent impétueusement leur cours" [1]). Evenals bij de dieren verbreidt zich zoo door de menschenmassa de een of andere aandoening suggestief door middel van gezicht en gehoor, zelfs voordat het motief daarvoor nog bekend is geworden. De suggestie verklaart volgens Sighele dan ook veel, maar niet alles [2]). Ze verklaart b. v. waarom, als één applaudisseert, allen applaudisseeren, als één vlucht, allen vluchten [3]), maar b.v. niet waarom een vlaag van woede tot moord brengt. Om dit te begrijpen moet men nagaan waardoor een menigte

---

[1]) l.c. 31—56. [2]) l.c. 57 v.

[3]) Van den invloed der suggestie, door Sighele hier mede sterk op den voorgrond gesteld bij het ontstaan der misdadige menigte, gewaagt hij ook ter andere plaatse, nl. in zijn, overigens voor ons niet van speciaal belang zijnd werk: *le crime à deux*. Wanneer hij tracht te bewijzen dat in *le couple fou*, evenzeer als in *le couple sain* et *le couple suicide* de tusschen twee individuen bestaande verhouding bestaat in een werkelijken, intiemen socialen band, legt hij den nadruk op het verschijnsel der suggestie, die zich steeds op dezelfde wijze, zij het met verschillende intensiteit, daarbij voordoet (blz. 1—55). Evenzeer als die belangrijke factor in zijn *couple criminel* een groote rol speelt. (blz. 57—159).

tot daden van wreedheid gebracht wordt. Vooreerst acht Sighele het vast te staan, dat de menigte in het algemeen meer tot slecht dan tot goed geneigd is. De vereeniging verzwakt evenzeer als de kracht van het talent die der betere gevoelens. Daarmee wordt niet gezegd dat edele en grootsche uitingen bij een menigte onmogelijk zijn. Te veel collectieve heldenmoed is daar, om het tegendeel te staven. Maar wel, dat er in de menigte een latente neiging tot wreedheid bestaat, die den samengestelden factor vormt harer toekomstige manifestaties. In de menigte evenzeer als in den individu zijn die uitingen het gevolg van twee groepen factoren, anthropologische en sociale; maar dit is het bijzondere bij de menigte, dat de laatste, de oogenblikkelijke aanleiding, b. v. een woord of een kreet, bij de menigte een veel grooter invloed uitoefent dan bij een individu. En daar komt nog iets bij, dat tot de verklaring van de overmacht der dierlijke instincten bijdraagt. Weliswaar heeft de door een enkel individu gevoelde en geuite aandoening oorspronkelijk alleen er maar toe bijgedragen om zich uitwendig van de geheele groep meester te maken, zoodanig b. v. dat alle aanwezigen een uitdrukking van toorn aannemen, maar die uitdrukking blijft niet alleen uiterlijke schijn: de werkelijke aandoening pleegt geleidelijk altijd te volgen op het gebaar dat de aandoening uitdrukt.

De menigte waarin een aandoening van drift of woede is opgewekt, wordt dus ten slotte werkelijk driftig of woedend. En ten slotte nog iets. Het is een psychologische wet van onbetwistbare waarheid, dat de intensiteit eener aandoening groeit in directe verhouding tot het aantal personen die er aan onderworpen zijn. Daaruit volgt reeds, dat de langzamerhand werkelijk gevoelde aandoeningen der

massa in zeer korten tijd door den invloed van het aantal tot een ware razernij moeten groeien [1]).

Een en ander doet zien welk een vreemde en verschrikkelijk innerlijke kracht een volksmenigte in zich bergt. Alvorens na te gaan hoe die zich openbaart, vraagt Sighele [2]) zich af met welke andere factoren bij misdrijven der massa dient rekening gehouden te worden. En daarbij valt z. i. dan zeker door den niet kortzichtigen waarnemer niet te loochenen, dat er tegenwoordig een beweging van opstand door de volksscharen is gevaren. Aangezien de tegenwoordige staatkundige vrijheid de absolute macht gaat geven aan het aantal, eischt de meest talrijke volksklasse telkens nieuwe rechten en voorrechten op. Voor een deel is een en ander misschien medeoorzaak van de gisting in de lagere klassen, voor een grooter deel is de oorzaak gelegen in de maatschappelijke ellende die overal heerscht. Tezamen draagt het zonder eenigen twijfel bij tot het aannemen eener blijvende voorbeschiktheid van het volk voor misdrijven. [3]) Nu komt daar nog iets bij. Wij zagen reeds dat het aantal de intensiteit eener aandoening vermeerdert; daar dient aan toegevoegd, dat het aantal zelf ook bron van nieuwe aandoeningen is. Doordat het namelijk aan de leden der menigte het gevoel van hun plotselinge, buitengewone macht geeft, moedigt het aan tot daden, die zij overigens volkomen onrechtvaardig vinden. Wanneer men de juistheid van Napoleon's opmerking op zijn sterfbed, dat de macht de menschen bedwelmt, toegeeft, moet men zeker begrijpelijk vinden, dat honderden of duizenden individuen die, vereenigd door het toeval, hun macht kennen en zich plotseling meester zien van een toestand, meenen

---

[1]) Foule criminelle 57—80. [2]) l.c. 81 v. [3]) l.c. 88.

het recht te hebben niet alleen rechter, maar ook beul te zijn. Komen sommige menigten er zoodoende toe wreedheden te plegen, waarvan men zich eigenlijk geen denkbeeld kan vormen, zeker is het even waar, dat de menigte niet steeds alle verschrikkelijkheden pleegt die ze zou kunnen plegen. Naast de woeste menigte, staat die welke zekere grenzen niet overschrijdt en zich laat leiden door wie haar tot kalmte aanspoort. Hieruit volgt vanzelf, dat de misdaden der menigte niet alleen worden beheerscht door suggestie, invloed van het aantal en moreele bedwelming, maar dat ook de wijze harer samenstelling, het verschillend karakter der haar vormende individuen invloed doet gelden. [1]) Sighele geeft dus afzonderlijke voorbeelden van misdadige menigten en van fatsoenlijke menigten. Bij het beschrijven der eerste zullen wij hem, mede omdat wij ter andere plaatse daarover spreken, niet op den voet volgen. Op een paar eigenaardigheden worde evenwel in het bijzonder gewezen. Zoo op het bij revoluties sterk op den voorgrond treden van het vrouwelijk element en de bijzonderheid der vrouwelijke collectieve criminaliteit. De vrouw vergezelt den man daarbij niet alleen, maar zet hem aan en wint het vaak van hem in wreedheid. Zij vertoont daarbij uitersten. „La femme est presque toujours ange ou démon: elle s'élève jusqu'au martyre: elle tombe parfois dans un abîme de cruauté. Il n'y a pas d'actes de vertu, pas de dévouement, pas d'héroisme, que la femme ne sache accomplir avec une douceur, une sérénité, une fermeté que les hommes ignorent." [2]) „Or, dans la foule, ces caractères héréditaires et ataviques de la femme montent à la surface: elle devient le démon tentateur de l'homme plutôt que sa collabora-

[1]) l.c. 88—92. [2]) Foules criminelles 97.

trice et le pousse à commettre les crimes les plus atroces" [1]). Verder legt Sighele den nadruk op het verband tusschen wreedheid en wellust. „Quand la foule en est arrivée à cet état où il ne lui suffit plus de tuer, mais où elle veut que la mort soit accompagnée des plus atroces supplices et des plus affreux outrages — quand l'instinct sanguinaire en est arrivé à un tel point de frénésie, les instincts de luxure ne tardent pas à s'éveiller aussi en elle. Cruauté et luxure font la paire, et l'une augmente la vigueur de l'autre." [2])

Maar tegenover de massa's die niet zijn te beteugelen en tot den laagsten graad van hartstocht afdalen, staan andere menigten, die aan den machtigen invloed, welke hen naar de misdaad dreven, wisten weerstand te bieden. Zoo geeft S. het geval weer van het in 1750 om verschillende redenen tegen de Parijsche politie in woede ontstoken, het politiebureau belegerend, gepeupel, dat, toen een ambtenaar plotseling alle deuren wijd liet openen, in eens kalmeerde en rustig uiteenging. De verklaring is zeker te vinden in de energieke daad van den ambtenaar. Maar niet geheel en al; want andere voorbeelden bewijzen, dat soortgelijk optreden bij soortgelijke omstandigheden dikwijls die kalmeerende uitwerking miste. Het is onweersprekelijk dat de *anthropologische* samenstelling der massa een groot woord meespreekt. „Et en ce qui concerne la composition anthropologique de la foule, il faut ajouter que, non seulement la présence de vrais criminels peut être funeste, mais aussi la présence de ceux qui, bien qu'honnêtes, n'ont, de par leur constitution organique, qu'une faible répugnance au sang et ne s'impressionnent pas de le voir verser. Beaucoup d'entre eux, demain, dans un milieu honnête et pacifique, donnent un

---

[1]) l.c. 98. [2]) l.c. 102.

légitime soulagement à leurs tendances en choisissant certains métiers ou certaines professions, qui sembleraient cruels à un individu très sensible et très compatissant; par exemple: le boucher, le soldat, le chirurgien. S'ils se trouvent, par hasard, dans une foule, il est évident qu'il leur sera moins difficile qu'à d'autres de commettre quelque crime" [1]). Verschillende voorbeelden worden aangevoerd ten bewijze, dat de beroepen „qui présupposent le mépris de la vie" [2]) bloeddorstige neigingen tot ontwikkeling brengen. Maar, zelfs al wordt met de sterkste dispositie tot de misdaad rekening gehouden, gaat er niets van af, dat de ziel der menigte zelf de goede individuen bederft en de slechte tot de daad brengt [3]).

Wie is nu verantwoordelijk voor de daden der menigte? Is een collectieve verantwoordelijkheid thans mogelijk? Men weet, dat vroeger collectieve verantwoordelijkheid de eenige vorm van verantwoordelijkheid was. Maar de wet van onzen tijd heeft haar geindividualiseerd. De daden der menigte stelt de quaestie der collectieve verantwoordelijkheid weer aan de orde. Voor de beantwoording der bovenstaande vragen zou men zoowel in het algemeen als voor elk geval in het bijzonder den invloed moeten kennen, en die suggestie der menigte op den individu uitoefent. En nu is het zeker gemakkelijk in dien suggestieven toestand iemand daden te laten doen die hem tegenstaan, maar niettemin zal de persoonlijkheid van den individu zich steeds blijven openbaren. Immers zelfs bij de hypnotische suggestie, die zooveel sterker is dan die uitgeoefend in en door de menigte, wordt de persoonlijkheid nooit geheel vernietigd, doch alleen verminderd. De misdaad door een

[1]) l.c. 117. [2]) l.c. 118. [3]) l.c. 119.

individu in de massa begaan, heeft dus altijd voor een deel haar grond in de physiologische en psychologische natuur van haar dader. Maar daaruit volgt nog niet, dat wij ieder hunner tot de echte misdadigers mogen rekenen. Er vallen veel zwakkelingen onder. Evenzeer als zoo iemand, alleenstaande, langs geleidelijken weg eerst gelegenheids-misdadiger en later gewoonte-misdadiger kan worden, maakt de menigte hem plotseling misdadiger uit hartstocht.

Alvorens de sociale reactie tegen zulke personen te bespreken, behandelt Sighele nu drie problemen. Bij iedere verzameling personen is er altijd een kleine kern die de anderen leidt. „La responsabilité des *meneurs* sera donc toujours différente de celle des *menés*." Een probleem dat daaraan grenst is dat omtrent het motief van het collectieve misdrijf. Het motief hier is te meer een belangrijke factor voor de beoordeeling der verantwoordelijkheid, omdat dit bij sommigen reeds voor de ophitsing der massa bestaande gevoel met het meeste recht ieder individueel al dan niet kan worden toegerekend. In de derde plaats verdient de aandacht dat bij collectieve misdrijven het bewijs moeilijk is te leveren, de getuigenverklaringen zeer onvertrouwbaar zijn. Een en ander verklaart dus wel, waarom op de vraag naar de wijze van sociale reactie tegen collectieve misdrijven niet een enkel kort antwoord valt te geven. Voor het oogenblik zou Sighele reeds tevreden zijn wanneer men bij de beoordeeling der collectieve misdrijven met de door hem ontwikkelde ideeën rekening hield. Later zullen ze volgens hem tot de wetboeken doordringen. [1])

[1]) l.c. 120—164.

c. Gustave le Bon.

Deze veelzijdige geleerde, die na publiceering van een lange reeks natuurwetenschappelijke, sociologische en philosophische werken, waaronder een die een 10en [1]) en een die een 18en [2]) druk haalden, zijn krachten meer speciaal op psychologisch gebied is gaan concentreeren, schreef na zijn *Lois psychologiques de l'évolution des peuples* [3]) het thans inderdaad beroemde werkje *Psychologie des Foules* [4]), later gevolgd door *Psychologie du socialisme* [5]), *Psychologie de l'Eduction* [6]) en kortelings door *la Psychologie politique et la defense sociale* [7]). Zijn collectief-psychologische theorie is, behoudens op verschillende andere plaatsen voorkomende aanvullingen en detailleeringen, geheel vervat in *Psychologie des Foules.* Uitgangspunt daarvan is de tegenwoordige maatschappelijke ontwikkelingsphase. Wat er op de periode die we thans doorleven eens zal volgen, kunnen we moeielijk zeggen. Evenmin vallen aan te wijzen de fondamenteele ideeën waarop de toekomstige maatschappijen zullen rusten. Maar wat ook de toekomst zal te zien geven, ze zal in ieder geval te erkennen hebben de groote macht van het volk, de menigte. Op de ruines van zooveel ideëen, vroeger voor juist gehouden, van zooveel machten door de revoluties achtereenvolgens afgebroken, is die macht de eenige die niet alleen is staande gebleven, maar bovendien alle andere schijnt te zullen absorbeeren. „Le droit divin des foules va remplacer le droit divin des rois" [8]). En toch kennen we diezelfde menigte, die nu reeds zulk een belangrijk aandeel in de wereldgebeurtenissen heeft, nog zeer weinig. De be-

[1]) l'Évolution de la matière. Flammarion. [2]) l'Évolution des forces. Flammarion. [3]) 9e editie Alcan. [4]) 14e editie Alcan. [5]) 5e editie Alcan. [6]) Flammarion. [7]) Flammarion. [8]) Psych. des Foules 4.

roepspsychologen hebben haar geregeld genegeerd of, wanneer zij zich een enkele maal met haar hebben bezig gehouden, was het om de misdaden die zij kon begaan. Maar dit is niet het eenige oogpunt van waar uit de menigte bezienswaardig is. Zeker zijn er misdadige menigten, maar er zijn ook deugdzame, zelfs heroische menigten en nog vele soorten meer. De misdaden der menigte vormen slechts een klein deel harer psychologie. Men leert door uitsluitende bestudeering harer misdaden even slecht de menigte kennen als men den mensch kennen leert door beschrijving zijner ondeugden. De groote meesters, stichters van godsdiensten, apostelen, staatslieden zijn altijd onbewuste psychologen geweest, die de ziel der menigte instinctief kenden; en juist daaraan dankten zij dikwijls dat meesterschap. Napoleon b. v. kende schitterend de psychologie der menigte van het land waar hij geregeerd heeft, maar miskende dikwijls volkomen die van tot andere rassen behoorende menigten; en juist omdat hij die miskende — meent le Bon — ondernam hij in Spanje en Rusland oorlogen, waar zijn macht schokken kreeg, die hem spoedig moesten doen vallen. Kennis van psychologie der volksmenigte is dan ook tegenwoordig de laatste toevlucht voor den staatsman, die niet die menigte wil beheerschen — wat te moeielijk is — maar in ieder geval niet door haar beheerscht wil worden [1]). Door bestudeering daarvan gaat men begrijpen hoe weinig invloed wetten en instellingen op de menigte hebben, hoezeer zij ongeschikt is een meening te hebben buiten die, welke haar is ingeprent; dat men haar niet leidt naar regelen gegrond op zuiver theoretische billijkheid, maar alleen door op te sporen wat indruk op haar kan maken en haar kan

[1]) l.c. 8.

overhalen. De psychische kennis der massa is dus niet alleen theoretisch, maar tevens practisch van belang: haar kennis werpt het meest heldere licht op historische en economische verschijnselen, die zonder haar totaal onbegrijpelijk zouden zijn [1]).

De menigte in psychologischen zin is, volgens le Bon, een wezen apart en onderworpen aan een *loi de l'unité mentale des foules*. Om er de speciale karaktertrekken van te verkrijgen, zijn bepaalde prikkels noodig. Eenheid van plaats behoeft er niet per se te zijn. Een geheel volk b.v. kan zonder zichtbare agglomeratie menigte worden. Evenzeer kan een plaatselijk vereenigde groep menschen de kenmerken eener psychologische menigte missen. Haar meest frappante trek is deze, dat, uit welke personen ook samengesteld, de massa een soort collectieve ziel heeft, die hen doet gevoelen, denken en handelen op geheel andere wijze dan waarop ieder hunner anders gevoelen, denken en handelen zou. „Dans l'âme collective, les aptitudes intellectuelles des individus, et par conséquent leur individualité, s'effacent. L'hétérogène se noie dans l'homogène, et les qualités inconscientes dominent" [2]). Maar de personen in de massa brengen niet hunne gewone qualiteiten te zamen, zoodat de massa in het bezit van de gemiddelde daarvan zou zijn; er ontstaan nieuwe karaktertrekken: wegcijfering van de bewuste persoonlijkheid, overheersching der onbewuste persoonlijkheid, concentratie van gevoelens en ideeën in een bepaalden zin langs den weg van suggestie, een neiging om de gesuggereerde ideeën dadelijk in daden om te zetten, dat zijn de voornaamste karaktertrekken van den individu in de menigte. Hij is niet meer dezelfde, maar een auto-

[1]) l.c. 9. [2]) l.c. 17.

maat, iemand zonder wil [1]). Maar le Bon bekijkt de karaktertrekken der menigten wat meer in de details. Het meerendeel valt op doordat ze bijna uitsluitend geleid is door haar oogenblikkelijk gevoel; zij is de speelbal van alle uitwendige prikkels en volgt slaafs de impulsies die zij ontvangt. „Ces impulsions diverses auxquelles obéissent les foules, pourront être, suivant les excitations, généreuses ou cruelles, héroïques ou pusillanimes, mais elles seront toujours tellement impérieuses que l'interêt personnel, l'interêt de la conservation lui même, ne les dominera pas" [2]). De menigte kenmerkt zich daardoor in de eerste plaats door een groote mate van impulsiviteit en, tengevolge van de verscheidenheid der prikkels die op haar inwerken en welke zij niet bij machte is te weerstaan, bovendien door een meer dan gewone bewegelijkheid. Gemakkelijk te beïnvloeden door de eerste de beste suggestie; in het bezit van het overdreven zelfgevoel eigen aan personen die den invloed der rede en der zelfcritiek missen, valt de menigte bovendien op door een groote mate van lichtgeloovigheid [3]). Het onwaarschijnlijke bestaat niet voor haar, de meest ongelooflijke legenden en praatjes vinden een gewillig oor en worden nog vergroot door de ongecontroleerde werking harer kinderlijke verbeeldingskracht. Vergrooting en overdrijving vertoont zich, ook in het omzetten van vermoedens in zekerheid. Een begin van antipathie of afkeuring, bij den afzonderlijken individu voorloopig ingehouden, wordt bij haar dadelijk woeste haat. Meeningen, ideeën en overtuigingen, die door de menigte zijn gesuggereerd, worden en bloc door haar aangenomen of en bloc verworpen; zij kent slechts absolute waarheid of absolute dwaling [4]). Dat maakt haar bovendien

[1]) l.c. 20. [2]) l.c. 25. [3]) l.c. 27—37, en 48—55. [4]) l.c. 37—41, en 55—59.

autoritair en onverdraagzaam, want tegenspraak, bij hare excessieve natuur zonder gevolg, stijft haar in de eenmaal als juist opgedrongen meening [1]). Uit een en ander is het verklaarbaar dat, wat de moraliteit betreft, de menigte dikwijls tot de laagste instincten afdaalt, maar daartegenover geeft ze in zekeren zin evenzeer vaak het voorbeeld van daden van hooge moraliteit.

„Si le désintéressement, la résignation, le dévouement absolu à un idéal chimérique ou réel sont des vertus morales, on peut dire que les foules possèdent souvent ces vertus-là à un degré que les plus sages des philosophes ont rarement atteint" [2]). Neemt men het woord moraliteit in de beteekenis van respect voor sociale gebruiken en van voortdurende onderdrukking van egoïstische impulsies, dan spreekt het vanzelf dat haar suggestieve en bewegelijke aard haar voor moraliteit onvatbaar maakt. „Les rares psychologues — zegt le Bon — qui ont étudié les foules ne les ont envisagées qu'au point de vue de leurs actes criminels; et, voyant à quel point ces actes sont fréquents, ils les ont considérées comme ayant un niveau moral très bas. Sans doute il en est souvent ainsi; mais pourquoi? Simplement parceque les instincts de férocité destructive sont des résidus des âges primitifs qui dorment au fond de chacun de nous. Dans la vie de l'individu isolé, il lui serait dangereux de les satisfaire, alors que son absorption dans une foule irresponsable, et où par conséquent l'impunité est assurée, lui donne toute liberté pour les suivre. Ne pouvant exercer habituellement ces instincts destructifs sur nos semblables, nous nous bornons à les exercer sur les animaux. C'est d'une même source que dérivent la passion si générale pour la chasse et les actes de férocité des foules. La foule

[1]) l.c. 41—44. [2]) l.c. 47.

qui écharpe lentement une victime sans défense fait preuve d'une férocité très lâche ; mais, pour le philosophe, cette férocité est bien proche parente de celle des chasseurs qui se réunissent par douzaines pour avoir le plaisir d'assister à la poursuite et à l'éventrement d'un malheureux cerf par leurs chiens" [1]).

Blijkt uit een en ander welke karaktertrekken door het lidmaatschap der menigte in het algemeen gekweekt worden, het is van niet minder belang de wijze van vorming daarvan na te gaan. Onderscheiden moet worden in de meer verwijderde en de, na geleidelijke inwerking dezer, later optredende directe factoren. Vooreerst maken dan ras, traditie, tijd, onderwijs en opvoeding de menigte geschikt om zekere overtuigingen te krijgen en ongeschikt om tot andere te komen. In zijn *Lois psychologiques de l'évolution des peuples* heeft le Bon de rasquaestie ernstig behandeld ; er valt uit te leeren wat een historisch ras is en hoe het, na vorming van zijn karakter, een zoodanige macht bezit, dat al zijn beschavingselementen slechts de uitwendige uitdrukking zijn van zijn ziel ; wij zullen hieronder zien dat de speciale karaktertrekken van de ziel der menigte in sterke mate door het ras worden beheerscht. De tradities, die de ideeën, behoeften en gevoelens van het verleden vertegenwoordigen, worden door de menigte, die uit den aard van haar wezen conservatief is, in hooge eere gehouden. „A la fin du dernier siècle," — zegt le Bon — „devant les églises détruites, devant les prêtres expulsés ou guillotinés, devant la persécution universelle du culte catholique, on pouvait croire que les vieilles idées religieuses avaient perdu tout pouvoir ; et cependant quelques

[1]) l.c. 44—45.

années s'étaient à peine écoulées que, devant les réclamations universelles, il fallut rétablir le culte aboli. Le rapport de l'ancien conventionnel Fourcroy, cité par Taine, est à ce point de vue fort net: „Ce qu'on voit partout sur la célébration du dimanche et sur la fréquentation des églises prouve que la masse des Français veut revenir aux anciens usages, et il n'est plus temps de résister à cette pente nationale... La grande masse des hommes a besoin de religion, de culte et de prêtres." [1]) „Effacées un instant, les vieilles traditions avaient repris leur empire." Beter voorbeeld van de macht der traditie op de ziel der menigten bestaat er niet. Maar de invloed van den tijd is niet minder te achten. Hij is het, die meeningen en overtuigingen der menigten voorbereidt; daarom zijn bepaalde ideeën op een bepaalden tijd wèl, op een anderen volstrekt niet te verwezenlijken. De tijd is van heel wat meer invloed op de ziel der menigte dan de aard van politieke en sociale instellingen. Het is een moeilijk uit te roeien maar daardoor niet minder geduchte chimère, te meenen dat vooruitgang het gevolg is van de volmaaktheid dezer instellingen; in plaats dat zij immers een tijdperk scheppen, zijn zij zelf de creaties daarvan. En zoo kunnen instellingen op zich zelf nooit dienen om diep op de ziel der menigte in te werken. Wanneer wij zien dat de Vereenigde Staten van Amerika tot grooten welstand gekomen zijn met democratische instellingen, terwijl andere staten, b.v. de Spaansch-Amerikaansche republieken, in treurige anarchie leven ondanks bijna gelijke instellingen, dan mogen we wel zeggen, dat die instellingen even vreemd zijn aan de grootheid van den een als aan het verval van den ander. [2]) Wel hebben

[1]) l.c. 72 en noot. [2]) l.c. 73 - 79.

daarentegen opvoeding en onderwijs, waarover le Bon ook in zijn *Psychologie du socialisme* en *Psychologie de l'education* handelt — op zijn ideeën daaromtrent komen wij terug — groot aandeel aan verbetering of verslechtering van de volksziel als meer verwijderde factoren.[1]) Daartegenover staan de factoren, die na geleidelijke inwerking dezer, hunnen directen invloed doen gevoelen. Op de bekende groote verbeeldingskracht der menigte maken in het bijzonder beelden indruk. Wanneer deze door een zorgvuldig gebruik van woorden en formules worden in het leven geroepen, kunnen zij in de ziel der menigte niet alleen het ernstigste onweer opwekken maar dit evenzeer weer tot bedaren brengen. Tegen sommige zulker woorden of formules helpen geen argumenten; „on peut les comparer à ces divinités redoutables cachées derrière le tabernacle et dont le dévot ne s'approche qu'en tremblant"[2]). Natuurlijk met dien verstande dat die woorden, wier beteekenis wisselend en voorbijgaand is, te geschikter tijd en plaats worden gebruikt. Steeds hebben de massa's ook den invloed gevoeld van illusies. De menschen halen ze, ten koste van groote omwentelingen, wel dikwijls omver, maar ze moeten toch telkens weer worden opgewekt. Behoefte aan waarheid heeft de menigte nooit gehad; tegenover de werkelijkheid die haar mishaagt stelt ze de dwaling die haar verleidt. „Qui sait les illusionner est aisément leur maître; qui tente de les désillusionner est toujours leur victime"[3]). De ondervinding vormt welhaast het eenige geschikte middel om de menigte een waarheid te doen gevoelen en te gevaarlijke illusies te verwoesten, doch dan alleen nog maar wanneer de ondervinding op zeer breede schaal gewerkt

[1]) l.c. 79—88. [2]) l.c. 91. [3]) l.c. 98.

heeft en zich zeer dikwijls heeft herhaald [1]). De eigenschappen der menigte bepalen ook die van den leider. Wegens het verlies van eigen wilskracht richten de leden der menigte zich instinctmatig tot iemand die er een bezit. Is wilskracht dus een eerste vereischte, onder de aangewezen leiders valt te onderscheiden tusschen hen met een krachtige maar kortstondige wilskracht, leiders die zelf voortdurend geleid en opgewekt moeten worden door andere personen of ideeën, en leiders, waaronder zij die aan het hoofd stonden bij de belangrijkste gebeurtenissen der geschiedenis, met een tegelijk krachtige en duurzame wilskracht [2]). Evenzeer valt een onderscheid te maken voor de door de leiders aan te wenden middelen naar gelang het er om gaat de menigte voor een oogenblik mee te sleepen, dan wel om haar ideeën en overtuigingen bij te brengen. In het eerste geval moet door snelle suggesties, voornamelijk door het voorbeeld, op haar worden gewerkt, maar de menigte moet dan reeds door zekere omstandigheden zijn voorbereid en de leider moet prestige hebben, waarover straks. Voor het bijbrengen van ideeën en overtuigingen gebruiken de leiders verschillende middelen, maar voornamelijk: de bevestiging, de herhaling en de besmetting; de eenvoudige bevestiging, de enkele bewering dat het zoo is en niet anders, is een der zekerste middelen om een idee in den geest der menigte te doen doordringen: maar alleen dan heeft ze werkelijken invloed, wanneer ze voortdurend wordt herhaald, zooveel mogelijk in dezelfde termen. „La chose affirmée arrive, par la répétition, á s'établir dans les esprits au point qu'ils finissent par l'accepter comme une vérité démontrée" [3]). Is er voldoende herhaald, dan komt

---

[1]) l. c. 99. [2]) l.c. 105—111. [3]) l.c. 112.

er de machtige invloed der besmetting, waarvan volgens le Bon ook de imitatie een gevolg is, bij. Die besmetting is zoo machtig, dat zij den individuën niet alleen zekere meeningen maar zelfs bepaalde wijzen van voelen opdringt en dat, tegenover haar werking, het persoonlijk belang verdwijnt [1]). Wat er vooral toe bijdraagt om aan door bevestiging, herhaling en besmetting verbreide ideeën groote macht te geven, is dat zij eindigen met de geheimzinnige macht, prestige te krijgen. Het is de macht die al onze critische vermogens paralyseert en ons van bewondering en eerbied vervult. Er is het verkregen prestige en het persoonlijk prestige. Verkregen wordt het prestige b.v. door naam, fortuin, reputatie; het persoonlijk prestige is iets zuiver individueels, dat met het andere desnoods kan zijn vereenigd. Vooral succes doet dit persoonlijk prestige ontstaan. De persoon die slaagt, de idee die is doorgedrongen, houden daardoor reeds op bestreden te worden. Als beste bewijs dat succes een der hoofdgronden voor prestige is, geldt, dat dit bijna altijd tegelijk met het succes zelf verdwijnt [2]).

Tot zoover werden slechts de algemeene karaktertrekken besproken, aan de psychologische menigten gemeen. Alvorens de bijzondere karaktertrekken te behandelen, die de verschillende soorten van collectiviteit eigen zijn, geeft le Bon een classificatie der menigten. Den laagsten vorm ziet hij in een willekeurige verzameling personen, behoorende tot verschillende rassen; deze heeft geen anderen gemeenschappelijken band dan den min of meer geëerbiedigden wil van den leider. Daarboven staan menigten, die onder den invloed van zekere factoren gemeenschappelijke karaktertrekken gekregen hebben en ten slotte een ras vormden. Zonder meer

---

[1]) l.c. 112—117. [2]) 117—127.

komen nu echter geen dezer beide soorten voor de collectieve psychologie in aanmerking. Om in psychologischen zin groep of menigte te zijn, moeten zij onder den invloed der bovengenoemde factoren zich tot psychologische of georganiseerde groepen hebben ontwikkeld. Daarbij maakt le Bon [1]) dan de volgende onderscheidingen:

A. Foules hétérogènes
- 1e Anonymes, (Foules des rues, par exemple)
- 2e Non-anonymes (Jurys, assemblées parlementaires, etc.)

B. Foules homogènes
- 1e Sectes (Sectes politiques, Sectes religieuses, ect.)
- 2e Castes (Caste militaire, caste sacerdotale, Castes ouvrières, etc.)
- 3e Classe (classe bourgeoise, classe des paysans, etc.)

Tusschen verschillende heterogene, psychologische menigten speelt de rasquaestie een groote rol. Een menigte, samengesteld uit de meest verschillende personen, maar allen Engelschen en Chineezen, zal enorm verschillen van een willekeurige groep uit Russen, Franschen en Spanjaarden bestaande. Het ras is het machtige substraat dat de slingeringen der menigte bepaalt. „Les caractères inférieurs des foules sont d'autant moins accentués que l'âme de la race est plus forte. L'état de foule et la domination des foules, c'est la barbarie ou le retour à la barbarie. C'est en acquérant une âme solidement constituée que la race se soustrait de plus en plus à la puissance irréflechie des foules et sont de la barbarie." Het verschil tusschen anonyme en niet-anonyme heterogene menigten bestaat in het verantwoordelijkheidsgevoel, dat bij de laatste tot eenige ontwikkeling komt [2]). Van eenige meerdere organisatie is

[1]) l.c. 143. [2]) l. c. 145.

echter eerst sprake bij de homogene menigte. De eerste graad daarvan vormt de secte, die personen omvat van dikwijls zeer verschillende opvoeding, professie en milieu, alleen door den gemeenschappelijken geloofsband verbonden. De kaste vertegenwoordigt den hoogsten graad van organisatie, waarvoor de menigte vatbaar is, namelijk van personen van dezelfde professie en derhalve van bijna gelijke opvoeding en milieu. De leden der kaste worden door eenheid van belangen en levensgewoonten bijeengehouden [1]).

[1]) l.c. 146.

§ 3. **Andere Voormannen.**

Wanneer wij de quaestie inhoeverre Tarde, Sighele en le Bon als de stichters der collectieve psychologie zijn aan te merken in het midden laten, zoowel met het oog op hun beteekenis tegenover anderen, als met betrekking tot de vraag of er *überhaupt* van een collectief-psychologische *wetenschap* mag worden gesproken, komt aan deze drie mannen hier toch onbetwist ten allen tijde een allereerste plaats toe.

Direct daarna mogen dan echter enkele andere namen van voor de ontwikkeling der collectief-psychologische studies hoogst verdienstelijke mannen worden genoemd. De hieronder volgende samenvatting uit werken van *Gumplowicz*, *Rossi*, *Stuckenberg*, *Simmel*, *Giddings*, *de la Grasserie* en *Ross* heeft tweeërlei doel. Ze moet in de eerste plaats aantoonen, hoe andere, belangrijke figuren zich verhouden tegenover eerstgenoemd drietal, en wil vervolgens laten zien, hoe anderen tegenover de collectief-psychologische studie en haar ontwikkeling staan. De keuze dezer schrijvers werd niet alleen door hun autoriteit, maar tevens door hun diversiteit bepaald. Wij zouden niet gaarne willen zeggen, dat met dit geheel een volledig overzicht van het belangrijkste collectief-psychologisch materiaal wordt gegeven. Vooreerst zal ook in ons tweede hoofdstuk nog van tijd tot tijd worden geput uit hier niet vermelde bronnen; zoo o.a. uit de belangrijke werken van *Tönnies*, *Baldwin*, *Small*, *Fairbanks* e. a. en uit hier niet genoemde

werken van wèl genoemde schrijvers. In de tweede plaats zullen ons natuurlijk enkele bronnen ontgaan zijn, al vleien wij ons, dat het aantal daarvan niet bijzonder groot zal wezen. En eindelijk waren enkele welbekende bronnen ondanks hardnekkige pogingen niet toegankelijk. *American journal of sociology* konden wij hier te lande nergens vinden en was ook niet aan de Königliche Bibliothek te Berlijn aanwezig; het voor eenige jaren verschenen *Archivio di psicologia collettiva e scienze affini dir del Dott P. Rossi* was noch in Nederland, noch in eenige Duitsche bibliotheek, noch te Rome te ontdekken.

Het onderstaande geeft evenwel reeds den door ons gewenschten indruk.

Duidelijker dan uit een zijner andere werken is *Gumplowicz'* standpunt kenbaar uit hoofdstuk IX van zijn *Sozialphilosophie im Umrisz* [1]), handelende over: die Masse und die sozialen Massenerscheinungen [2]). Daarin neemt hij stelling tusschen Sighele en le Bon in. Noemt hij Sighele's criminologisch standpunt te eng, le Bon's opvatting, dat de massa het volkslot bepaalt, is hem te ruim. Hij schaart zich aan de zijde van den Poolschen socioloog Kochanowski, die in een studie [3]) de massa teekent als een uitbarstend element, dat wel den beschavingsloop van tijd tot tijd onderbreekt, maar dat toch ook door de hoogerstaande individuen, persoonlijkheden, die zich haar wel is waar in zekeren zin moeten aanpassen, geleid wordt. Niet onder een speciaal criminalistisch of speciaal politiek, maar onder een algemeen sociologisch gezichtspunt beziet Gumplowicz dus de sociale

[1]) Innsbruck Wagner 1910. [2]) Sozialphilosophie blz. 118 v.

[3]) „La foule et ses meneurs" in de „Annales de l'Institut internationale de Sociologie" 1907.

massaverschijnselen. De massa is z. i. geen sociale groep, daar zij in de gewone tijden door geen gezamenlijk belang wordt bijeengehouden, ja zelfs niet bestaat. Op eens wordt ze altijd in het leven geroepen en men weet niet hoe. Haar daden, meestal bestaande in verwoesting, neemt men met afschuw waar en men kent niet haar ontstaan. De tafel van het goede leven is niet voor alle menschen gedekt; een groot gedrang van omstanders benijdt den aanzittenden hun plaats. Gene bestaan niet uitsluitend uit leden der volksklasse; ook onterfden uit hoogere kringen behooren daartoe. Gezamenlijk vormen zij „das grosze Reservoir des sozialen Explosivstoffes, in das nur ein zündender Funke zu fallen braucht, um die „Gesellschaft", die am Tische des Wohllebens sich gütlich tut, in die Luft zu sprengen." Die vonk komt niet van beneden maar van boven, niet van de arme onwetenden, maar van de bovenste lagen der wetenden, die met behulp der eersten de maatschappij wenschen af te maken. De anarchie duurt echter maar tijdelijk, daar frissche krachten staat en maatschappij weer doen ontstaan, die weer frissche levenskrachten uit de massa opzuigt. „Denn die ist unsterblich — ein Vulkan, in dem es wohl stets rumort, der aber nur von Zeit zu Zeit Feuer und Lava speit — um dann wieder lange, lange zu ruhen. In den langen Ruhepausen gedeiht auf diesem Vulkan Staat und Gesellschaft vortrefflich." Nu was het er al lang om te doen dit „gedijen" duurzaam te maken, want tegen catastrophen moet gewaakt worden; maar regeeringsmaatregelen kunnen ongelukkigerwijze het wezen van het sociale natuurproces niet wijzigen, waarin de kiem der periodieke omwentelingen gelegen is.

„Ja! Wäre die Massa ewig starr und leblos, dann könnte die Gesellschaft ewig gleichmässig sich entwickeln, blühen

und Früchte tragen. So ist 's aber nicht — die Massa *scheint* nur starr und leblos zu sein — in Wahrheit fühlt sie und ist sich ihres Loses bewuszt — und schreibt die Schuld an demselben „dem Staat und der Gesellschaft" zu. Daher ihr geheimer Ingrimm, ihr Hasz, ihr ewiger Rachedurst — den sie von Zeit zu Zeit im Blute der Gesellschaft zu stillen sucht. Und alles Tun und Lassen von Staat und Gesellschaft läuft ja unbewust und instinktiv nur darauf hinaus: auf Kosten der niedergehaltenen Massa sich selbst auszuleben. Haben nicht alle Maszregeln des modernen Staates den Charakter dieses Doppelspieles? Bald nennt man es sociale Frage, bald Bodenreform, bald Sozial- und Agrarpolitik, bald Nationalisirung des Bodens, bald Altersversorgung — des Pudels Kern ist: Beruhigung und Besänftigung der Massa als Bedingung der ruhigen Entwicklung der bestehenden staatlichen Gesellschaft." Maar alles helpt slechts tijdelijk en wanneer de tijd van den staat daar is, voltrekt de massa het doodvonnis.

Wanneer wij het psychologisch karakter der massa, in het bijzonder der gevaarlijke massa willen bepalen, moeten wij zeggen, dat zij altijd luistert naar de haar buitenaf ingefluisterde wachtwoorden, die evenwel slechts als voorwendsel gebruikt worden om aan haar aangeboren wilde instincten den vrijen loop te laten. Machthebbers pasten er wel altijd voor op met haar op goeden voet te blijven. In het oude Rome werd gezorgd voor „panem et circenses" en tegenwoordig worden allerhande tentoonstellingen gehouden om de massa te amuseeren: „Krönungsfeste, Jubiläumsferien und allerhand ähnliche Ulke. Dann schreit die Menge „hoch" und „vivat" und denkt an nichts schlimmes." Het psychologische kenteeken van slechts vreemde influisteringen te volgen, bezitten echter, behalve de gevaarlijke

massa, ook vele andere sociale groepen, die desalniettemin van den meest onschuldigen aard zijn. En wel behooren daartoe bijna alle vereenigingen en verzamelingen van menschen, in het bijzonder van politieken aard en die voor algemeen belang. Het schijnt dat het enkele feit der ophooping het groepskarakter der menschen tot uitdrukking doet komen, want overal blijkt, dat het hebben van een eigen overtuiging aan den leider wordt overgelaten; ook bij lezers van een partijblad, kerkgangers, zelfs in bepaalde gevallen bij zelfstandige denkers op het gebied van wetenschap en kunst valt dit op. De modedwaasheid vormt wel het ongevaarlijkste massale verschijnsel, dat in ieder geval niet zoo tot het gevaarlijke en misdadige kan leiden als de „Massenkopflosigkeit" b. v. op het gebied van godsdienst, politiek en nationalisme.

Pasquale Rossi bestudeert in zijn *Sociologia e psicologia collettiva*[1]) de collectieve psychologie in haar verband met de sociale psychologie en de sociologie. Collectieve psychologie is met de sociale psychologie allerminst identiek; de laatste heeft voor studieveld de psycho-sociale verschijnselen die in het Folk-lorisme thuis behooren en breidt haar onderzoek tot het sociale geweten uit. Hare verschijnselen vertoonen zich in een toestand van ontwikkeling. De collectief-psychologische verschijnselen hebben daarentegen een statisch karakter. Het zijn dus geheel verschillende wetenschappen, beide gesubordineerd aan de sociologie. Naast de studie der ontwikkeling van de sociale verschijnselen in de werkelijkheid is er plaats voor speciale sociale wetenschappen, die iedere klasse van verschijnselen bestu-

[1]) Verschenen in de Bibliothèque internationale de sociologie théorique, Rome, Columbo, 1904.

deeren, om er de bijzondere wetten van te ontdekken. Rossi vindt daarvan bij de collectieve psychologie een drietal, n.l. 1° dat de vereeniging van verschillende personen nooit een resultaat geeft gelijk aan dat der som van de haar samenstellende individuen, 2°. dat in de menigte de gedachte verdwijnt en de gevoelens toenemen en 3°. dat de geesten die een menigte vormen zich vereenzelvigen met hun meest atavistische karaktertrekken. De twee eerste wetten, die Rossi mede aan Sighele ontleent, meent hij uit de derde te kunnen verklaren. Hij vereenigt zich met le Bon wat betreft de erkenning van het kinderlijk karakter der menigte en de onveranderlijkheid harer uitingen de geheele geschiedenis door, maar gelooft niet, dat men aan de karaktertrekken van het ras meer gewicht moet toekennen dan aan de algemeene en blijvende karakters der soort. Rossi constateert dat de derde wet slechts waarheid bevat bij de laagste soort menigten, die de minst ontwikkelde individuen omvat. Z. i. heeft de dwaling van Tarde en le Bon haar oorsprong in de verwarring van massa en menigte. De menigte is de moeder der massa, d.w.z. een meervoud van personen, verzameld in eenheid van tijd en plaats, maar niet vereenigd in een enkele ziel en daardoor de karaktertrekken van het ras tot uiting brengende. Laat haar van het materieele verband in het psychologisch verband overgaan, en de ethnische karaktertrekken zullen teruggaan voor de menschelijke karaktertrekken, het gemeene goed zonder hetwelk de individuen der massa elkaar niet kunnen herkennen. Volgens Rossi moet men dus deze pessimistische stelling laten varen, die niet onderscheidt tusschen de zieke menigte en de normale menigte. De collectieve psychologie is een wetenschappelijke samenvatting der studies die tot onderwerp hebben het gezamenlijk gevoelsvermogen waar te

nemen bij de verschillende graden van menschelijke groepeering. Zij bestudeert een verschijnsel, geen ontwikkeling; wat haar van de eigenlijke sociale psychologie onderscheidt. Haar wetten leeren de verschillende physieke, biologische en psychologische factoren, die het leven der menigten beheerschen, kennen en naar waarde schatten.

In zijn standaardwerk *Sociology. The science of human society* [1]), doet *Stuckenberg* bij verschillende gelegenheden een beroep op Tarde. Zoo erkent hij telkens diens groote verdiensten op sociologisch gebied [2]). Van le Bon en Sighele schijnt hij evenwel geen nota genomen te hebben. Zijn opvattingen omtrent *social psychology* vat hij kort en bondig samen. Als een onafhankelijk wezen kan de sociale geest z. i. allerminst behandeld worden, want dat is, meent hij, een mythe; er is onder te verstaan sociale gedachte, gevoel en wil, die evenwel alleen in de geesten van individuen bestaan. „How persons act in society, each mind under the influence of other minds, how the action is combined and a result attained bij associated action, is the problem of social psychology. While this has no mind as the compound of many minds for its subject, it has many minds in the process of intraction to investigate" [3]). Sociale psychologie verschilt van individueele psychologie daarin, dat haar onderwerp is de tusschenhandeling van geesten en de resultaten dier tusschenhandeling. De psychologie van een menigte of van het gespuis is de psychologie van menschen, die zich daarin bevinden en de daaruit voortkomende handeling. Het is nooit de individueele geest alleen, die in aanmerking komt, maar de verhouding van alle geesten in de hande-

[1]) Putnam's sons New-York en Londen 1903.
[2]) I 77, 163, 203, 206. [3]) I 173.

ling betrokken. De actie van een menigte hangt af van de menschen die hun krachten inspannen; maar wanneer de menschen en hun krachten verschillen, mogen de bepaalde regels die op de eene menigte betrekking hebben, niet op een andere worden toegepast. Nationale parlementen verschillen naar mate der in hen geconcentreerde krachten. „In every instance the psychology of a nation, a parliament, an organisation, a social group means the psychology of the individuals in their interrelation and interaction [1]).

Van een zeer bijzondere opvatting geeft de Berlijnsche professor *Georg Simmel* in een artikel *Ueber das Wesen der Sozial-Psychologie* [2]) blijk. Hij houdt de meening, dat de psychologie van den individu tegenover die der maatschappij (massa's, groepen, nationaliteiten, tijden) staat, voor onjuist, acht als bewijs daarvoor niet voldoende, dat zielsprocessen slechts in personen plaats kunnen vinden, maar tracht duidelijk te maken, hoe het desalniettemin tot eene sociale psychologie kon komen. De ontwikkeling van taal, staat, recht, godsdienst enz. wijst ver boven de individueele ziel uit en zou, als product van onbetwist zielkundigen aard, dus tot het aannemen der maatschappij als drager daarvan kunnen doen besluiten. Van taal, rechtsregels enz. kan men zeker wel zeggen dat ze gelden, maar het alternatief: wanneer het geestelijke niet tot individueele geesten behoort, behoort het tot een socialen geest, deugt volgens Simmel niet. „Es gibt vielmehr ein Drittes: den objektiv geistigen Inhalt, der nichts Psychologisches mehr ist, so wenig wie der logische Sinn eines Urteils etwas Psychologisches ist, obgleich er nur innerhalb und vermöge der seelischen Dynamik eine Bewusztseinsrealität erlangen kann [3]).

[1]) I 174. [2]) In Archiv für Sozialwissenschaft und Sozialpolitik Band 26. 1908 blz. 285 v. [3]) l. c. 287.

Nu is er echter niet alleen reden voor, een bijzondere sociale naast de individueele zielswerking aan te nemen in die gevallen, waar objectief geestelijke vormen zich als een ideaal gemeenbezit voordoen, maar ook daar, waar een onmiddellijk waarneembare actie van een menigte de gedragingen der individuen beheerscht. Die reden is, dat niet zoozeer dat handelen als wel het resultaat daarvan zich als een eenheid voordoet. Wanneer een menschenmassa een huis verwoest etc., dan zien wij die handelingen der individuën te zamen als een gebeurtenis, die wij als het product van een begrip aanduiden. En hier nu heeft juist de verwarring plaats: „das einheitliche aüszere Ergebnis vieler subjectiver Seelenvorgänge wird als das Ergebnis eines einheitlichen Seelenvorganges gedeutet — nämlich eines Vorganges in der Kollektivseele. Die Einheitlichkeit der resultierenden Erscheinung spiegelt sich in der vorausgesetzten Einheit ihrer psychischen Ursache! Das Trügerische dieses Schlusses aber, auf dem die ganze Kollektivpsychologie in ihrem generellen Unterschied gegen die Individualpsychologie beruht, liegt auf der Hand: die Einheit der Kollektivhandlungen, die nur auf der Seite des sichtbaren Ergebnisses liegt, wird daraufhin für die Seite der inneren Ursache, des subjektiven Trägers, erschlichen" [1]). Toch schijnt nog een reden de sociale psychologie tegenover de individueele noodzakelijk te maken: het qualitatieve verschil in gevoelens, handelingen en voorstellingen der zich in een massa bevindende individuen tot die der zich daarbuiten, bij afzonderlijke individuen, openbarende geestesuitingen. Maar men moet niet vergeten, dat het daar toch maar gaat om handelingswijzen van individuen, die daardoor beïnvloed

---

[1]) l.c. 288.

zijn, dat de een door anderen omgeven is, waardoor nerveuse, suggestieve stemmingswijzigingen plaats vinden. Maar daardoor blijft toch niettemin wat bij de actie psychisch is individueel-psychisch. Een sociaal-psychologisch probleem is zeker: welke wijzigingen het individueel zielsproces ondergaat door bepaalde milieu-beïnvloedingen? Doch dit is een deel der algemeene psychologische taak, dus individueel-psychologisch.

Het feit der geestelijke beïnvloeding door het in-gemeenschap-zijn — volgens Simmel dus het eenige, maar zeer uitgebreide onderwerp der sociale psychologie — ontleent een bepaald recht op dit begrip aan een reeks vragen, deels als van statischen, deels als van ethnologischen aard aan te duiden. Maar het onderwerp van het onderzoek blijft altijd de psychologische individu, de groep als geheel kan ook hier geen ziel hebben. Wanneer ook al de door verschillende wisselwerkingen veroorzaakte homogeniteit van vele individuen in de sociale psychologie thuis behoort, doet deze zich niet als pendant, maar als een deel der individueele psychologie kennen.

Giddings, wiens belangrijke vóór-collectief-psychologische diensten boven gememoreerd werden, beroept zich in de latere edities van zijn *Principles of sociology* mede op Tarde en le Bon. Hij meent dat Durkheim en Tarde „unquestionably have most nearly succeeded in the attempt to discern the essential nature of social phenomena and to state the first principle of sociology" [1]), en komt voor een goed deel onder den invloed van Tarde's *Lois de l'imitation* [2]), en le Bons

[1]) Principles 1904 blz. 15. [2]) Zie b. v. Principles of sociology blz. 111—112.

Psychologie des foules. [1]) Den socialen geest noemt hij „the phenomenon of many individual minds in interaction, so playing upon one another that they simultaneously feel the same sensation or emotion, arrive at one judgment and perhaps act in concert. It is, in short, the mental unity of many individuals or of a crowd. It is therefore a product of what M. Tarde has called a social logic, which binds the products of individual logic into more complex wholes." [2]) De meer of minder hevige en instinctieve uitingen van dien geest, als zijn waar te nemen bij crises, panieken, opstootjes en revoluties, worden deels veroorzaakt door het temperament, deels door den zenuwachtigen toestand, en deels door de sociale natuur der bevolking. „The greater the proportion of criminality, degeneration and morbid feeling in the population the more violent is the disturbance." [3]) Terwijl alles wat erkend is factor te zijn van individueele criminaliteit en krankzinnigheid dus ook onder de oorzaken der onredelijke sociale aandrift thuis hoort, is de hoofdvoorwaarde voor hartstochtelijke en geweldige sociale actie z. i. gelegen in de opeenhooping der menschen in menigten. „Crowds are subject to a swift contagion of feeling, they are sensitive to suggestion, they think in images and are subject to hallucinations, they go wild over the catchwords and formulas that happen to be popular fetiches. The crowd is devoid of a sense of responsibility, because while in the crowd the individual loses his own feeling of responsibility and acquires a sense of invincible power, and so gives way to impulses which, if he were alone, he would control. Like the savage and the child, the crowd is intolerant of any-

[1]) Zie b. v. Principles of sociology blz. 136—137. [2]) l.c. 134. [3]) l.c. 135.

thing interposed between its desires and their realization and it always manifests a tendency to carry suggested ideas immediately into action. Crowds therefore are mobile, and with changing excitants they are generous or cruel, heroic or pusillanimous." [1]) In deze beschrijving dus le Bon bijna uitsluitend volgende, wijkt Giddings in zoover van hem af, waar het er om gaat de grenzen van de door deze karaktertrekken beheerschte menigte aan te geven. Hij acht le Bon's opvatting, dat onbewustheid, hartstocht en gevoel overheerschen, volkomen juist voor „crowds in the usual English meaning of the word," [2]) maar le Bon geeft een verstrekkende uitbreiding aan *foule* en bedoelt daarmee niet alleen een aantal op een bepaalde plaats verzamelde personen, maar ook iedere klasse van personen met gemeenschappelijke belangen. Dat gaat Giddings te ver. „Of associations in this latter sense his (le Bon's) conclusion will not always hold good. In the prolonged deliberation of a group of men that alternately meet and separate or that communicate without meeting, the highest thought of the most rational mind among them may prevail." [3])

Raoul de la Grasserie's studie *Des sciences intérmediaires entre la psychologie et la sociologie* [4]) bevat allerlei materiaal. Hij behandelt achtereenvolgens de onderdeelen der navolgende indeeling.

1°. Classement quantitatif.

1°. l'individu seul représentant la société

---

[1]) l.c. 137. [2]) l.c. 150. [3]) l.c. 151.

[4]) In de Annales de l'Institut international de sociologie publiées sous la direction de René Worms Tome X 1904. Paris Giard et Brière.

2°. le couple social (le distinguer avec soin du couple familial)
3°. le triumvirat
4°. les diverses masses
5°. la totalité nationale ou provinciale, bien entendu, dans sa vie sociale inorganique
6°. les nations dans leurs rapports respectifs, formant un ensemble supérieur inorganique.

2e. Classement qualitatif.

A — Les masses hétérogènes.

a. Momentanées (état statique):

1e. Agglomérees.

La foule
Le jury
Le public (de théatre, de discours).

2e. Dispersées.

Le public (lecteur de livres)
Le monde
La presse (celle-ci agissant comme agglomération intellectuelle).

b. Permanente (état dynamique):
Le parlement.

B — Les masses homogènes.

a. Involontaires et dispersées (état dynamique):
Personnes du même âge
Personnes du même sexe
Personnes de la même classe et du même monde
Personnes de la même caste.

b. Volontaires.

1e dispersées (état dynamique).

coreligionnaires en idées politiques, sociales ou réligieuses
sectaires
membre d'une association secrète.

2e. agglomérées (état statique).

Behalve deze tusschenvormen tusschen psychologie en sociologie, die voor een groot deel behandeld worden onder den naam collectieve psychologie en waarbij het psychologische element het verre wint van het sociologische element, zijn er andere, waarbij de individu en de maatschappij in gelijke mate vereenigd zijn en waarbij van geen collectieve psychologie sprake is. Het zijn de vrijwillige of onvrijwillige associaties. De onvrijwillige associaties zijn de familiale; de vrijwillige de syndicaten, corporaties, vennootschappen etc. Maar hiermee is de voorraad tusschenmaatschappijen nog niet uitgeput. Naast al die hybridische vormen, kan er vereeniging der twee wetenschappen op tweeërlei manier plaats vinden. In plaats van vermenging, gaat het daarbij om superpositie; er bestaat n.l. aan de eene zijde de psychologie der maatschappij, sociopsychologie, aan de andere zijde de sociologie der verstandelijkheid (mentalité), psychosociologie. En ten slotte weet de schrijver nog te wijzen op gevallen, waarbij de sociologie en psychologie, hoewel als zoodanig autonoom en onafhankelijk blijvende, in die mate op enkele punten samenvallen, dat niet nauwkeurig valt aan te wijzen, of deze eerder tot de een dan tot de andere behooren.

In zijn *Social psychology* [1]), *an outline and source book,*

[1]) New-York, The Macmillan company, 1909.

geeft *E. A. Ross* [1]), professor in de sociologie aan de universiteit van Wisconsin, een zeer uitgewerkte, belangrijke collectief-psychologische studie, die hem als aanhanger en groot vereerder van Tarde doet kennen. Voor een groot deel werd hij door de *Lois de l'imitation* geinspireerd. Sociale psychologie (wel te onderscheiden van psychologische sociologie) verschilt daarin van gewone sociologie, dat de eerste „planes" en „currents", de laatste „groups" en „structures" der maatschappij behandelt. Algemeene raseigenschappen of psychische gelijkenissen, ontstaan door de directe werking van de natuurlijke omgeving of door inwerking van gelijke levensomstandigheden, komen niet in aanmerking. Groote gelijkvormigheid op verschillend gebied is een uiting hetzij van verwantschap of van imitatie. De machtige invloed der suggestie wordt door Ross erkend, hare werking nauwkeurig nagegaan. Bij de studie der menigte constateert hij vooreerst de oplossing der individualiteit, den tengevolge van verhoogde suggestibiliteit vermeerderden invloed van fanatici, en de vergemakkelijking van gevoels-, bemoeilijking van ideeën-circulatie. De menigte zelf is onbestendig, lichtgeloovig, redeloos en onzedelijk. Voor massale suggestie is tegenwoordigheid niet noodig; de vergemakkelijkte middelen van verkeer hebben de werkingsfeer der suggestie uitgebreid; de quasi-eenheid „publiek" dankt daaraan haar bestaan. Ross voert verschillende geestelijke epidemieën en andere overprikkelingen aan als voorbeeld van de bijzondere vervoering waarin het publiek kan geraken. Mode is een serie van keusveranderingen van een volksgroep, die uit imitatie en differentiatie voortkomt: de

---

[1]) Hij schreef o. a. ook *Social control, The foundations of sociology, Sin and society.*

mindere tracht den meerdere te evenaren door hem in uiterlijkheden na te doen, doch deze tracht dat weer te verhinderen door de mode te wijzigen. Ross constateert afname harer macht tengevolge van het toenemende bewustzijn, dat men zich ook zonder haar kan individualiseeren. Veel van hetgeen we denken komt voort uit onderstellingen, critiekloos aanvaard, omdat ze „in de lucht" zijn, conventionaliteit, tijdgeest. Evenwel is er eenige orde bij de al of niet navolging van een en ander te constateeren; Ross spreekt zelfs van „laws" of conventionality imitation. Zoo is de sociaal lagerstaande geneigd den hoogerstaande — van wiens klasse oorspronkelijk elk beschavingselement het uitsluitend bezit is — na te volgen, doch niet wanneer het voorbeeld van den meerdere sterk in botsing komt met aard of omstandigheden van den mindere; zoo betoovert het bezit van macht, worden de voorspoedigen nagevolgd en hangt de richting waarin en de wijze waarop imitatie plaats heeft, telkens met de inrichting der maatschappij samen; zoo wijzen in het algemeen de steden den weg der beschaving aan de rest der maatschappij en heeft daar, waar ideeën van sociale gelijkheid heerschen, de meerderheid prestige. Tegenover conventionaliteit staat gewoonte; berust de eerste op hetgeen van tijdgenooten wordt overgenomen, gewoonte (custom) is navolging van voorouders of voorgangers; de navolging der gewoonte heeft haar oorsprong in den band tusschen kinderen en ouders; iedere generatie is door een grootere laag gewoonten gedrukt. Als de factoren die navolging van gewoonte bevorderen, noemt Ross o. a. pieteit tegenover voorouders, te sterken groei van Staat en Kerk, natuurkundig, linguistisch of sociaal isolement; als die welke haar tegenhouden, o. a. heerschappij der jongeren, uitnemende middelen van verkeer, burgerlijke en sociale ge-

lijkheid, vrouwelijke werkzaamheden buitens huis. Tegenover verschillende aangelegenheden, als industrie en wetenschap, waar verdienste en tegenover andere, als luxe, amusementen en dergelijke, waar de noviteit geldt, zijn er sommige waar de gewoonte overheerscht; zoo o. a. de verhoudingen tusschen rassen, secten en klassen. Waar mededinging bestaat, kan ze niet gedijen. Nu bestaat er contrast tusschen maatschappijen tengevolge van de daarin heerschende betrekkelijke macht van gewoonte dan wel die van conventie; wanneer de gewoonte heerscht beweert het nieuwe oud, wanneer de conventie heerscht, beweert het oude nieuw te zijn of ontkent het oude de nieuwheid van het nieuwe. Na zuivering van den invloed van ongemotiveerd prestige, werkt de imitatie op zuivere, wetenschappelijke basis; in den groei van die rationeele imitatie ziet Ross den vooruitgang. De conflicten, die uit het contact van onvereenigbare overtuigingen of practijken voortkomen, kunnen tweeërlei karakter dragen: dat van stilzwijgen of van discussie; het stilzwijgend conflict vertegenwoordigt drie gevallen: prestige tegenover prestige, prestige tegenover verdienste, verdienste tegenover verdienste en heeft de neiging in discussie over te gaan. Ross legt den nadruk op de heilzame werking die discussie kan hebben evenzeer als op hare onvruchtbaarheid ingeval van hartstocht en vooroordeel; verder heeft hij het over hare wijze van ontwikkeling, gelijk aan die der andere vormen van oppositie in de maatschappij. Het einde van elken strijd is zijn juiste oplossing. Alleen bij zaken die collectieve actie eischen, in het bijzonder politieke, komt compromis voor, hetwelk meestal de onvolledigheid van een conflict aanwijst. Een discussie, die de algemeene aandacht trekt, vindt haar natuurlijke uitkomst in den staat der publieke opinie. Het uitgangspunt van dit proces is

de eerste indruk gemaakt op individueele geesten, en het proces zelf bestaat in de verandering van dien indruk door argumenten, het aantal, invloed van autoriteiten, het voorbeeld van sociaal hoogstaanden.

Aan het einde zijner studie vraagt Ross, waarom aan dien intensen stroom van conflicten geen einde, waarom er geen harmonie tusschen de verschillende beschavingselementen komt. Weliswaar neigen zij tot evenwicht, maar bereiken doen zij het nooit. De wederkeerige regelingen worden telkens verstoord door navolgingen, uitvindingen of den invloed van sociale veranderingen. Een duurzaam evenwicht van beschaving acht hij mogelijk noch wenschelijk.

HOOFDSTUK II.

Omtrekken eener systematiek.

Onbetwistbaar heeft zich de verhouding tusschen de sociologie en psychologie, vergeleken bij vroeger, aanmerkelijk gewijzigd. Er is niet alleen toenadering maar zelfs wisselwerking tusschen die twee wetenschappen gekomen. Eenerzijds zijn langzamerhand de meeste sociologen van de waarheid doordrongen, dat voor het begrijpen van samenstelling, werking en ontwikkeling eener maatschappij, kennis van de geestelijke gesteldheid der haar samenstellende individuen gewenscht is. Daarbij verschilt men zeer zeker in de mate van waardeering van den psychologischen factor naast andere factoren, maar dat bij sociologisch onderzoek psychologische gegevens waarde hebben, wordt zoo goed als niet meer ontkend. En haast algemeen wordt van de psychologie belangrijke hulp voor de sociologie verwacht. Maar aan den anderen kant valt evenmin de invloed der sociologie op de psychologie te miskennen. Indien de geestelijke verschijnselen van den individu moeten dienen ter verklaring van het geheel dat de individuen omvat, het is niet minder waar, dat dit geheel daarbij hunne geestelijke eigenschappen niet over het hoofd ziet. Is de maatschappij slechts begrijpelijk door den individu, de in het collectieve

leven opgenomen individu kan slechts door de maatschappij worden begrepen. De psychologie moet derhalve, na de sociologie te hebben helpen vormen, zich op haar beurt tot de sociologie wenden met de vraag om kennis en verklaring van zekere voorwaarden, waaronder de menschelijke geest zich ontwikkelt. [1])

De moderne psychologie verstaat nu onder geest, ziel, bewustzijn niet meer een zelfstandige, van het lichaam en van de verschillende psychische uitingen gescheiden en in haar innerlijk wezen niet te doorgronden substantie. Tegenwoordig verstaat men er veeleer onder het vaste verband van psychische uitingen, als gewaarwordingen, gevoelens, gedachten, wilsuitingen. Van ziel wordt dus alleen gesproken als omvattende alles wat door den mensch psychisch beleefd wordt, in zoover dit alles weer verbonden is, zonder evenwel ooit zelf als zelfstandig wezen te bestaan. Toch is de ziel meer dan een eenvoudige som of samenstelling van gewaarwordingen en gevoelens. In het psychische komt de eene toestand uit den anderen, vroegeren voort; geeft zelf weer den stoot tot nieuwe voorvallen, zoodat de eene gebeurtenis zich vast aan de andere aansluit. Het bewustzijnsverloop is zoodanig, dat het eene bestanddeel van het andere en ten slotte van het geheele verleden van het bewustzijn afhankelijk is. Op grond van dit innerlijke verband van verleden met tegenwoordige bestanddeelen der psyche doet deze zich telkens weer als een eenheid voor. Evenzeer als nu door de verbinding der afzonderlijke inhouden van het individueele bewustzijn een reeks vormen ontstaan, die

---

[1]) Omtrent een en ander — de verhoudingen tusschen sociologie en psychologie — vgl. de handelingen van het 5e congres van het Institut international de sociologie, in de annalen tome X 1904.

meer zijn dan de eenvoudige som van elementen, terwijl ten slotte uit deze het alles omvattende bewustzijn voortkomt, zoo bestaat er ook binnen een sociale gemeenschap een samenhang en wisselwerking van voorstellingen, gevoelens, verlangens der individuen, waaruit vormen voortkomen, die zich verheffen boven die waarvoor in de individuen de aanleg te vinden is. [1]) Het product dezer wisselwerkingen tusschen de leden eener gemeenschap wordt gevormd door het geheel der beschavingsfactoren, als wetenschap, kunst, taal, religie, zeden, techniek, verkeer enz. enz. Een geheel dat nooit door de som van geïsoleerd levende individuen had kunnen gekweekt worden, maar waarvoor de gemeenschap der enkelen, de verbinding van hun denken, gevoelens en willen tot een gezamenlijk bewustzijn, eisch en conditie is.

Ook dit gezamenlijk bewustzijn, wil men: collectieve ziel, is geen metaphysisch wezen buiten verband met de individueele zielen. Evenmin is het een substantie. Het bestaat slechts in het verband, dat uit de wisselwerking der individuen voortkomt en is als zoodanig evenzoo reëel als elk zijner bestanddeelen. [2]) De verhouding der individuen tot den gezamenlijken geest is zoodanig dat gene door hun vereeniging en wisselwerking zelf de krachten aangeven waardoor deze in zijn verscheidene vormen tot uiting komt. Deze vormen blijven op hun beurt niet zonder invloed op de individuen, maar doen zich voor als machten die elk

---

[1]) Zie o.a. Wundt Völkerpsychologie I 9 v. en System der Philosophie 611 v.

[2]) Interessant de verklaring door Jelgersma gegeven in zijn rapport op het 5e congres voor crimineele anthropologie. Zie compte rendu. Amsterdam, de Bussy 1901 blz. 5 v.

individu van zijn geboorte af aan omvatten en vormen. En zoo heeft de vervorming der maatschappij een vervorming van het menschelijke type en deze een nieuwe verandering van het maatschappelijke samenwerken ten gevolge. De vormen uit wier verband de algemeene geest voortkomt, staan niet alleen met de individuen, maar evenzeer met elkaar in wisselwerking, zoodat de verandering van den eenen vorm een meer of mindere sterke wijziging van een anderen vorm bepaalt. Alle zijn ze van socialen oorsprong, voor zoover eerst de gemeenschap ze heeft doen ontstaan en ze niet reeds voor de vorming daarvan noodzakelijk waren. In ieder geval is hun ontwikkeling slechts in de maatschappij door organisatie van alle beschikbare krachten mogelijk.

Maar daarin zijn ze dan ook aan een voortdurende verandering onderworpen, ze ontwikkelen zich met de ontwikkeling van het gemeenschappelijk bewustzijn, zij het dan in ongelijk tempo en in ongelijke mate. Tijden waarin door geleidelijke ophooping van neigingen tot verandering of door uitwendige invloeden een sterke wijziging van sociale vormen plaats grijpt, wisselen af met tijden van schijnbaren stilstand. Soms bestaat de neiging, in de op bepaalde plaatsen en tijden en voor bepaalde doeleinden gemaakte instellingen eeuwige onveranderlijke instituten te zien, waaraan, op gevaar van instorting der maatschappij, niet geraakt mag worden. Overdreven als dit dan is, ligt daaraan de juiste opvatting ten grondslag, dat continuiteit van het sociale leven hoofdfactor der beschaving is en dat het nieuwe zich aan het oude moet vastknoopen en daaruit in nieuwen vorm het houdbare overnemen.

Tusschen den individueelen en den gemeenschapsgeest valt dus zeker overeenstemming waar te nemen. Het zijn

niet twee elkaar vreemd-tegenoverstaande wezens, want terwijl de eerste evenzeer een deel en gelijkenis van den anderen is, duidt deze het overeenstemmende, gelijksoortige in de individueele geesten aan en wordt door hunne samenwerking telkens weer in het leven geroepen. De gemeenschapsgeest omvat aldus alle bewustzijnseenheden, die eerst door de betrekkingen, welke uit het samenleven der individuen voortkomen, ontstaan en berust in zooverre op uitbreiding van bewustzijnsinhouden tot collectiviteiten, op gelijkmaking en vereeniging van vele, maar wortelt ook reeds in de bestaande gelijk- of gelijksoortigheid van aanleg, behoeften, neigingen en opvattingen; collectieve inwerking ervan schept evenzeer geestelijke gelijk- en gelijksoortigheid als deze tot de vorming van collecties, vereenigingen, groepen leidt. En evenzeer als voor de individueele psychologie het individueel-geestelijke verschijnselencomplex voorwerp van studie is, brachten de geestelijke verschijnselen der groepen stof voor collectief-psychologische studies.

In het vorige hoofdstuk trachtten wij aan te toonen èn hoe de weg voor soortgelijke studies gebaand èn op hoe verschillende wijzen die weg betreden is. Lettende op de groote verscheidenheid daarbij, zoowel van terminologie als van omvang van het onderzoek, meenen wij die wegbaning nog verre van geëindigd te mogen noemen. [1]) Benamingen als collectieve psychologie en sociale psychologie worden toch nu eens als eensluidend, dan weer als aan elkaar tegengesteld gebruikt. Sociale psychologie staat volgens den een tegenover de individueele psychologie, volgens

---

[1]) Een strijd tusschen twee Amerikaansche professoren bespreekt Waxweiler blz. 71—8 van het Januari nummer 1910 van het Bulletin Mensuel v/h Brusselsche Institut de sociologie.

den ander is het er een deel van; [1]) nu eens wel, dan eens niet is ze identiek aan psychologische sociologie, of een deel van de interpsychologie; tot het collectief-psychologisch gebied rekent de een de abnormale, voorbijgaande verhoudingen tusschen menschen, terwijl een ander die verschijnselen juist een statisch karakter toeschrijft. Om niet eens van de zeer ingewikkelde onderscheidingen van De la Grasserie te spreken en om nu nog daar te laten, dat nu eens òf de zuiver criminologische, òf de zuiver politieke, òf de sociologische zijde uitsluitend hel belicht, dan weer een en ander uit een meer algemeen gezichtspunt wordt bezien. Met Small [2]) meenen we, dat sociale psychologie als aparte wetenschap op het oogenblik nog eerder een desideratum dan een realiteit is. De quaesties, die ze doet rijzen, zijn aan den eenen kant zuiver sociologisch en aan den anderen kant zuiver psychologisch, terwijl het daartusschen gelegen, nog niet zuiver te verdeelen middenterrein met voordeel te bestemmen zou zijn voor wat Small noemt, „the teleology of the actors in social situations". [3]) Causale verklaring van het sociale proces stelt Small zich symbolisch aldus voor: The effective interests (purposes) of the actors being such and such, and the situation, *as they viewed it* being so and so, their action was this and that, because in their belief it would tend to modify the situations thus and thus. [4]) Terwijl hij o. i. dan ook terecht meent, dat wij verschillende vaagheden, waarvoor de term sociale psychologie aansprakelijk is, vermijden, wanneer wij het probleem stellen als de „analysis of social situations, in connection with analysis of

[1]) Eenigszins in dien zin ook Tosti in zijn „Social psychology and sociology" in The psychologial review V 1898 blz. 347 v.

[2]) General sociology 1905, 645. [3]) l.c. 648. [4]) l.c.

purposes of the persons involved in the situations to the end of arriving at generalizations of regularities and uniformities of sequence between types of social situation and types of human volitions," [1]) zouden wij toch reeds een stap verder durven gaan en spreken van het *onderzoek naar aard en oorzaak der geestelijke verschijnselen die evenzeer inwerken op als afhankelijk zijn van een aantal zich in wisselwerking bevindende individuen.* Voorop staat daarbij dat alle dusdanige verschijnselen, elke gemeenschappelijke gedachteninhoud in aanmerking komt en niet speciale verschijnselen, als b. v. de taal, bij uitnemendheid. Begrijpelijk bij een studie waar het volk, de spraakgemeenschap, uitsluitend voorwerp van studie is, valt daarvoor de grond weg, waar niet alleen het volk, maar ieder complex van personen, die zich in wisselwerking bevinden, iedere vereeniging, massa, als drager van zulke geestelijke verschijnselen moet worden aangemerkt. Alle gemeenschapsverschijnselen, waartusschen geestelijke betrekkingen bestaan, evenzeer als alle geestelijke verschijnselen, die door onderlinge wisselwerking veroorzaakt worden, komen in aanmerking. Voorloopig is daarbij niet van belang welke rol die verschijnselen misschien reeds op ander, aangrenzend wetenschappelijk gebied hebben gespeeld of later zullen spelen. Weliswaar geschiedt ook hier de vorsching met het oog op een ander, practisch doel, maar op het oogenblik van onderzoek is slechts doel dit onderzoek zelf.

Het komt ons voor, dat dit onderzoek zich in vierderlei richting zal kunnen uitstrekken. *1e.* in de richting van onderscheiding der soorten van gemeenschappen waarbij zich de sociaalpsychische verschijnselen voordoen, *2e.* van studie van het hoofdkarakter der sociaalpsychische ver-

[1]) l.c. 649.

schijnselen zelf, 3°. van den aard der beginselen waardoor ze worden beheerscht, en 4°. van de verhouding der collectief-psychologische studie tot de verschillende wetenschappen.

1. De mensch is nu eenmaal geen Robinson Crusoë, maar gewoon en bestemd om onder andere menschen, in groepen, te leven. Een beschrijving van de psychologische gevolgen van dit feit, dat de mensch een „gregarious animal" is, geeft o. a. W. Trotter [1]), die er de aandacht op vestigt dat dit groepskarakter duidelijk is in 's menschen gedraging niet alleen in de menigte en in andere omstandigheden van werkelijke associatie, maar ook in zijn gedrag als geïsoleerd individu.

Sociale groepen kunnen in de meest verschillende vormen voorkomen, omdat haar karakteristiek slechts in de geestelijke betrekking tusschen verschillende op eenigerlei wijze met elkaar verbonden personen bestaat: horde, stam, volk, vereeniging, vergadering, publiek, verwantschap, beroep, school, kerk. Daarbij vallen bijna altijd vrij gemakkelijk naar de wijze van ontstaan en vorming [2]) twee grondtypen te onderscheiden, de natuurlijke en de beschavingsgemeenschappen.

Dat zulk een onderscheiding altijd plaats laat voor overgangen en mengsels spreekt van zelf. Stuckenberg, die deze onderscheiding ook maakt en volgens wien ze zich zelfs

---

[1]) In The sociologial Review van Juli 1908 bl. 227 v. en van Januari 1909 bl. 36.

[2]) Over de beginselen der vorming o. a. in „le rôle des luttes sociales dans l'evolution de l'humanité" van Gumplowicz in „Annales de l'institut international de sociologie." 1907. bl. 131 v. Zie ook Avant-propos (V—XI) van Bulletin mensuel, Janvier 1910, van het Institut de Sociologie (Misch et Thron, Bruxelles et Leipzig; Marcel Rivière, Paris).

aanbeveelt als een „real and welldefined distinction," naar zijn meening „applicable to all men at all times" en die „an actual basis for a valid classification of the social forces" geeft, neemt bij de verdeeling dier „forces" tusschen de „constitutional forces" en de „cultural forces" toch nog een derde soort de „fundamental" aan. [1]) Waar het op aankomt is het principieele verschil, en nu verschilt bij deze de psychische oorzaak van aansluiting der individuen. De natuurlijke gemeenschappen, als familie, horde, stam, ras, voor een deel ook volk en in het algemeen de oorspronkelijke vormen van gemeenschappen, berusten psychisch in hoofdzaak op onbewuste verschijnselen, en wilsdaden. Het verband der vereenigde individuen is sterker en inniger, omdat het vooral op een direct physiologische basis berust; daardoor wordt ook het sociaal psychisch proces zelf sterker en gelijkmatiger. De beschavingsgemeenschappen berusten daarentegen op bewuste psychische verschijnselen daar hier de aansluiting door overwegingen van belang, gevoel overtuiging, smaak plaats heeft. Die aansluiting is dan ook meestal losser, van meer voorbijgaanden aard. Elke vereeniging, elke latere corporatie, stand, gemeenschappelijk beroep, elke bij gelegenheid voorkomende samenkomst in zaken, op de markt, zoo ook de sociale klasse behoort daartoe. De factor van den duur heeft groote beteekenis voor de intensiteit der sociaalpsychische verschijnselen dezer gemeenschappen. Men denke b. v. aan het onderscheid en den wisselenden invloed dien reeds het voortdurende tezamenwonen van menschen op het land en het voortdurende wisselen van woonplaats in de stad op de door ons te beschouwen verschijnselen hebben. Nu bezag de

---

[1]) Stuckenberg l. c. I 196 en 206—207.

vroegere volkspsychologie uitsluitend de eerste groep, terwijl juist de psychische processen der laatstgenoemde groep veel talrijker en intenser zijn. Meestal staat echter het zuiver psychische onderscheidingsmerk niet op zich zelf. Oorspronkelijk bestond daarnaast een uiterlijk equivalent als de bloedverwantschap, een physiologische band. Later is dan langen tijd de plaatsgemeenschap van grooten invloed geweest om een geestelijke wisselwerking in stand te houden en inniger te maken ; zoo woonden o. a. de gilden in dezelfde straten. En zelfs toen geleidelijk een zuiver geestelijke band voldoende werd om de individuen bijeen te houden, werd toch door de sociale groepen gaarne naar een onmiddellijke uiterlijke betrekking gezocht. Men heeft de voorbeelden voor het grijpen van de gemeenschappen, die de geestelijke banden door uiterlijkheden als eenheid van plaats, herkenningsteekens, uniformen, nog nauwer willen toehalen.

De innerlijke aard der sociale groepen, hare afhankelijkheid van de uiterlijke momenten en derzelver invloed op de sociaal-psychische verschijnselen zouden derhalve in de eerste plaats onderwerp van studie van de collectieve psychologie moeten uitmaken. In de sociologische werken van Fairbanks, [1]) Gumplowicz, [2]) Giddings, [3]) Stuckenberg, [4]) Baldwin, [5]) Tönnies [6]) en ten onzent bij Wijnaendts Francken [7]) komen studies in die richting voor, die tot vaste conclusies

---

1) Introduction to sociology blz. 87 v.
2) Sozialphilosophie 58 v.
3) The principles of sociology 169 v. 194 v.
4) Sociologie I 187 v.
5) Social and ethical interpretation in mental development ; a study in social psychology.
6) Gemeinschaft und Gesellschaft. Abhandlung des Kommunismus und Socialismus als empirischer Kulturformen, Leipzig, Fues 1887 passim.
7) Sociale ethiek 202 v.

nog allerminst aanleiding geven. Op tweeërlei zij echter reeds hier — wij komen er later op terug — gewezen. Vooreerst op de omgekeerde verhouding tusschen de grootte der groep en de intensiteit harer geestelijke verschijnselen. Eulenburg, die dit met nadruk aangeeft [1]), voert als grond daarvoor aan, dat met den toenemenden omvang der groep het aantal der psychische elementen, die nog gemeenschappelijk zijn en daardoor in wisselwerking kunnen treden, noodwendig afneemt. „Je kleiner die Anzahl der Individuen, um so gröszer und stärker kann die Gemeinsamkeit dieser Elementen sein. Man wird bemerken, dasz in einer groszen Versammlung oder Gesellschaft das geistige Niveau immer niedriger sein wird als in einer kleinen; offenbar weil nur ein geringer Kreis von Vorstellungen bei so viel verschiedenen Individuen noch allen oder dem gröszeren Teile gemeinsam sein kann. Daher erklärt sich im allgemeinen die gröszere Geschlossenheit kleineren Konventikel, z. B. der Klubs in der französischen Revolution, daher die Schwerfälligkeit und abnemende Regsamkeit gröszerer Parteien. Freilich kommt es nicht nur auf die Zahl der verbundenen Individuen, sondern auch auf die *Wertigkeit* der gleichen psychischen Elementen an: vitalen Interessen wirken an sich für den Zusammenhalt stärker als mehr zufällige, ältere in der Regel stärker als neue, materielle stärker als ideelle u. a. m. In dem aüszeren Effect machen sich natürlich oft mehrere dieser Momente geltend; sie waren aber methodisch einzeln zu analysieren und in ihrem Einflusse auf das psychische Verhalten der socialen Gruppe zu bestimmen." Ten tweede wijzen wij hier voorloopig reeds op de meer speciaal door

---

[1]) Über die Möglichkeit und die Aufgaben einer Socialpsychologie in Schmoller's Jahrbuch Jahrg. 24 1e deel 221—222.

Sighele en le Bon op den voorgrond gebrachte, aan bepaalde soorten groepen gebonden of, naar gelang der verschillende soorten groepen, in intensiteit afwisselende karakteristiek.

2. Langer dan bij het vorige zullen wij hier moeten stilstaan. Toch wordt hier ook omtrent studie van het hoofdkarakter der sociaal-psychische verschijnselen zelf, slechts de *richting* besproken, waarin die studies zich reeds hebben bewogen of nog mogen bewegen: Ze zullen zich niet tot den kring der voorstellingen der volkspsychologie behoeven te bepalen, maar zich hebben uit te strekken over het geheele gebied van geestelijk-sociale wisselwerkingen tusschen individuen.

Vooreerst komen we terug op het hier boven genoemde verschijnsel der omgekeerde verhouding tusschen de grootte der groep en de intensiteit harer geestelijke verschijnselen.

In die richting schijnt ook de gedachtengang van Giddings te zijn, wanneer hij, aannemende dat „extent conditions the structure", daaraan onmiddellijk toevoegt: „but structure in turn conditions the extent of association. On the one hand, a small group cannot be minutely subdivided; it cannot show a great variety of social relations. On the other hand a large association cannot held together unless it develops structure." [1])

Misschien is dit verschijnsel rechtstreeks af te leiden uit de door zeer velen als geldend aangenomen differentiatietheorie, die, evenzeer als in de natuur de ontwikkeling der organismen van lagere, eenvoudigere tot hoogere, meer gecompliceerde soorten berust op de differentieering van organen en functies verbonden met arbeidsverdeeling, als

[1]) Giddings l. c. 393.

het kenschetsende in de ontwikkeling der maatschappij aanneemt, dat toenemende specialiseering samengaat met toenemende samenwerking der zich meer en meer differentieerende individuen. [1]) Voor welke theorie de ontwikkelingsgeschiedenis der beroepen een wel duidelijke illustratie mag genoemd worden. Zoolang echter die theorie niet als algemeen geldend te beschouwen is en anderen daartegenover of daarnaast een assimilatietheorie stellen, [2]) moet zelfs voor de vurigste bestrijders dier laatstgenoemde theorie die rechtstreeksche afleiding achterwege blijven. Wellicht heeft het verschijnsel der omgekeerde verhouding tusschen de grootte der groepen en de intensiteit harer geestelijke verschijnselen die ook niet noodig, want zijn juistheid zou volgens Eulenburg [3]) langs statistischen weg zijn te demonstreeren; door den aard der lectuur binnen verschillende maatschappelijke kringen als b.v. leesinrichtingen, volksbibliotheken, Toynbeevereenigingen, in cijfers vast te stellen, zooals dit reeds meermalen geschied is, zou z. i. op den duur een sociaalpsychische wet betreffende den graad van geestelijke belangstelling en behoefte in het algemeen zoowel als in de verschillende groepen zijn vast te stellen. Evenzeer als z. i. door een voortgezet onderzoek van de universiteitsstudie het aandeel van elk der faculteiten in het bijzonder en de verschuiving dier belangstelling en behoeften in het algemeen en in kleinere kringen zou zijn te constateeren, waardoor men wellicht tot een bepaalden graad zou kunnen komen, waarin de geestelijke intensiteit

---

[1]) Zie o. a. Simmel, Über sociale Differenzierung, verschenen in Schmoller's Staats- und socialwissenschaftliche Forschungen, Band 10 Leipzig 1891, in het bijz. blz. 45 v.

[2]) Een objectieve tegenoverstelling bij Fairbanks l. c. blz. 232—249.

[3]) l. c. 224—225.

van een tijd kan worden uitgedrukt. [1]) Daarnaast verdient de aandacht hetgeen door Max Weber wordt meegedeeld in een artikel „Zur Methodik sozialpsychologischer Enqueten." [2]) Naar aanleiding van een door een militant Duitsch socialist bij de arbeiders in de verschillende industrieele streken van Duitschland gehouden, over ruim 5000 personen loopende, enquête omtrent een twintigtal punten van psychologischen aard (persoonlijke inzichten omtrent arbeid, werkgevers, autoriteiten, de Kerk, de politieke partijen, wenschen en neigingen, hoop en desillusies etc.) geeft Weber enkele technische regelen betreffende zulke psychosociologische onderzoekingen. Naar dergelijke of nog verbeterde regelen gehouden enquêtes in die richting kunnen op den duur mede de geestelijke intensiteit binnen bepaalde groepen helpen bepalen.

Thans de meer speciaal door Sighele en le Bon op den voorgrond gebrachte, aan bepaalde soorten groepen gebonden of, naar gelang der verschillende soorten groepen, in intensiteit afwisselende karakteristiek. Uit het feit der groepeering der menschen, uit het enkele feit van het in gemeenschap zijn, komen geestelijke verschijnselen voort. Goede en kwade eigenschappen kweekt het samenzijn. In drieërlei opzicht blijft hier plaats open voor verschillend inzicht. Primo voor wat betreft den aard der goede en kwade eigenschappen, die uit het vereenigd zijn voort-

---

[1]) l. c. 225.

[2]) In Archiv für Sozialwissenschaft und Socialpolitik XXIX Band, 3 Heft. p. 949—958; besproken door Waxweiler in het Januarinummer 1910 (8 1–3) van het bulletin Mensuel van het Brusselsche Institut de Sociologie, waarin nog verwezen naar het Decembernummer 1909 van het „Journal of the Royal Historical Society", bevattende een studie van G. N. Yule, gewijd aan „The application of the method of correlation to social and economic statistics.

komen. Secundo voor wat aangaat de plaats waar, de groepssoorten waarbij zij respectievelijk ontstaan. Tertio ten opzichte van de beginselen die haar ontstaan beheerschen. Op die beginselen komen wij later terug. De plaats waar, de groepssoorten waarbij zij ontstaan, hangen met haar aard niet alleen ten nauwste samen, maar zijn daarmee onafscheidelijk verbonden. De meest markante collectief-psychologische verschijnselen geeft de volksmenigte te zien. Een gemeenschappelijk geloof, een gemeenschappelijke hartstocht, een gemeenschappelijk doel of belang, is wel veelal de bron der levenskracht voor menige min of meer georganiseerde groep. Doch uit het geheele wezen der volksmenigte is de invloed van het gegroepeerd zijn wel meestal het sterkst kenbaar. Na de meeningen van le Bon, Sighele en Tarde hoorden wij o. m. de niet minder gezaghebbende opinies van Giddings, Gumplowicz en Ross hieromtrent. In het tweede stuk van Sighele's Foule criminelle [1]) is opgenomen een correspondentie gevoerd tusschen hem zelf, Enrico Ferri, Tarde en den psychiater Silvio Venturi, door Sighele betiteld met „Intelligence et moralité de la foule." Hoewel voor het krijgen van een volledigen indruk lezing dier geheele correspondentie noodzakelijk is, mag o. i. daaruit wel overeenstemming over het fond der zaak worden geconstateerd, n.l.: het in en door de menigte ontstaan van collectieve uitingen die in de verste verte geen reproducties zijn van die der op eigen kracht aangewezen leden; dat wel de gevoelseigenschappen, niet de verstandelijke eigenschappen zich in de menigte bijeenvoegen; en dat daar steeds een verhoogde neiging tot prikkelbaarheid, onverdraagzaamheid, goedgeloovigheid en overdrijving valt waar

[1]) blz. 167 v.

te nemen. Een reeds positief resultaat, dat men elders eerder aangevuld (ook overdreven) dan bestreden vindt. Maar toch nog in de verste verte geen eindresultaat van het onderzoek naar de karakteristiek der volksmenigte, laat staan natuurlijk van andere soorten groepeeringen. Vooreerst zal voortgaande studie het juiste verband tusschen de wijze van samenstelling der volksmenigte en de meerdere of mindere ontwikkeling van enkele of het geheel harer karaktertrekken hebben aan te toonen. Zoo zal in het bijzonder de zeer belangrijke rasinvloed in dit verband verder na te speuren zijn, en dient het bewijs geleverd voor de aannemelijk schijnende stelling van le Bon, volgens wien „les caractères inférieurs des foules sont d'autant moins accentués que l'âme de la race est plus forte." Een voortgezet onderzoek in die richting leidt dan tevens — le Bon verstaat onder „foules" niet alleen de gewone volksmenigte, maar groepeering in het algemeen — tot een nauwkeuriger karakteristiek der hoogere en verschillend georganiseerde groepssoorten. Bij de behandeling van Stoll's werk hieronder hebben wij gelegenheid daarvan reeds een proeve te zien.

Behalve de aard der collectief- of sociaal-psychologische karakteristiek is van belang de sociaalpsychische volgorde, de opeenvolging van sociaalpsychologische verschijnselen. Belangwekkende betrekkingen zijn ook hier aan te wijzen en na te speuren.

Eulenburg [1]) meent dat een soortgelijk verschijnsel als de „Enge des Bewusztseins" bij den individu, ook bij de groepen is waar te nemen. Ze bestaat daarin, dat gelijktijdig slechts een bepaalde gemeenschappelijke kring van

[1]) l. c. 226.

denkbeelden kan doordringen. De overige denkbeelden blijven latent, tot een bepaalde verzadiging, gelijkend op de vermoeienisverschijnselen bij de individuen, is ingetreden; eerst dan kunnen die andere denkbeelden weer toegang krijgen. Men vindt zeer talrijke voorbeelden daarvoor in het overheerschen van een geestelijke strooming binnen bepaalde kringen, die meebrengt dat een andere strooming niet tegelijkertijd kan opkomen. Men denke aan de romantische school in de dichtkunst, aan de volkomen andere wijze van zien en ontwerpen van schilderscholen; bij de overheersching der eene is voor een andere opvatting binnen dien kring volstrekt geen plaats meer, tot eindelijk door de volledige opname en absorptie van het eerste denkbeeldencomplex, een verzadiging en tengevolge daarvan een afname dezer opvatting intreedt, oudere denkbeelden weer meer naar voren komen, zich met de aanwezige vereenigen en vermengen, of er plaats voor een geheel nieuwe opvatting ontstaat.[1]) Opmerkingen in dien geest komen ook reeds voor bij Schäffle.[2]) Zooals men dagelijks zien kan, is, volgens dezen, de „öffentliche Geist" spoedig vermoeid, hij moet telkens zijn krachten weer verzamelen. Richt die geest zich dus b. v. intensief naar één richting, dan worden de andere richtingen verwaarloosd. Giddings[3]), die meer de aandacht vestigt op de andere zijde van de quaestie, de kracht der dissociatie, „which at any moment may become active, destroying the bonds that hold the social groups together

---

[1]) Verg. voor het overeenstemmend individueele verschijnsel Wundt Physiologische Psychologie I. 4. 521 v. Ziehen Physiologische psychologie I. 25, I. 69 v.

[2]) Bau und Leben des socialen Körpers, 1e Band Allgemeine sociologie, blz. 179 v.

[3]) Giddings l. c. 392.

and dispersing the elements of social activity for reunion in new relations," komt tot dezelfde conclusie. De volksgeest vertoont een bijna regelmatige wisseling, een voortdurend slingeren tusschen contrasten. In wetenschap, kunst, moraal en recht [1]) zien wij telkens elkaar aflossende scholen, richtingen en beginselen.

In verband hiermee zij gewezen op een belangrijk recent artikel van Ribot *Le moindre effort en psychologie* in zijn Revue philosophique van October 1910. Hij zegt daarin in zeker opzicht een doel te beoogen, tegengesteld aan dat van menschen als Tarde, le Bon, Sighele etc. „Nous demandons à la psychologie collective" — verklaart Ribot — „de mettre en relief la tendance à *l'inaction ou du minimum d'action* dans les multiples functions qui constituent la vie sociale: langues, moeurs et vie journalière, institutions politiques, croyances religieuses, les sciences et les arts."

Een verder algemeen probleem blijft het ook, van welke momenten verzwakking en versterking der sociale denkbeelden afhankelijk zijn. Want met de quaestie van het verband tusschen grootte der groep en intensiteit dier denkbeelden is dit vraagstuk natuurlijk niet uitgeput. In hoeverre de aard der groep, de duur der wisselwerking, de invloed van gemeenschappelijke woonplaats, de grootere of kleinere afsluiting van andere elementen hier van beteekenis zijn, kan voorwerp zijn van studie. Terwijl aan den eenen kant slechts een klein deel van de geestelijke voorvallen van het sociale leven algemeen doordringt, kan in bijzondere gevallen elk dier voorvallen bovenmatig het

[1]) Eulenburg, die in dit verband o. a. op de in verschillende tijden verschillende waardeering van bezit en eigendom wijst, herinnert er aan hoe in bepaalde tijden, zooals de middeleeuwen, het begrip geestelijk eigendom onbekend was en moest zijn. l. c. 227.

algemeen bewustzijn bezig houden. Volgens Schäffle [1]) is er slechts een exceptioneele stijging van de deze voorvallen begeleidende psychophysische beweging, als bijvoorbeeld alarmeerende courantenartikelen, bijzonder geroep om hulp, demonstraties, noodig om de opwinding en beweging, die anders binnen bepaalde grenzen beperkt blijft, tot het algemeen volks- of groepsbewustzijn te doen doordringen en tot geestelijke epidemieën te leiden. Op dien pathologischen vorm van uitbreiding der sociale denkbeelden waarop Schäffle wijst, en die door hem eigenaardig wordt aangeduid als „Bedrohung des Volksgeistes durch den „Terrorismus der öffentlichen Meinung und durch die Preszkorruption", [2]) komen wij in hoofdstuk III uitvoerig terug.

Aan den anderen kant valt een onderzoek te doen in de richting van het minimum gemeenschappelijk belang, dat voor den socialen band noodig is. Voor het te zamen zijn is steeds minstens een gedeeltelijke belangengemeenschap noodig. Verschillen de belangen te sterk, dan valt de sociale groep uiteen. Tot het losse verband eener vereeniging is reeds een enkel belang voldoende, zoodat ook reeds sterk uiteenloopende individuen voor een deel samen kunnen gaan. Zoo berust de band eener sportvereeniging als regel op een zeer geringen graad van belang der individuen, terwijl b.v. bij een naamlooze vennootschap het individueele belang reeds veel sterker is en bij verbanden als bloedverwantschap de menschen bijna met hun geheele zielsleven geïnteresseerd zijn. Dat er, bij het bestaan dier graden van belang, een belangenminimum is, dat voor de bestaanbaarheid van ieder verband noodig is, komt volgens Eulenburg [3]) daar aan het licht, waar de „Selbst-

---

[1]) l. c. 180. [2]) l. c. 201 v. [3]) l. c. 230.

erhaltung" der sociale groep aan de orde is. Want dat is natuurlijk het grootste belang, niet minder voor de groep dan voor den individu. Het is niet gezegd, dat dit geestelijk belang der gemeenschap altijd hetzelfde moet blijven, het kan ook verschuiven, en het is dikwijls bij partijen, scholen, vereenigingen te zien hoe daar een verandering intreedt. Maar daardoor wordt het hoofdbeginsel niet opgeheven, dat zulk een levensbeginsel voor iedere vereeniging noodzakelijk op eenigerlei wijze voorhanden moet zijn. „Früher" — merkt Eulenburg op — „erstreckte sich bei der Kleinheit und der engeren Verbindung innerhalb der Gemeinschaft dieser Moment viel weiter. Die Verletzung eines Gliedes einer Horde oder die Uebertretung einer gemeinsamen Sitte in einer primitiven Familie weckte das unmittelbare Eingreifen der anderen Mitglieder und führte zur Ausstoszung bzw. Bestrafung des Störenden. Bis zu einem gewissen Grade gilt das aber auch vor den loseren kulturellen Gemeinschaften." [1]) „In den socialen Klassenkämpfen aller Zeiten hat das immer ein Hauptmoment abgegeben, das die verbundenen zusammenhielten und durch schwere Strafe jedes Abweichen ahndeten — ein Vorgang, der sich auch heute beständig vor unseren Augen wiederholt: es sei an den Verruf der Streikbrecher, die Konventionalstrafen bei Kartelbruch, Wahrung des Geschäfts-Geheimnisses u. a. erinnert." Een verdere taak voor de sociale psychologie zou het daarom moeten zijn, de belangengraden voor het handelen der gemeenschappen van binnen en naar buiten te onderzoeken, de factoren die verzwakking of versterking der sociale wilswerkingen veroorzaken te ontleden en de regelmatige betrekkingen, die zich

[1]) l. c.

daarbij vertoonen, zoo mogelijk in wetten vast te leggen.[1])

En eindelijk is de verhouding der verschillende leden der groep tot elkaar ook een, bij de beoordeeling der vormen van wisselwerking tusschen menschen, hoogst belangrijke sociaalpsychische betrekking. Eulenburg[2]) spreekt van vierderlei soort verhoudingen: Absolute Ueber- bzw. Unterordnung, partielle Unterordnung, partielle Gleichordnung en absolute Gleichordnung. Wat den eersten vorm, de absolute Ueber- of Unterordnung betreft, blijkt uit de verhouding tusschen heer en slaaf, die op dwang, recht van den sterkste berust, tegenover de verhouding tusschen ouders en kinderen, berustend op de physieke afhankelijkheid der laatste, dat hier verschillende psychische momenten meespreken. Partielle Unterordnung komt voor bij de verhouding tusschen werkgevers en arbeiders. Partielle Gleichordnung is de voorwaarde voor elk gezellig verkeer; bepaalde ongelijkheden worden expres zooveel mogelijk verborgen, om op den voet van een aangenomen gelijkheid om te gaan. Absolute Gleichordnung komt b.v. bij het ruilverkeer van twee contractanten voor, evenzeer als medeleden eener vereeniging als zoodanig op dien voet verkeeren. Meer in het algemeen vordert binnen de sociale groepen de actieve zijde der geestelijke leiding en de passieve van het geleid worden nauwkeurige studie. In het algemeen is de geestelijke leiding evenmin de eenzijdige praestatie van den leider buiten den invloed en de geestelijke opwekking der leden om, als de leden zuiver passief tegenover den leider staan. Voortdurende geestelijke aanpassing naar beide zijden

---

[1]) Daarvan is nog geen sprake bij Fairbanks, wanneer hij (l. c. — 100—102) naast andere ook de speciaal psychische factoren, die associatie in de hand werken, bespreekt.

[2]) l. c. 231.

is het normale. De invloeden, die eenerzijds naar beide zijden de normale verhoudingen beheerschen, n.l. de autoriteit het prestige van den leider, de vatbaarheid voor leiding van de leden en de bij de leiding gebruikelijke hulpmiddelen, als die, welke bij abnormaal gevormde groepen of in abnormale omstandigheden de verhoudingen wijzigen, vormen belangrijke stof voor collectief-psychologische nasporingen.[1])

3. Na de studie der soorten van collectief-psychologische verschijnselen komt de vraag naar de wijze van hun ontstaan, naar de beginselen waardoor ze worden beheerscht, de collectief-psychologische factoren aan de orde. Mag hier evenals in de natuur van vaste wetten worden gesproken, van vaste regelen waaronder die factoren werken? Zeker kan de mechanische causaliteit der natuurwetenschappen in het algemeen maar niet zoo op het geestelijk-sociale leven worden overgebracht. In het leven van volken en groepen ontmoeten wij, bij verschillende duurzame overeenkomsten, te vele afwijkingen. Sociale psychologie — we zeiden het reeds — is op het oogenblik nog eerder een desideratum dan een werkelijkheid. Of zij ooit meer zal worden dan een formeele uitdrukking van verhoudingen tusschen individueele en sociale krachten, en of die verhoudingen ooit kunnen worden weergegeven in formules van bijna volkomen regelmatigheid en stellingen, die waardevol zullen zijn ter beoordeeling van waarschijnlijkheid van gedraging, weten wij niet. Maar aan den anderen kant zou het een bekentenis van ontrouw aan de algemeenheid der wet van oorzaak en gevolg in de wereld zijn, als wij er aan twijfel-

---

[1]) Daarover o. a., behalve de in Hoofdstuk I aangehaalde plaatsen, Schäffle l. c. 185—201, Giddings l. c. 389—390, Kochanowski, les Meneurs et la Foule. Ann. Inst. intern. de soc. 1907 blz. 433 v.

den, dat iedere menschelijke keus een verklaring heeft.[1]) Hersenschimmig is het in ieder geval niet, te hopen, dat er bij gelegenheid dusdanige regelmatigheden zullen gevonden worden voor de nauwkeurige verklaring en zelfs voor de voorspelling van belangrijke deelen van sociaalpsychische werking. Wanneer men thans van zulke wetten spreekt, dan zijn ze niet iets specifieks, niet van de algemeen psychologische wetten afgescheiden, maar slechts wijzigingen dezer wetten. Evenzeer als in het individueele zieleleven elke gebeurtenis afhankelijk is van het geheel der bewustzijnsverschijnselen, evenals hier een levendige wisselwerking tusschen elken gedeeltelijken inhoud van het bewustzijn bestaat, evenals zich hier altijd een totaalvoorstelling zoo vormt, dat de deelen met het geheel in betrekking blijven en door deze hun eigen beteekenis krijgen, evenals hier verder de tegenstelling der gevoelens groote beteekenis heeft voor de ontwikkeling van den geest, evenals hier eindelijk uit de samenstelling van elementen iets nieuws te voorschijn komt, evenzeer hebben, volgens Wundt, ook de daaraan beantwoordende wetten der „psychische Resultanten", der „psychischen Relationen" en der „Entwickelung in Gegensätzen" een sociale geldigheid.[2]) Door deze wetten worden wij in staat gesteld, of zullen op den duur in staat gesteld worden, het bestaan van sociale feiten uit hun innerlijke gronden, met de motieven van hun ontstaan, uit de wilsnatuur der menschen te leeren kennen.[3]) Zelfs met deze erkenning dus, dat de volksziel (s.v.v.) aan de uitingen der individueele krachten haar ontstaan dankt, is toch de

---

[1]) Zie o. a. Small, General sociology 1905. 645.

[2]) Zie Wundt, Logik II 2. 275 v. Grundrisz der Psychologie 375 v. en System der Philosophie 596 v.

[3]) Wundt, Logik II 2. 137, 280, 385, 408 v.

sociale afhankelijkheid van al het psychische niet te ontkennen. Van den aanvang af is er een overwegende gelijkheid van inhoud van het individueele bewustzijn, dat eerst later voor een toenemend verschil plaats maakt. Volgens Wundt „beruhen gerade die allen wichtigeren Lebensinteressen umfassenden Formen der Gemeinschaft ursprünglich auf einer Ubereinstimmung der Vorstellungen, Gefühle und Willensrichtungen, die ihnen eine aller Einzelbestrebungen vorangehende Bedeutung verleiht"; „darum ist von Anfang an der einzelne in weit höherem Masze durch die Gemeinschaft, als diese durch den einzelnen bestimmt."[1])

Welke factoren zien wij nu in werking?

Voornamelijk in den vorm eener critiek op Tarde's algemeene imitatie-theorie heeft Davis, in zijn reeds hierboven geciteerde studie,[2]) de imitatie trachten terug te brengen tot een *production of similarity*, en waagt hij daarna de poging hare sociale functie aan te wijzen. Met die reduceering der imitatie tot een gelijkheidsvoortbrenging voert hij haar maatschappelijke waarde vooreerst tot kleinere proporties terug, want „similarity or mental likeness is not the essential social quality, nor is increase of likeness the essential result of a social process.[3]) Maar verder is het proces, waardoor gelijkheden in de maatschappij worden geproduceerd, niet „one but manifold. It includes: *a.* similarities that are preformed i.e. hereditary. *b.* Processes of selection among instincts and native tendencies: a group of processes primarily physiological, but manifesting many degrees of complexity and consciousness; *c.* influences of suggestion between individuals, or between individuals and

[1]) Wundt; System der Philosophie 721 v.
[2]) Psychological interpretations of society blz. 143 v.
[3]) l. c. 150.

groups; *d.* Processes of thought which are more or less voluntary and more or less self-conscious."[1]) Nu waarschuwt de schrijver, dat er natuurlijk ook hier weer overgangsgraden zijn en hij probeert dan ook aan te toonen, dat het onwetenschappelijk is deze processen botweg door een scherpe scheidingslijn te verdeelen, omdat er tusschen hen verband en wisselwerking bestaat bij gezamenlijke productie der geestelijke reacties.

We volgen Davis niet bij die geheele uiteenzetting, doch geven alleen zijn conclusie weer. Wat de twee eerste groepen betreft, komt hij tot de plausibele slotsom, dat een zekere hoeveelheid hereditaire gelijkheid moet worden voorop gesteld en dat voortdurende organisaties voor wederzijdsche samenwerking tusschen gelijke organismen hun aanzien kunnen danken aan louter physiologische processen.[2]) Op de andere processen moeten wij iets verder ingaan. De meest getrouwe adept van Tarde zal evenmin uitsluitend imitatie op zich zelf als de voornaamste beweegkracht der collectief-psychologische verschijnselen accepteeren, als dat iemand anders dit omtrent suggestie doen zal, maar haar machtigen invloed ontkennen zal men evenmin.

Wat is suggestie en vooral wat is de sociale beteekenis van suggestie en Tarde's op suggestie berustende imitatie? Het aantal belangrijke studies over suggestie is legio. Davis noemt er een twintigtal.[3]) Nadat, voor wat den lateren tijd betreft, door de school van Nancy de psychologische beteekenis der suggestie in het bijzonder op den voorgrond was gekomen als verklaring van hypnotische verschijnselen, is de suggestie op intensieve wijze bestudeerd, in den wakenden zoowel als in den hypnotischen staat,

---

[1]) l. c. 150—151. [2]) l. c. 151—163. [3]) l. c. 166.

bij normale mannen en vrouwen evenzeer als bij uitgesproken abnormale karakters, bij kinderen evenzeer als bij volwassenen. De meest verschillende definities zijn er van gegeven. Loewenfeld [1]) alleen geeft er 19. Op het in Augustus van het vorige jaar gehouden congres voor medische Psychologie en Psychotherapie, waar een groote definitiestrijd heerschte, werd het gebruikelijke sussingsmiddel toegepast: instelling eener internationale commissie voor de terminologie in de medische psychologie. Er bestaat dan ook nog o. m. verschil van meening of de suggestieve prikkel al dan niet van uitwendigen oorsprong is. Men is het oneens of de reactie op den prikkel al of niet een abnormaal proces bevat. Het is niet zeker of het een scheiding van het bewustzijn in een hoogere en in een lagere persoonlijkheid teweeg brengt. Wanneer we het werk van verschillende schrijvers nagaan, zien we, dat de gekozen definitie meestal verband houdt met de respectievelijk waargenomen verschijnselen. Suggestie komt voor in verschillende vormen en naarmate haar verschijnselen bij hypnotische of bij abnormale personen zijn bestudeerd, is de proefnemer eerder geneigd bij zijn definitie den nadruk te leggen op dissociatie van het bewustzijn. Er is door proefnemingen, als b. v. van Sidis en Binet, aangetoond dat individuen verschillen in suggestibiliteit. Kinderen zijn in het algemeen meer suggestibel dan volwassenen; maar tusschen kinderen evenzeer als tusschen volwassenen bestaat onderling daarbij groot verschil van graad. En verschil bestaat niet alleen bij vergelijking van verschillende personen, maar ook bij bestudeering van denzelfden persoon in verschillende omgevingen. [2]) Bestaat er dus alleszins aanleiding met suggestie

[1]) Der Hypnotismus. Wiesbaden 1901.
[2]) Davis l. c. 167.

voorzichtig te zijn en zich niet aan overschatting der waarde ervan schuldig te maken, dat haar invloed in het normale dagelijksche leven zoowel als in pathologische gevallen groot is, blijft onweersprekelijk. Ze speelt een belangrijke rol bij de geestelijke ontwikkeling en de nadruk o. a. in de paedagogische werken van Thomas [1]) en Guyau [2]) daarop gelegd, geven daarvan de meest ondubbelzinnige getuigenis. Dat de krachtige werking der suggestie op de massa onweersprekelijk is, leerden wij vooral door le Bon, Sighele e.a.; we weten dat suggestie de geestelijke actie der menigten beheerscht. In werken van Sidis [3]) en Loewenfeld [4]) wordt de sociologische beteekenis der suggestie nog wat — misschien al te zeer — uitgebreid als beweegkracht in onze beschaving. Haar in dit verband te sterk op den voorgrond schuiven, wil zeggen te scherpe onderstreping van het contrast tusschen de emotioneele en de rationeele elementen van het psycho-sociale leven. Den opbouw der maatschappij uit suggestie verklaren, is natuurlijk even kunstmatig als onwetenschappelijk. Suggestie heeft slechts een gedeeltelijken invloed in het sociale leven en zal op den duur waarschijnlijk steeds afnemen. Maar dat neemt niet weg, dat die invloed thans nog van buitengewone beteekenis is, al zullen ook voortgaande studies haar waarde nader dienen te bepalen.

Die voortgaande studies zullen ook tot wegruiming van verdere eenzijdigheden het hare hebben bij te dragen. Ook de „processes of thought which are more or less voluntary and more or less self-conscious" zijn, ondanks Tarde's

---

1) La suggestion, son rôle dans l'éducation. Paris 1905.
2) Eduction et hérédité Paris 1902.
3) The psychology of suggestion N. Y. 1897.
4) Der Hypnotismus.

imitatie-studies, nog niet helder als glas. [1]) De psychologische interpretatie der sociale feiten zal te meer gezag kunnen hebben naarmate men minder uit enkele psychologische begrippen, als imitatie en suggestie, alles eenzijdig wil verklaren.

4. Het karakter der collectief-psychologische studiën is tweezijdig. Dit volgt uit haar taak, licht te werpen zoowel op de maatschappij als op den individu. Eenerzijds tracht zij immers de kennis der maatschappij uit te breiden door de verklaring van de vorming der gemeenschappelijke psychische eigenschappen en de daarop gebaseerde groepeeringen; anderzijds tracht zij onze kennis van den individu te vermeerderen door aan te toonen hoezeer individueel-geestelijke inhoud en keus wordt afgeleid uit zijn sociale omgeving. Dit tweezijdig karakter der collectieve psychologie weerspiegelt zich ook in hare verhouding tot andere wetenschappen. Direct afhankelijk is zij immers aan de eene zijde van de sociologie, aan de andere zijde van de psychologie; indirect bovendien van de verschillende wetenschappen, als economie, politiek, geschiedenis, ethnologie, vergelijkende rechtswetenschap, ethica en biologie, waarvan de twee eerstgenoemde haar licht ontvangen. Doch wat zij aan enkele te danken heeft, geeft zij zonder twijfel aan deze of aan andere ruimschoots weer. Wat het meer directe verband tusschen de collectief-psychologische studiën en vier speciale wetenschappen, paedagogie, politiek, psychiatrie en strafrecht betreft, zagen we vooreerst

---

[1]) Hierover o.a. Vierkandt in Zeitschr. für Socialwissenschaft II 1899 blz. 575 v. en Davis t. a. p. passim, en de aldaar aangehaalde literatuur.

hoe le Bon wees op het groote aandeel dat opvoeding en onderwijs hebben aan verbetering of verslechtering van de volksziel, en in ons laatste hoofdstuk zullen wij daarvan meer zeggen. Evenzeer gaan we daar nader in op het verband met de politiek, waarover we reeds enkele uitingen van le Bon, Sighele en Gumplowicz te hooren kregen. De samenhang met de psychiatrie zal uit in ons derde hoofdstuk ter sprake komende gevallen en uit de in het vierde hoofdstuk te bespreken middelen nader blijken.

Bij het verband met het strafrecht moeten wij hier iets langer toeven. De collectief-psychologische studie brengt immers voor de materie der deelneming en in het bijzonder de verantwoordelijkheid daarbij nieuwe quaesties. Hoe de zelfs goedgezinde menigte tot misdrijven meegesleurd wordt, zagen we op talrijke plaatsen. En bij Sighele en bij Tarde vonden wij de verantwoordelijkheidsquaestie reeds eenigermate uitgewerkt. Het verschil tusschen de menigte samengesteld uit personen van verschillende leeftijden, sexen, klassen en sociale omstandigheden en plotseling zonder voorafgaand overleg gevormd, ter eener zijde en de secte en misdadigersassociatie, samengesteld uit gelijksoortige elementen, wèl vereenigd door voorafgaand overleg, met een zelfde geloof, ideaal en doel ten andere zijde, moet daarbij wel uiteen gehouden worden. Zooals wij weten vertegenwoordigt de menigte in daden en uitingen volstrekt niet het karakter en het temperament der individuen, die er deel van uitmaken en kan de menigte zich overgeven aan manifestaties en daden, waartoe elk der individuen die haar samenstellen, apart genomen, absoluut niet in staat zou zijn, terwijl de individu zich zelf de deelneming aan de uitvoering ervan, wanneer het oogenblik

van opwinding eenmaal voorbij is, niet verklaren kan. Een zedelijke infectie, imitatiegeest, suggestie, valsche eigenliefde, vrees, sleepen immers bijna onweerstaanbaar overigens fatsoenlijke en kalme personen mee. Het is duidelijk, dat de strafrechtelijke verantwoordelijkheid der menigten en personen die haar samenstellen, daarom niet bepaald kan worden volgens dezelfde beginselen als de verantwoordelijkheid van crimineele associaties; want het misdrijf der menigte en dat der secte of crimineele associatie vertoonen een belangrijk verschil. De misdadiger, meegesleept tot excessen door het geweld en de drift der menigte, wist niet, voordat hij zijn misdrijf beging, dat hij het begaan zou, terwijl de misdadiger-sectaris of deelnemer weet, alvorens te handelen, dat hij een delict begaan zal en welk delict. Wanneer de begane daden die zijn, welke zijn gewild en voorbedacht, gepremediteerd van het begin af door hen, die ze in vereeniging hebben bedreven, zijn het specifiek sectarische delicten; indien de bedreven delicten noch gewild noch gepremediteerd, maar het onverwacht product zijn van toevallige opwinding en plotselinge meesleeping der menigte, zijn het delicten die bij uitsluiting aan de menigte te wijten zijn; indien eindelijk de bedreven daden vaag gewild en gepremediteerd zijn, maar toch in de uitvoering de bedoeling der daders voorbijstreven, heeft men misdrijven, die psychologisch het midden houden tusschen misdrijven van de secten en misdrijven der menigte. De misdaden, begaan door de menigte, kunnen worden beschouwd als gelegenheidsmisdrijven, begaan onder den invloed van dringende, krachtige hartstochten en waarvan de daders gehoorzaamden aan een suggestie en een opwinding, die, indien zij niet onweerstaanbaar zijn en hun geen straffeloosheid kunnen verzekeren, in ieder geval hun ver-

antwoordelijkheid kunnen verminderen. [1]) Volgens Ferri, Sighele en Tarde moet die verantwoordelijkheid nu op de volgende manier worden vastgesteld: 1°. onderscheiding tusschen *meneurs* en *menés*; de verantwoordelijkheid der eerste blijft niet alleen geheel bestaan, maar moet zelfs worden versterkt, terwijl die der menés integendeel verminderd moeten worden; een bezwaar is natuurlijk, dat de werkelijke leiders vaak moeielijk te ontdekken en te bereiken zijn. 2°. onderscheiding tusschen de verschillende misdadigers, naar hun karakter en strafrechtelijke behandeling verschillend met de groep waartoe elk hunner behoort: geboren misdadiger, recidivist, krankzinnige, zenuwlijder, gebruik makende van de opwinding der massa om hun slechte hartstochten of hun dwaalideeën bot te vieren; en daartegenover de fatsoenlijke man in de menigte verdwaald, meegesleurd door de opwinding, de suggestie, die, zonder dat alles niet in staat zou zijn tot de excessen, waaraan hij deelnam. — 3°. In aanmerking dient genomen het motief waarom het collectieve misdrijf is begaan; men moet onderscheiden de werkelijk crimineele massa, oorspronkelijk verzameld door enkele individuen met de bedoeling om eenig tumult te doen ontstaan en misdaden te bedrijven, van de menigte, die misdrijven begaat om zich te verdedigen; deze overweging zal zijn invloed doen gelden voor de onderscheiding der *leiders* en de bepaling van hun verantwoordelijkheid. — 4°. rekening moet worden gehouden met de groote moeielijkheid om de bewijzen te vinden voor de misdaden der massa en met het geringe vertrouwen dat de getuigen verdienen. [2])

[1]) Zie Vidal, Cours de droit criminel et de science pénitentiaire, 3e editie. Paris Rousseau 1906 blz. 552.

[2]) Sighele, Foule criminelle 120—164; Tarde in zijn rapport op het

Zooals men o. a. uit het derde deel van het werk van Sighele [1]) kan zien, heeft de Italiaansche jurisprudentie deze ideeën reeds gevolgd in verschillende processen, waar de verminderde toerekenbaarheid is toegepast krachtens artikel 47 van den Italiaanschen code pénal. [2]) Ook hier zal echter weer meer dan op de repressieve zijde van het vraagstuk moeten gelet worden op haar preventieve zijde, waarover meer in ons vierde hoofdstuk.

Brusselsche congres van crim. anthr. Actes 1892 p. 73—90 en 371—384; Ferri — geciteerd door Vidal l.c. 553 — Difesi penali. Torino, Bocca, 1899 p. 221—247.

1) Sighele l. c. 283 v.

2) Zie verder o. a. Makarewicz, Einführung in die Philosophie des Strafrechts auf entwicklungsgeschichtlicher Grundlage, blz. 327—358. Prins, Science penal et droit positif 366 v. Kraus, Masse und Strafrecht, in Monatschrift für Kriminalpsychologie und Strafrechtsreform, Jahrg. VI. 24 v. Ten onzent G. L. de Vries Feyens' proefschrift Het leerstuk der deelneming in de moderne strafrechtswetenschap, Amsterdam, Clausen 1903 blz. 102 v. Omtrent verscherping der verantwoordelijkheid in geval van complot o. a. Birkmeyer in vergleichende Darstellung des Deutschen und ausländischen Strafrechts. Allgem. Teil Band II 31. Zie aldaar verder 82 v.

HOOFDSTUK III.

Psychische infectie en epidemieën.

§ 1. Inleiding.

Wij waarschuwden hierboven tegen de dwaling van overschatting van de beteekenis der suggestie, o. m. overtuigd, dat door het te sterk op den voorgrond stellen harer relatieve waarde tegenover andere factoren in het geestelijk-sociale leven, vooreerst te veel beteekenis zou worden gehecht aan een verschijnsel, over welks wezen nog te veel wetenschappelijk meeningsverschil bestaat, en bovendien het contrast tusschen de emotioneele en rationeele elementen van het psycho-sociale leven te zeer zou worden onderstreept. Maar daar het even kortzichtig zijn zou, de machtige werking van dit verschijnsel te ontkennen, bestaat er alle reden hier een belangrijke plaats in te ruimen aan de studie van den Züricher professor in de Geographie en Ethnologie Otto Stoll, *Suggestion und Hypnotismus in der Völkerpsychologie*, [1]) die een poging doet de, door de geheele geschiedenis heen, ten allen tijde en plaatse, voorkomende talrijke psychische infecties en epidemieën voor een groot deel door suggestie te verklaren. Vooreerst achten

[1]) Leipzig Veit u. comp. 1904.

wij immers het nuttige materiaal, dat door hem werd verzameld, op zich zelf, afgescheiden van de gegeven verklaring, zoo speciaal voor ons belangrijk, dat reeds daarom een niet al te zeer verkort overzicht daarvan hier volkomen ter plaatse was. Bovendien wordt de machtige invloed der suggestie op de massa van de meest verschillende zijden geconstateerd en zoo goed als niet betwist. Dat dan toch een groot dubium, zoowel wat betreft de wetenschappelijke beteekenis der suggestie als de wijdte van haar geldingsgebied blijft bestaan, mag o. i. te minder grond wezen om dit materiaal ongebruikt te laten, waar 1°. het juist voornamelijk slechts dienst doet ter kenschetsing van massaalbewegingen en 2°. wij eenzijdigheid trachten te vermijden door Stoll niet geheelenal critiekloos weer te geven en o.m., als aanvulling en tegenwicht, de beschouwingen van een gezaghebbend psychiater op die van den ethnoloog te laten volgen.

§ 2. Stoll.

Twee eigenschappen der suggestieve verschijnselen komen volgens Stoll [1]) voor de volkspsychologie in het bijzonder in aanmerking. De eerste is het gemak, waarmee bij een groot aantal menschen suggestief zinsbedrog, ook in volkomen wakenden toestand, kan worden opgewekt. De tweede is de groote vatbaarheid tot het te voorschijn roepen van bepaalde suggesties d.i. de mogelijkheid een geheele volksmenigte onder een en dezelfde suggestie, de massale suggestie, te brengen. Daar bij de tot dusverre ondernomen studie over suggestieve werkingen de medische meer dan de ethnologische zijde op den voorgrond kwam, is de massale suggestie volgens hem nog weinig voorwerp van studie geworden. [2]) Wij ontmoeten haar echter op de meest ondubbelzinnige wijze onder alle luchtstreken en in alle tijden der menschelijke geschiedenis, zooals uit het volgende overzicht zal blijken. Zij vormt z.i. den grondslag voor het cumulatieve aangroeien van bepaalde suggesties, die, oorspronkelijk van kleine groepen uitgaande, het lot van geheele volken op religieus [3]) en politiek gebied hebben beïnvloed.

---

[1]) l.c. 13.

[2]) Aan het slot van dit hoofdstuk volgt eenige litteratuur.

[3]) Hier zij reeds vooraf herinnerd aan de waarschuwing van Dr. Bouman, (in zijn rapport op het crim. anthr congres te Amsterdam. compte rendu 116–117) krankzinnigheidssymptomen en religieuse uitingen niet te verwarren.

Een zeer mooi voorbeeld van een op psychische infectie berustende algemeene suggestie van vóór een paar eeuwen bevat de beschrijving, die Krascheninnikow [1]) van het November-verzoeningsfeest der zuidelijke Kamschadalen van 1738—39 geeft. Een paar oude mannen, die daarbij als hoofdpersonen optreden, wekken door allerlei geheimzinnige ceremonies, door het prevelen van gewijde formules, door gebed aan de schutsgoden enz. een convulsieve scène bij het vrouwelijk deel van het publiek op, dat de Russische toeschouwer als volgt teekent. Gedurende dit geschreeuw begonnen de oude en jonge vrouwen uit alle hoeken naar voren te komen, terwijl zij de oogen verdraaiden, den mond vertrokken, zich zoo afgrijselijk mogelijk aanstelden, dansten en schreeuwden. Dan vielen zij, de een na de ander, als dood op den grond en werden door de mannen naar haar plaats teruggedragen, waar zij zoolang bleven liggen tot een bepaalde oude man ieder in het bijzonder iets toefluisterde.

Las Casas [2]) vertelt van een interessant voorbeeld van epidemische bezetenheid, veroorzaakt door traditioneele suggestie van de Indianen der Braziliaansche kust uit de buurt van Kaap San Agustin. Tot dit volk kwamen van tijd tot tijd eenige toovenaars uit den vreemde, die beweerden de Godheid mede te brengen. Wanneer de tijd hunner wederkomst daar was, werden de wegen zorgvuldig gereinigd en het volk trok hen met feestelijke dansen tegemoet. Voor zij echter het dorp binnentrokken, gingen de vrouwen paarsgewijs van huis tot huis en biechtten luid haar zonden, waaraan zij zich tegen hare echtgenooten of wederkeerig schuldig hadden gemaakt en baden om ver-

---

[1]) Stoll blz. 134—135. [2]) Stoll. 131—132.

giffenis, alsof zij zich voorbereidden te sterven. Wanneer de toovenaar in feestelijken optocht in het dorp aankwam, ging hij in een donker gehouden hut en verkondigde met veranderde stem, dat de menschen niet meer op het land aan het werk moesten gaan, dat de planten van zelf zouden groeien en dat het hun nooit aan voedsel zou ontbreken. Het brood zou vanzelf in de hutten komen, pijl en boog zou alleen in het woud wild voor zijn heer schieten. Zij zouden verder vele vijanden verslaan en een lang leven hebben, de oude vrouwen zouden weer jong worden en de dochters zouden goed trouwen. Met deze en soortgelijke voorspiegelingen bedroog de toovenaar de menschen. Als de toovenaar zoo zijn voorspellingen geëindigd heeft, beginnen allen te beven, in het bijzonder worden de vrouwen door hevige lichaamsschokken bevangen, zoodat zij door den duivel schijnen bezeten te zijn; zij wentelen zich op den grond, het schuim komt op haar mond en de toovenaar doet haar daarbij gelooven, dat de zaligheid, die zij verlangen, over haar gekomen is en zij de goedertierenheid van de Godheid verkregen hebben.

Aan het slot van het hoofdstuk waarin door Stoll soortgelijke gevallen worden meegedeeld, vertelt hij [1]) nog van een vorm van massaalsuggestie in West-Indië, n.l. massalen zelfmoord, waardoor de ongelukkige eilandbewoners zich in vertwijfeling aan de woestheid hunner Spaansche onderdrukkers onttrokken. De zelfmoord met het uitsluitende doel aan het ongeluk van het aardsche bestaan te ontkomen, is in de buiten-Europeesche cultuurkringen een relatief zeldzaam verschijnsel. Het vasthouden aan eenmaal door de voorvaderen overgeleverde levensvormen, gebrek aan

[1]) l. c. 145 v.

voorbeeld eenerzijds en anderzijds de afwezigheid van die diepgaande, chronische, deprimeerende invloeden op het zieleleven van het individu, zooals de Europeesche cultuur zoo dikwijls aanwijst, laten de zelfmoordidee als extase van psychische depressie niet of zelden voorkomen. We ontmoeten daarom den zelfmoord buiten Europa als ethnologisch verschijnsel uit geheel andere gronden dan bij ons. Wel is hij ook bij primitieve volken niet zoo zeldzaam als gevolg van ijverzucht en onbeantwoorde liefde, maar het meest komt hij voor als resultaat van godsdienstige extase, zooals in Indië, en als resultaat van bepaalde voorstellingen over het leven na den dood. Doch geheel andere verhoudingen van den zelfmoord komen in West-Indië voor. Hier zijn duizende, voorheen levenslustige menschen, op wie de idee van zelfmoord volstrekt geen vat had, door overmaat van psychisch lijden tot zelfmoord gedreven. De eerste massale zelfmoord der Indianen valt reeds in het jaar 1503, elf jaar na de ontdekking van Amerika. Had in den eersten tijd der Europeesche heerschappij de zelfmoord der inlanders het karakter van een in zekeren zin normale physiologische reactie op de met zoo groote hevigheid op de Indiaansche ziel inwerkende prikkels der vertwijfeling en moreel lijden van iederen aard aangenomen, zoo nam hij later den vorm van een aanstekende psychische epidemie op imitatief-suggestieven grondslag aan. [1]) Omstreeks 1515 was het op Cuba reeds zoover gekomen, dat de Indianen zich bij geheele families, ouders en kinderen, oud en jong, het leven benamen en dat de Indiaansche dorpelingen elkaar uitnoodigden om door gemeenschappelijken dood aan het gemeenschappelijk leven een einde te maken. Het aantal

[1]) l.c. 147.

menschen, bij wie het ophangen een geliefd middel werd om hun ellende te ontgaan, was zoo groot, dat aan de Spanjaarden bijna geen arbeiders meer voor hun goudmijnen overbleven. Las Casas knoopt daaraan het later als anecdote verspreide verhaal vast, dat een Spaansche mijneigenaar, wiens lijfeigenen zich wilden ophangen, dreigde het zichzelf te zullen doen, omdat hij anders niemand voor de mijnontginning had en door dit dreigement, aangezien de Indianen vreesden hun vervolger zelfs na den dood niet kwijt te raken, hen van hun plan afbracht.

Het voorbeeld der Indianen schijnt als imitatieve suggestie ook op de negerslaven te hebben doorgewerkt. [1])

Dobrizhoffer, aan wien wij meerdere voortreffelijke ethnologische waarnemingen te danken hebben, vertelt in zijn *Geschichte der Abiponer* [2]) van de bij een stam van dit volk aangetroffen eigenaardige epidemische moordextase, die veel overeenkomst met het bekende amokmaken heeft en waarbij alweer het suggestieve moment der psychische infectie duidelijk tot uitdrukking komt. De door die ziekte aangetaste Indianen raken van tijd tot tijd aan het woeden als dolle menschen, zoodat de licht- en bijgeloovige massa gelooft, dat ze door tooverkunsten in een toestand van razernij zijn gebracht. Dagelijks, meestal na zonsondergang, springen zij uit hun hutten en loopen precies over de doodenakkers, zoo snel dat ze te paard nauwelijks zijn in te halen. 's Nachts zijn ze als door furiën bezeten en zinnen op moord. Ze grijpen naar alle wapens die ze vinden kunnen, zoodat ieder, wanneer het gerucht der ziekte gaat, onmiddellijk zijn wapens opbergt. Soms worden verschillende mannen en vrouwen tegelijk, soms ook maar een

---

[1]) l.c. 148 [2]) Geciteerd bij Stoll l.c. 184 v.

enkele, aangegrepen door die moordextase, die nu eens 8, dan 14 dagen, soms ook langer duurt. Dobrizhoffer [1]) zegt, dat hij nog nooit zulk een razenden Abiponeër waarnam, bij wien hij niet ook een droevig, zwartgallig temperament opmerkte. Eenige predisponeerende invloeden, als o. a. slechte invloeden van bedorven lucht en hartaandoeningen meent hij dan ook te mogen aannemen voor het uitbreken dezer zeldzame woedeaanvallen. Het suggestieve karakter daarvan wordt echter door de beperking der extase tot den nachttijd, het verloop, het infectieve karakter en voornamelijk daardoor, dat de epidemische psychose door een geweldmaatregel o. a. een krachtige bedreiging met den dood tot stilstand gebracht wordt, aangetoond. Stoll [2]) denkt zich de zaak dan ook aldus, dat door eenigerlei lichamelijk-verzwakkenden en psychisch-deprimeerenden invloed bij enkele personen een gemoedstoestand ontstaat, geschikt voor een stijging van affecten tot een manie. Dat deze den vorm eener instinctmatig zich uitende en tot den nachttijd beperkte moord-extase aanneemt, is aan den suggestieven invloed van het nationale geloof, aan de mogelijkheid van toovenarij en van de nationale gewoonte van een oorlogzuchtig, aan bloedige daden rijk leven toe te schrijven. De herhaalde aanblik van zulke woedende personen werkt als eerste suggestie aanstekelijk op de medeburgers en voert tot de psychische epidemie.

Na de behandeling van enkele andere suggestieve verschijnselen wendt Stoll zich tot de Hebreërs, het volk welks streng Monotheisme ook het Christendom en den godsdienst van Mohammed als eerste uitgangspunt diende en daardoor voor de verdere godsdienstige en politieke geschiedenis van groote beteekenis geworden is. [3]) Stoll meent om

[1]) l.c. 186—187. [2]) l.c. 187—188. [3]) l.c. 208.

redenen [1]), die wij hier veilig ter zijde kunnen laten, dat het niet de oorspronkelijke vorm van het Joodsche of Christelijke geloof, niet de nationale God der Hebreërs en Christenen was, waardoor zooveel ongeluk en zoo weinig geluk in de wereld gekomen is, maar dat de oorzaak daarvan veel meer is datgene wat de suggestibiliteit van latere tijden en vreemde volken uit Hem gemaakt heeft; hier eerst vertoont zich naar zijn meening op de krachtigste wijze de demonische kracht der suggestie en hare groote beteekenis als beweegkracht in de wereldgeschiedenis. Daarvoor voert hij ons eerst nog even naar het oude Israël terug.

Zooals in de latere Semitische geschiedenis de val van het oorspronkelijke Polytheisme der Arabieren na langen en zwaren strijd door de autoriteit van een enkelen man werd voorbereid, zoo zien wij ook in het oude Israël de oprichting van een monotheistische theocratie vastgeknoopt aan de krachtige figuur van een Mozes. Nu is het een volkspsychologisch opmerkelijk feit, dat de levensloop van gezamenlijke stichters der groote wereldgodsdiensten, als Zoroaster, Buddha, Mozes, Christus en Mohammed, met legendarische vertellingen van wonderen opgesmukt zijn, die voor het grootste deel volkomen identisch zijn met de verschijnselen, die zich ook heden nog bij een groot deel der menschheid door suggestieven invloed laten opwekken. Zonder nu op de historische waarde dezer legenden verder in te gaan, is de verwijzing naar de algemeenheid van het voorkomen ervan voldoende, om te doen uitkomen dat de stichters van groote godsdiensten slechts het uitgangspunt zijn, waaraan zich de uit het oeroude volksgeloof voortgekomen beschouwingen van mogelijkheid en werkelijkheid

---

[1]) l.c. 208–211.

van „wonderen" in een bepaalden vorm verbinden. En dit oeroude volksgeloof vond zijn rechtvaardiging in de volkservaring, die den invloed van suggestie in wakenden en hypnotischen toestand kende, duizenden jaren voor dat nog eenigerlei poging tot haar psychologische ontleding werd gedaan.

Ook de Talmud en in het bijzonder reeds het verhaal hoe Mozes geroepen werd de Israëlieten uit Egypte te voeren, is voor ons karakteristiek. Wie slechts een enkele maal gezien heeft met welk gemak bij vele menschen zinsbedrog te suggereeren is, zal volgens Stoll na lezing van o.a. Exodus 4 niet meer twijfelen, dat suggestie reeds aan menschen als Mozes en Aaron bekend was en dat hun aanzien bij het volk voor een zeer groot deel van hun geschiktheid om daarvan gebruik te maken afhing. Zoo groot was het geloof in hen, dat zelfs natuurverschijnselen als ziekte en de sprinkhanenplaag, aan de tooverkunst van Mozes en Aaron werden toegeschreven. De sporen van een suggestieve behandeling van ziekten zijn in de Mozaische boeken van het Oude Testament niet zeldzaam. Daar het zwervende volk het bittere water van Mara niet drinken kan, maakt Mozes het door een erin geworpen stuk hout zoet. [1]) Als de profetes Mirjam tegen Mozes mort, wordt zij tot straf melaatsch en Mozes geneest haar door gebed. [2]) Daar het volk door vurige slangen gebeten werd, maakt Mozes een metalen slangenbeeld, en wanneer nu een slang iemand beet, zag hij het metalen beeld aan en bleef leven. [3])

Uit den Bijbel blijkt, dat in het bijzonder zulke personen geschikt voor profeten in den zin der Mozaïsche theocratie werden geacht, die neiging hadden tot spontane en auto-

---

[1]) Exodus 15, 24. [2]) Numeri 12, 10 en 13. [3]) Numeri 21.

suggestieve hallucinaties. [1]) En wanneer ook voor Mozes op een nog intiemere verhouding tot God aanspraak wordt gemaakt, waar het heet: „Van mond tot mond spreek ik met hem en hij ziet den Heer in zijn gedaante, niet door duistere woorden of gelijkenissen," [2]) zoo is toch volgens Stoll [3]) die verhouding door de talrijke visioenen, waarin hij zich met God onderhoudt, voldoende gekarakteriseerd en niet minder ook door de massale suggesties, waardoor hij de gedaante Gods ook voor anderen wist zichtbaar te maken [4]) en b.v. na een onderhoud met God ook zijn eigen gezicht zoo liet schitteren, dat Aaron en het volk bang voor hem waren. [5]) Tot zijn opvolger koos Mozes Jozua, evenzeer een man die wonderen deed en visioenen had.

Zulke zieners schijnen zich bij gelegenheid in grooten getale te hebben vereenigd en gezamenlijk het land doorgetrokken. Want toen Saul door Samuel tot koning gezalfd werd, begaf hij zich op diens raad onder een groep profeten, die, door een muziekcorps aangevoerd, van een hoogte afdaalden en profeteerden. Het gezelschap dezer profeten werkte op den jongen koning zoo suggestief, dat, zooals de Bijbel zegt, [6]) de geest Gods over hem kwam en hij onder hen profeteerde. De werking der suggestie redde ook later den jongen David, wien Saul naar het leven stond. Want toen deze koning David, die zich als vluchteling bij Samuel in Najoth ophield, wilde laten grijpen, kwamen zijn afgezanten met twee scharen profeten onder aanvoering van Samuel samen, wier gebaren op Sauls afgezanten zoo aanstekelijk werkten, dat de geest Gods over hen kwam en zij ook begonnen te profeteeren. Evenzoo ging het den tweeden en derden afgezant van Saul. Deze trok eindelijk zelf

[1]) Num. 12, 6. [2]) Num. 12, 8. [3]) Stoll l.c. 216. [4]) Exod. 24, 9 en 10. [5]) Exod. 34, 30. [6]) I Samuel 10, 11.

naar Najoth, maar de geest Gods kwam ook over hem, en hij ging en profeteerde tot hij kwam in Najoth in Rama. En hij trok ook zijn kleederen uit en profeteerde ook voor Samuel en viel naakt neder den geheelen dag en den geheelen nacht. Daarvandaan zegt men: „Is Saul ook onder de profeten?" [1])

De concurrentie der „valsche" profeten schijnt steeds gevaar te hebben opgeleverd. Hoewel waarzeggerij en wichelarij naar de Mozaische wet met de doodstraf bedreigd werden [2]) en de „echte" profeten het volk tegen de „valsche" profeten waarschuwden, wien zij de kunst, visioenen te hebben, absoluut ontzegden, zoo schijnen er toch ten allen tijde geweest te zijn. Zelfs Saul, van wien het speciaal heet, dat hij de waarzeggers en wichelaars uitgeroeid zou hebben, [3]) vond aanleiding tot een doodenbezweerster zijn toevlucht te nemen, daar de Heer hem noch door droomen, noch door licht, noch door profeten meer antwoordde. Hij bezoekt des nachts een waarzegster in Endor, en terwijl hij haar straffeloosheid verzekert, beveelt hij haar den dooden Samuel op te roepen, om van hem raad te krijgen. [3])

Het aangevoerde acht Stoll [4]) voor het bewijs der suggestieve werkingen in de Joodsche oudheid voldoende. Een opmerkzame en vooral een onbevooroordeelde studie van den Bijbel toont aan, welke hoogst belangrijke rol het godsdienstig *Halluzinantentum* voor het totstandkomen en de uitbreiding van het Hebreeuwsche Monotheisme speelt, waar alle belangrijke personen, van wie ons de Schrift verhaalt, autosuggestieve visionairen waren of voorgaven het te zijn en zij juist door deze eigenschap tot hun invloed onder het volk kwamen.

---

[1]) 1 Samuel 19, 20—24. [2]) Numeri 20, 27. [3]) 1 Samuel 28. [4]) Stoll l.c. 219.

Een volk in welks psychologie het geloof aan het goddelijk karakter der zieners en autosuggestionisten een zoo belangrijke rol speelt, dat het hun de leiding in godsdienstige aangelegenheden toevertrouwde, moest ook, naar Stoll meent [1]), een groote plaats aan suggestieven invloed overlaten voor de vorming van nationale denkbeelden. De vrucht daarvan was de idee van een Messias uit het huis van David, die eens komen zou en het volk Gods zou leiden als machtige gids, tot herstel der oude politieke vrijheid en herleving van het Mozaisch geloof. De nationale Messiasgedachte, gesteund door lectuur der oude profeten en door de prediking van Johannes den Dooper, bezielde dan ook den eenvoudigen timmermanszoon van Bethlehem, wiens korte levensloop door een zeldzamen samenloop van gebeurtenissen een feit van de meest verheven beteekenis is geworden. Evenals Mozes en de profeten van het oude Testament, en evenals Jezus' tijdgenoot Johannes den Dooper acht Stoll [2]) Christus een visionair, die door te vasten hallucinaties wist te doen ontstaan. Maar in tegenstelling met zijn voorgangers staat bij de persoonlijkheid van Christus het hallucinatorisch element ten eenenmale op den achtergrond en schijnt bijzaak tegenover zijn vermogen om anderen, in het bijzonder leden der onontwikkelde lagere volksklasse suggestief te beinvloeden. Wie het klaar speelt, zegt Stoll, [3]) om de Evangeliën met denzelfden graad van objectiviteit te lezen als eenig ander boek, zal verwonderd zijn te zien, hoe sterk deze zijde zijner werkzaamheid alle andere overschaduwt en beseffen, hoe hij voornamelijk daaraan zijn invloed op het volk dankte. Christus zal in het begin van zijn werkzaamheid wel verwonderd geweest zijn over het gemak en

[1]) l.c. 220. [2]) l.c. 221. [3]) l.c.

de zekerheid waarmeê die werkingen intraden, en juist die omstandigheid was geschikt hem in zijn geloof aan zijn goddelijke zending te versterken en hem het zelfvertrouwen te verleenen, dat de onmisbare voorwaarde was voor de vervulling zijner roeping, maar dat ook aan zijn tegenstanders, de strenge Mozaisten, den meesten aanstoot gaf en hem eindelijk vrijheid en leven kostte.

De wonderdaden van Christus hebben aan de Bijbelverklaarders altijd bijzondere moeielijkheden bezorgd, tot dat in onzen tijd de wetenschappelijke kennis der suggestieve werkingen gekomen is. Men mag volgens Stoll [1]) vooral niet vergeten, dat de Evangeliën geen berichten zijn uit den tijd zelf en dat de samenstellers noch wetenschappelijk noch objectief genoeg zijn konden om werkelijke geschiedenis en mythe voldoende uit elkaar te houden. Stoll [2]) legt er daarom bijzonderen nadruk op, dat het niet het historische feit van het eigenlijke wonder, maar het algemeene feit van het vaste volksgeloof aan de wondermacht van Christus is, dat voor onderzoek in aanmerking komt. Christus geloofde zelf vast aan zijn wondermacht, die hij van groot belang achtte. Wanneer men van het standpunt der moderne suggestieve therapie de verschillende nieuw-testamentische [3]) genezingen van Christus nagaat, moet men toegeven dat daarin het mogelijke en onmogelijke bijeengebracht schijnt. In ieder geval, meent Stoll, kunnen met het opwekken van dooden eenvoudige suggestieve genezingen van kataleptische toestanden bedoeld zijn; de talrijke blinden kunnen slechts schijnbaar, door opwekking van gezichtshallucinaties, genezen zijn, en bij de gebochelde vrouw was er wellicht slechts een

---

[1]) l.c. 222. [2]) l.c. [3]) Matth. 20, 34; Marc. 5, 41; Matth. 8, 3; 8, 15; Luk. 14, 4; Marc. 3, 1 v.; Luk. 13, 11 v.

functioneele, dynamische storing zonder organische verandering. Maar zelfs wanneer men afziet van dergelijke natuurlijke wonderverklaringen en deze moeielijke gevallen geheel tot het gebied der mythe rekent, blijven er toch nog genoeg andere over, die gemakkelijk door de praestaties der moderne suggestieve therapie te verklaren zijn. Daartoe behooren vooral alle toestanden van zenuwachtige opgewondenheid en verlamming waarvan het N. T. spreekt. De genezing van ziekten vormt echter slechts een deel van de suggestieve werkzaamheid van Jezus. Niet minder belangrijk zijn zijne praestaties bij het opwekken van collectieve zinsbegoocheling; ook hier schijnt in de berichten werkelijkheid met mythische bestanddeelen vereenigd te zijn. Vooral moet hier aan massale volkssuggesties gedacht worden. Ongelukkigerwijze is juist de collectieve suggestie, omdat ze voor geneeskundige doeleinden zonder belang is, slechts weinig het object van experimenteel onderzoek geworden. Hoe veelvuldig voorkomend en succesvol de massale suggestie in het gewone leven ook is, moeten wij toch voor die gevallen, waar het om opzettelijk verwekken van groot zinsbedrog gaat, aannemen, dat voor haar succes bijzonder gunstige omstandigheden werden vereischt. In tijden van verregaande psychische opwinding van geheele volkskringen zal bij volkeren van laagstaande ontwikkeling en gebrekkige natuurkennis massale suggestie gemakkelijker en vaker voorkomen dan in tijden van een eenzijdig op materieele verdienste of op onderzoek der natuur gerichte werkzaamheid, waarvan de resultaten ook door het volk in het algemeen met belangstelling gevolgd worden. In den tijd toen Jezus leefde was echter de algemeene politieke en godsdienstige toestand van het volk evenals de volksgeest voor het opwekken van massale suggesties buitengewoon gunstig.

Het eenvoudigste voorbeeld eener nieuw-testamentische collectieve suggestie was volgens Stoll [1]) de op een zinsbegoocheling berustende verandering van water in wijn, gelijk Christus die, naar het Evangelie van Johannes [2]), op de bruiloft te Kana bewerkte. Andere voorbeelden van massale suggestie acht Stoll [3]) de beroemde spijzingen der vierduizend met zeven brooden en eenige visschen [4]) of, naar een andere lezing, der vijfduizend met vijf brooden en twee visschen [5]). Het zou daarbij volgens Stoll [6]) gaan om het opwekken van zinsbegoochelingen, om de illusie van eten en verzadigd worden door daarmee overeenkomende suggestie door woord en gebaar, waarbij natuurlijk onopgelost blijft hoeveel een latere legendarische opsmukking aan een oorspronkelijke en misschien ware kern heeft toegevoegd. In de categorie der massale suggesties behoort ook thuis het verhaal van den verdorden vijgeboom, [7]) waarvan de mogelijkheid als suggestieve illusie ook niet bestreden kan worden. Jezus krijgt op een dag honger en ziet een vijgeboom bij den weg staan, die evenwel alleen bladeren heeft, waarop hij den boom verwenscht met de woorden: „Uit u worde geen vrucht in eeuwigheid meer." De discipelen zien den vijgeboom dadelijk daarop afsterven en vragen Christus hoe dat komt; waarop deze antwoordt: „wanneer gij geloof gehad en niet twijfeldet, zoudt gij niet slechts doen, wat dezen vijgeboom gedaan is, maar indien gij ook tot dezen berg zeidet: word opgeheven en in de zee geworpen, het zoude geschieden. En alles wat gij in het gebed zult begeeren, geloovende, zult gij ontvangen." In deze weinige woorden is, naar Stoll meent [8]), het geheele geheim en het geheele recept der suggestie gelegen, dat daarin

[1]) l.c. 227. [2]) Johannes 2. [3]) Stoll l.c. [4]) Matth. 15, 34 v. [5]) Mark. 6, 39 v. [6]) Stoll l.c. [7]) Matth. 21, 19—22. [8]) Stoll l.c. 229.

bestaat, in den te suggereeren persoon de bepaalde en onvoorwaardelijke verwachting van het optreden van een verschijnsel, m. a. w. het geloof op te wekken.

Evenals de moderne suggestief-therapeuten had intusschen ook Jezus bij wijlen mislukkingen te boeken, zooals b. v. het evangelische verhaal van zijn bezoek in zijn vaderland ons leert. Het Evangelie van Marcus [1]) vertelt, dat Jezus in zijn vaderland geen enkel wonder doen kon, behalve dat hij eenige zieken de handen oplegde en hen genas. Naar Stoll's meening [2]) kenden zijn landslieden hem en zijn lage afkomst te goed, om zich door hem als profeet te laten imponeeren. Gelijk zoovelen voor en na hem trof Jezus bij die gelegenheid de bittere levenservaring, die hij zelf in deze woorden weergeeft: een profeet is niet ongeëerd dan in zijn vaderland en onder zijn magen en in zijn huis. [3]) Bij de vrijzinnige biografen van Christus treffen wij ook van tijd tot tijd pogingen aan tot verklaring zijner wonderen. De daar vaak aangetroffen bewering, dat Jezus den hocus pocus van zijn tijd wel als zoodanig gekend zou hebben, maar dien moest meemaken omdat hij inzag, dat hij daarzonder bij het op wonderen beluste volk zijn hoogere doeleinden niet bereiken kon, bestrijdt Stoll. Naar zijn meening [4]) leert de studie der suggestie ons naar alle waarschijnlijkheid de ware natuur der Nieuw-testamentische wonderen kennen en toont zou de volkomen goede trouw van Christus aan.

Daar de geschiktheid om andere menschen door suggestie te beïnvloeden volstrekt niet aan bepaalde, bijzonder daarvoor aangelegde menschen gebonden is, is het begrijpelijk dat de wonderen van Christus bij de verdere ontwikkeling

---

[1]) Marc. 6, 5. [2]) Stoll l.c. [3]) Marc. 6, 4. [4]) Stoll l.c. 221.

van den Christelijken godsdienst een groote plaats innamen. Zoo speelt ook bij de discipelen de genezing van ziekten een belangrijke rol. En zelfs waren de Apostelen zelve van tijd tot tijd niet minder dan dat publiek het slachtoffer van suggestieven invloed. Paulus kreeg o.a. bij zijn bekeering tot het geloof van Christus een zoo krachtige hallucinatie, dat hij drie dagen blind was en noch at noch dronk. [1]) Ananias geeft hem dan door suggestie het gezicht weer terug. Christus had zich van zijn macht over personen slechts voor liefdadige oogmerken bediend, doch de Apostelen gingen een stap verder en maakten daarvan ook tot bestraffing gebruik. Nog onbehagelijker is echter het dooden door suggestie, waarvan het volgende voorbeeld door Stoll [2]) vermeld wordt. In strijd met de communistische levenswijze, had Ananias zich veroorloofd een klein deel der verkoopsom zijner goederen af te houden; toen Petrus hem daarover een verwijt deed, trok Ananias zich dat zoo aan, dat hij dood neerviel. Gedurende zijn begrafenis komt zijn medeschuldige vrouw Sapphira voor den Apostel. Petrus maakt ook haar verwijten en ook zij sterft onmiddellijk. Stoll acht het tot dusver niet uit te maken of een zoodanige wijze van dooden door suggestie mogelijk is; misschien moet men daarbij niet aan een werkelijken dood, maar aan een onder den suggestieven invloed van intensieven angst en vrees voor den dood ingetreden catalepsie denken, die door de verschrikte omstanders voor een werkelijken dood gehouden en door de begrafenis van den getroffene ook daartoe gemaakt wordt; toch acht hij de mogelijkheid van direkten dood door suggestie niet geheel uitgesloten! [3])

Voor de ethnologen en volkspsychologen vormt de

---

[1]) Hand. 9, 9. [2]) Stoll l.c. 239. [3]) l.c. 240.

historische ontwikkeling van het Christendom natuurlijk slechts een speciaal geval binnen den kring van psychische bewegingen op den grondslag van godsdienstige suggesties. Om nu in wetenschappelijken vorm het Christendom met analoge ideeënkringen in verbinding te brengen en tot een juiste waardeering der suggestieve werkingen van het Christendom in de volkspsychologie te komen, mag men zich niet door den enkelen naam laten misleiden, maar moet men den inhoud nagaan van hetgeen op verschillende tijden en plaatsen met dien naam is aangeduid. Terwijl Stoll later de resultaten van zulk een onderzoek meedeelt, meent hij inmiddels reeds te kunnen vooropstellen, dat de als suggestibiliteit aangeduide eigenschap der menschelijke ziel in twee verschillende vormen een zeer belangrijk aandeel aan de epidemische uitbreiding van het oude Christendom gehad heeft: vooreerst in den vorm van verhoogde vatbaarheid voor al wat nieuw en vreemdsoortig is, en bovendien in dien vorm van suggestibiliteit, dien wij als lichtgeloovigheid aanduiden. [1])

Terwijl het zich uitbreidende nieuwe geloof voor zijn belijders, die voornamelijk nog tot het armste en meest onontwikkelde deel van het volk behoorden, slechts spot en hoon van den kant der hoogere maatschappelijke kringen tengevolge had, zoolang men in hen alleen ongevaarlijke dwepers zag, werd bloedige vervolging hun deel, toen de Romeinsche Keizers hen als staatsgevaarlijk beschouwden. De levens- en lijdensgeschiedenissen der martelaren zelf leveren talrijke voorbeelden van suggestieve invloeden, als visioenen en suggestieve gevoelloosheid voor de pijnlijkste folteringen. [2])

[1]) l.c. 248.

[2]) Voor de talrijke gevallen naar de Kerkgeschiedenis verwijzende, geeft Stoll slechts een paar voorbeelden, blz. 249—251.

Onder de talrijke geestelijke bewegingen, die direct en indirect door de leer en de geschiedverhalen van het Oude en Nieuwe Testament zijn opgewekt, is een der belangrijkste die welke in de wereldgeschiedenis als Islam bekend is. Ook van den stichter Mohammed mag volgens Stoll [1]) worden aangenomen, dat bij hem de hallucinaties der profeten van het Oude en Nieuwe Testament voorkwamen. Visioenen worden reeds uit zijn kindertijd meegedeeld, later, toen hij reeds onder den suggestieven invloed van Jodendom en Christendom stond, nam ook hij zijn toevlucht tot de machtige suggestieve middelen, die volgens de ervaring bij alle menschen extase, catalepsie en zinsbedrog opwekken: eenzaamheid, overpeinzing, concentratie van denken tot godsdienstige zaken, vasten en gebed. Het gevolg bleef niet uit: Mohammed had geregelde, op epilepsie gelijkende aanvallen en zijn vrouw Chadidscha vond hem soms bewusteloos op den grond liggen. Met zijn veertigste jaar had hij eerst het beslissende visioen: in het hol van den berg Hara kwam gedurende den nacht de engel Gabriel hem tot profeet Gods proclameeren. Evenmin als voor een epilepticus, waarvoor men hem wel gehouden heeft, houdt Stoll [2]) Mohammed voor een bedrieger. Inzoover als wij hem psychisch beoordeelen kunnen, vertoont hij zich als een impressionabelen autosuggestionist. Dat de suggestieve werking zich bij hem niet beperkte tot visioenen, maar tot op epilepsie gelijkende aanvallen steeg, welke hij later autosuggestief kon opwekken, maakt hem nog niet tot simulant. Wat het eerste optreden van Mohammed als profeet bovenal ten nadeele kwam, was het gemis aan wonderen, waarop het gezag van Mozes en de Profeten, zoowel als dat van

---

[1]) l.c. 256. [2]) l.c. 258.

Christus en de Apostelen in hooge mate berustte. Hoezeer ook de Arabieren het van hen verlangde geloof in Mohammed's goddelijke zending afhankelijk maakten van wonderen, blijkt uit verschillende plaatsen van den Koran, b.v.: wij kunnen U niet gelooven, wanneer God niet door U tot ons spreekt of gij door wonderen ons overtuigt.

De Arabische legende is, in weerwil van deze en soortgelijke plaatsen van den Koran, aan de behoefte van het volk aan wonderen tegemoet gekomen, door ook aan Mohammed wonderen toe te schrijven, hoewel hij uitdrukkelijk en standvastig weigerde wonderen te verrichten, hetzij dat hij door mislukkingen aanleiding had aan zijn geschiktheid te twijfelen, hetzij dat hij ze voor overbodig hield. Terwijl noch het individueele leven, noch de leer van Mohammed het hooge idealisme van Christus bereiken, hebben toch beiden vele mooie trekken met Christus' leer gemeen; voor alles het opofferende en krachtige medegevoel met armen en zieken. Volgens Stoll [1]) is het buiten twijfel, dat ook die zijde van zijn karakter en leer suggestief hebben doorgewerkt.

Een geheel ander milieu voor de nasporing der suggestieve invloeden betreden wij met het onderzoek daaromtrent in het oude Griekenland. Wanneer wij den oudgriekschen geest onbevangen nagaan, dan valt ons daarin een merkwaardig ernstige, bijna treurige geest op, die ons evenzeer op talrijke plaatsen bij vele [2]) dichters en geschiedschrijvers treft. Niet de wolkenloos blauwe hemel van den tropischen zomer, maar de kwalen van het menschdom en de vrees voor de onsterfelijke Goden, die de

---

[1]) l.c. 262.

[2]) Niet b.v. bij Polybius, Thucydides e.a. die zich emancipeerden.

menschen tot speelbal hunner luimen en tot het offer van hun wraak maakten, leverden de eerste suggesties, die de Grieksche volksziel vervulden en ook den geest bepaalden, dien wij in vele geschriften van dichters, geschiedschrijvers en zelfs philosofen aantreffen. Als een der eenvoudigste vormen van autosuggestieve hypnose wijst Stoll [1]) op de gewoonte der Pythagoreërs om vóór het slapen gaan de lier te bespelen, ten einde de hevige en domme bewegingen der ziel door muziek tot rust te brengen. Het suggestieve verschijnsel, dat voor de geschiedenis van het Grieksche volk eeuwenlang buitengewoon belangrijk bleef, waren evenwel de orakels, die zelfs groote beteekenis voor het staatsleven hadden. Zooals bekend is bestond het wezen der Grieksche orakels daarin, dat een daarvoor geëigende vrouw door bepaalde suggestieve middelen in ekstase gebracht werd, in welken toestand zij profetieën deed. De mysteriën zijn een andere vorm van oud-grieksche suggestieve beïnvloeding; wat daarbij eigenlijk plaats vond is, volgens Stoll, [2]) slechts langs omwegen te vermoeden; volledige zekerheid is daaromtrent niet te verkrijgen. Dat het daarbij evenwel niet alleen om symbolische godsdienstvormen ging, meent hij als zeker te mogen aannemen. Verder valt te wijzen op de epidemische suggestieve ekstasen en psychosen, die zich aan bepaalde godsdienstvormen zich aanknoopen en waarvan traditioneele, door autosuggestie opgewekte ekstatische toestanden een integreerend bestanddeel vormden. Het type der godsdienstige ekstase levert in het oude Griekenland de viering der Mainaden, wier naam: de in Bacchische begeestering razende, reeds den aard teekent. De Mainaden vereenigden zich 's winters om de drie jaar op de hoogten van den Parnassus,

---

[1]) l.c. 300. [2]) l.c. 309.

waar zij, staven en fakkels zwaaiend, met loshangende haren, bij de muziek van pauken en fluiten als razenden ronddansten. Waarbij dus de bekende suggestieve middelen, muziek en dans, weder niet ontbraken.

Maar ook afgezien van deze ritueele ekstasen komen er sporen van psychische epidemieën in de Grieksche overleveringen voor. Zeer typisch is daaronder de epidemie van zelfmoord bij de jonge meisjes van Milete. Deze werden plotseling door de zonderbare kwaal overvallen, zonder dat daarvoor eenige grond te vinden was, zich te willen ophangen, aan welken drang dan ook door enkelen gevolg werd gegeven. Woorden noch tranen der ouders en vrienden hielp iets. Dat het karakter dezer acute psychose van suggestieven aard was, meent Stoll reeds daaruit te mogen opmaken, dat het eindelijk aangevoerde psychische geneesmiddel prompt hielp: Een wijs man stelde een wet voor, volgens welke alle meisjes die zich ophingen naakt over het marktplein gedragen zouden worden. [1])

Ook in de gebruikelijke therapie der oude Grieken waren suggestieve invloeden kenbaar. Bepaalde beelden, graven, bronnen en rivieren golden als bijzonder geneeskrachtig. Enkele mythische orakels heetten ziekten en bepaaldelijk verlammingen te kunnen genezen. Ook de toovenaars der natuurvolken en de rondtrekkende suggestief-therapeuten van den Bijbel treffen wij in het oude Griekenland aan. Hunne functies werden hier uitgeoefend door een soort bedelmonniken (Orpheotelesten), die zich onder meer met de genezing van „bezetenheid" bezig hielden, waarbij verschillende ceremoniën, o.a. besprenkelen met bloed en bezweringsformulen dienst deden. [2])

---

[1]) l.c. 321. [2]) Stoll l.c. 327.

Een deel der vormen van suggestieven invloed die in het oude Griekenland werden aangetroffen, kunnen tot Egyptische bronnen teruggevoerd worden. Daartoe behoort in de eerste plaats de tempelslaap, die een oud-Egyptische instelling schijnt geweest te zijn, [1]) en zoo waren ook andere vormen van suggestieve therapie in het oude Egypte gebruikelijk. Wat het Oude Testament [2]) ons over den wedstrijd in het tooveren van Mozes en Aaron te eenerzijden de Egyptische toovenaars te anderer zijde vertelt, laat geen twijfel over, dat evenzeer aan Egyptenaren het opwekken van suggestief zinsbedrog bekend was.

Stoll acht het overbodig ook voor de Italiaansche oudheid het bestaan van suggestieve verschijnselen aan te toonen, omdat hij daarbij voornamelijk op dezelfde dingen als in Griekenland, deels oorspronkelijk, deels met vreemde verschijnselen vermengd, te wijzen zou hebben. [3])

Een aan psychische epidemieën van grooten stijl buitengewoon rijke tijd voor West-Europa waren de Middeleeuwen. Wanneer men het verloop daarvan nauwkeurig nagaat komt men, zooals Stoll opmerkt, [4]) tot de conclusie, dat de pogingen der geschiedschrijvers, om verschillende bewegingen als de logische consequentie der door den toenmaligen tijdgeest opgeleverde drijvende krachten te verklaren, moesten falen en dat zij zonder den geweldigen factor der suggestibiliteit volstrekt niet te verklaren zijn. Terwijl reeds Stoll bij den overvloed van materiaal een behandeling van alle psychische epidemieën der Middeleeuwen voor onmogelijk houdt, daar voor elk afzonderlijk

---

[1]) l.c. 329. [2]) Exod. 7. [3]) Stoll l.c. 351. [4]) l.c. 352.

een zeer in bijzonderheden afdalende behandeling noodig is, om het suggestieve element in het juiste licht te stellen, bestaat hier voor beperking onzerzijds nog te meer aanleiding.

De grondslag, waarop de talrijkste en merkwaardigste psychische epidemieën van de West-Europeesche Middeleeuwen zich afspeelden, was van godsdienstigen aard. Nadat het heidendom in het centrum van Europa geleidelijk tot aan de moeilijk toegankelijke dalen der hooggebergten en in het Noorden en Oosten tot aan den uitersten rand der cultuurlanden teruggedrongen was, leverde speciaal het Christendom de machtigste suggestieve elementen voor het uitbreken daarvan op. Wanneer het al een hoogst merkwaardige en slechts door de werkingen der massale suggestie te verklaren omstandigheid is, dat de West-Europeesche volken aan een godsdienst, die uit vreemde landen en levenskringen tot hen kwam, zulk een grooten invloed op de vorming hunner cultuurverhouding inruimden, zoo waren de in den schoot der toenmalige Christelijke kerk voorkomende afzonderlijke bewegingen nog veel eigenaardiger. Tot die afzonderlijke bewegingen, die doorloopend het karakter van massale suggesties dragen, behooren in de eerste plaats de Kruistochten, die te zamen genomen een der machtigste suggestieve verschijnselen uitmaken, welke de wereldgeschiedenis kent. De suggestieve momenten, die tot die bedevaarten aanleiding gaven, waren van zeer verschillenden aard: dankbaarheid tegenover de Godheid na redding uit gevaar, boete voor begane zonden, droomen en visioenen, de politieke, economische en ethische toestand van het Westen, in vele gevallen ook het bericht van de wisselende lotgevallen der Palestijnsche Christenen, en ook eindelijk lust in avonturen, nieuwsgierigheid

en ijdelheid. Tegen het einde der elfde eeuw kwam daarbij nog de verwachting der terugkomst van Christus en van den ondergang der wereld. Uit private ondernemingen van enkelen ontwikkelden zich de kruistochten steeds meer tot massale suggesties; evenwel lagen slechts aan den eersten en enkele perioden van den laatsten kruistocht uitsluitend godsdienstige motieven ten grondslag. Over de onmiddellijke aanleiding tot den eersten kruistocht bestaat groot meeningsverschil. Doch alle hier en daar vermelde maatregelen, die deels op het menschelijk egoïsme, deels op vrees voor de kerkelijke straffen berekend waren, zijn volgens Stoll [1]) absoluut niet in staat den wilden stroom van fanatieke geestdrift te verklaren, die zich toenmaals over Frankrijk en van daaruit over de aangrenzende landen uitstortte. Zeker werkten al die omstandigheden samen, om den door het concilie van Clermont onder de volken geworpen bal tot een lawine te doen aangroeien, maar deze zou zeker niet zulk een omvang hebben verkregen, wanneer er slechts sprake geweest ware van een normale reactie der volken tegenover de uitwendige politiek-godsdienstige verhoudingen. Veel meer had, naar zijn oordeel, een zuiver psychische factor een wezenlijk en overwegend aandeel bij het prediken van den eersten kruistocht, en die factor is de suggestibiliteit van individuen en volken en de groote vatbaarheid voor aanstekelijkheid van bepaalde categorieën van suggesties, in het bijzonder de godsdienstige, die, voorzoover zij van dogmatischen aard zijn, toch reeds geheel en al op suggestieven grondslag berusten. Het denkbeeld van den kruistocht absorbeerde alle andere belangstelling; voor de geestdrift daardoor gewekt zwegen politieke geschillen, en familiebanden werden

---

[1]) l.c. 357.

daaraan gaarne opgeofferd.[1]) Maar even gemakkelijk als het ging, door een nieuw idee van geweldige suggestieve kracht de menigte in beweging te brengen, even moeielijk was het de eenmaal ontketende beweging hare richting voor te schrijven of haar op gewilden tijd tot stilstand te brengen. Reeds in het leger van Peter den Kluizenaar had ook het janhagel, dat bij alle op suggestieven grondslag staande groote bewegingen zijn rol speelt, niet ontbroken. Erger werd het echter, toen in de Rijn- en Moezelstreken een nieuwe schaar van kruisvaarders zich op weg begaf. Daar men hun gezegd had, dat de deelneming aan den Kruistocht absolutie voor alle zonden waarborgde, achtten deze ongemeen gevaarlijke kruisvaarders zich tot iedere daad van geweld gerechtigd. Deze rooverbende had zich eerst zonder bepaalde leiding in beweging gezet; later traden een priester en een fanatieke graaf als aanvoerders op, die de schare op de Joden aanhitsten, door duidelijk te maken dat er een tegenspraak in was naar het Heilige Land te trekken en hier de Joden ongemoeid te laten. Een bloedige Jodenvervolging was het gevolg.[2]) Het suggestieve element, dat bij de Kruistochten overigens nooit heelemaal ontbrak, speelde een bijzonder groote rol bij een episode van den vierden Kruistocht, die als Kinderkruistocht bekend staat. Toen door geestelijken ijver weer nieuwe ambitie voor een kruistocht werd opgewekt, greep in het jaar 1212 of 1213 de enthousiaste waanzin ook de jeugd in Frankrijk en Duitschland aan, en in twee scharen trokken de kinderen bij duizenden op tot bevrijding van het Heilige Graf.[3]) Suggestieve middelen van den plompsten aard, visioenen, in uitzicht gestelde goddelijke

---

[1]) l.c. [2]) Michaud, Histoire des Croisades I, 133.
[3]) l.c. III 616 v.

wonderen enz. waren aangewend om deze kinderbeweging in elkaar te zetten. Daartegen hielpen geen smeekbeden of verzet der ouders. Sterker. Niet alleen dat de kinderen zich niet lieten afbrengen van hun plan, maar hun geestdrift werkte weer bezielend op volwassen menschen, zoodat mannen en vrouwen huis en hof verlieten en de schare volgden. Het is bekend, hoe treurig het lot dezer kinderen geweest is, die in plaats van in Palestina te komen, hetzij door storm op zee omkwamen, hetzij als slaven werden verkocht of op andere wijze een ongelukkig lot tegemoet gingen. Dat was het einde der zeldzaam massale suggestie, die ongeveer 50.000 kinderharten met onwederstaanbaar geweld aanpakte en uit hun vaderland wegvoerde. [1])

Deze voorbeelden volstaan om aan te toonen welk een groot aandeel het suggestieve element aan de Kruistochten had.

Onder de overige massale suggestieve bewegingen der Middeleeuwen treffen wij verder een aantal psychische epidemieën aan, die in haar verschijningsvorm overeenstemmen, maar door de verscheiden aard van hunnen suggestieven grondslag verschillen. Het zijn de convulsieve epidemieën, die te zamen genomen wel geen eigenaardigheid van bepaalde ethnische kringen of geschiedkundige tijden vormen, doch meestal daarin bestaan, dat onder den druk van zware tijden een groote algemeene opwinding der gemoederen ontstaat, waarbij dan door een oorzaak van plaatselijken aard de convulsieve epidemie ontstaat, of ook daarin, dat, onder den suggestieven invloed van bepaalde — meestal godsdienstige — leerstellingen binnen een kleine gemeente, vooreerst bij eenige speciaal daarvoor gedisponeerde personen convulsieve toestanden worden opgewekt,

---

[1]) Stoll l.c. 863.

wier voortdurende aanblik dan sterk infecteerend op de overige leden werkt en daardoor tot een algemeene epidemie voert.

Daartoe behoort voornamelijk die merkwaardige epidemie van danswoede, [1]) die, in aansluiting aan de zwarte pest, tegen het einde van de 14e eeuw in Duitschland en ten onzent heerschte en wier deelnemers als Sint-Vitus of Sint-Johannesdansers bekend werden. Zij bestonden uit groepen mannen en vrouwen, die elkaar, zooals bij kinderspelen, de handen gaven en dan in een kring ronddansten, tot zij langzamerhand in volkomen ekstase kwamen, waarin zij volstrekt niet meer bemerkten wat er gebeurde. Eenigen begonnen daarbij te hallucineeren, zij zagen den hemel open en daarin den troon Gods, den Heiland en de Moeder Gods. Daar men deze danswoede aan bezetenheid door booze geesten toeschreef en daarvoor in het bijzonder den heiligen Vitus [2]) aanriep, kreeg ze den naam Vitusdans, die tegenwoordig in de geneeskunde als convulsieve ziektevorm bij kinderen voorkomende, als Chorea minor wordt aangeduid tegenover de Chorea Germanorum der Middeleeuwen. Zoo sterk was die laatste, dat hare sporen gedurende tweehonderd jaren door de Middeleeuwen heen zijn na te gaan, terwijl haar sterk suggestief karakter blijkt uit eenige verschijnselen, die nog sporadisch optraden toen de psychose haar karakter van groote epidemie reeds verloren had.

Terwijl deze uitingen van collectieve suggestie op den grondslag van Christelijke voorstellingen in de Middeleeuwen door gelegenheidsoorzaken ontstonden, waren er andere die uit het oude Heidendom voortkwamen en door het Christendom niet ten eenenmale verdrongen konden

[1]) Hecker Die Tanzwut, ein Volkskrankheit im Mittelalter 1832.
[2]) l.c. 8—11.

worden. Voor alles was dit het geval met het algemeene geloof, dat bepaalde menschen, die in een intieme verhouding tot den vorst der duisternis en zijn trawanten getreden waren, door hem de macht verkregen, door toovenarij hunne medemenschen te schaden, n.l. de heksen en toovenaars. [1]) Het heksengeloof is door zijn suggestieve werking voor de menschheid in de middeleeuwen noodlottig geweest. Uit de rol van een algemeen verbreid bijgeloof trad het langzamerhand op als een machtige suggestieve epidemie, die het intellect van twee eeuwen terugdrong en honderdduizende onschuldige menschen op verschrikkelijke wijze ten offer bracht. Oorzaak daarvan was de wijze waarop de vertegenwoordigers van den godsdienst zich de heerschappij over de gemoederen wisten te verzekeren en in de belangstelling der menschen de godsdienstige aangelegenheden op den voorgrond vermochten te dringen. De godsdienst was toen een vermenging van dogmatisch-Christelijke met heidensche voorstellingen, en daar voor het geloof aan heksen en toovenarij de leer van het Nieuwe Testament te weinig steun bood, leidde men uit het Oude Testament [2]) het recht af de aanhangers van Satan, de heksen en toovenaars, met alle middelen te verdelgen. Het door het kerkelijke dogma aanbevolen doel, uitroeiing der heksen, werd nu op zoo ongeloofelijke wijze en met zulke ongehoorde middelen nagejaagd, dat het een ware schandvlek voor de Europeesche menschheid geworden is en hare cultuur daardoor ver beneden die van verschillende natuurvolken moest dalen. Op de vraag hoe het komt dat de menschelijke geest in zulk een dwaling

---

[1]) Stoll l.c. 385. Zie, voor wat betreft den lateren tijd, o.a. het recente artikel van Hellwig „Der moderne Hexenglaube und seine kriminelle Bedeutung" in „Der Gerichtssaal" Band 76, 352 v.

[2]) Zoo o.a. Exod. 22, 18 en Levit. 20, 6 en 27.

vervallen kon; dat hoogstaande geestelijke en wereldlijke rechters de gruwelijkste vonnissen konden billijken en uitspreken; dat een pauselijke bul aan de heksenvervolgingen zelfs uitdrukkelijke sanctie gaf[1]); dat eeuwenlang de volkeren het rustig konden aanzien dat b.v. het hoofd der familie, of de vrouw, of de moeder, of de kinderen onder de dolste aanklachten uit het midden der hunnen werden weggesleept en in den afschuwelijksten heksenkelder geworpen, met al de noodlottige gevolgen daarvan — meent Stoll[2]) dat slechts één antwoord mogelijk is. Natuurlijk kwamen er ook alleenstaande gevallen van wraakzucht en hebzucht voor, maar deze en soortgelijke factoren kunnen slechts enkele locale gevallen verklaren. De beteekenis van geheele verschijnsel ligt in de groote macht, waarmee de suggestieve invloeden den geest van den individu zoowel als van de massa gevangen houden, het zij dat ze in den vorm van tradities, van leerstellingen, of van directe suggesties van den kant van anderen komen.

In nauw verband met de geweldige massale suggestie die de heksenprocessen te voorschijn riep, traden in de Middeleeuwen en in den lateren tijd ook een aantal convulsieve epidemieën met het type van bezetenheid, verschillende religieus-suggestieve epidemieën en moord-ekstasen op, waarop wij, om niet noodeloos in herhalingen te treden, niet verder behoeven in te gaan. Op een paar verspreide eigenaardige gevallen van massale suggestie uit den lateren tijd moge hier echter worden gewezen. Om te beginnen een geval van gods-

[1]) De bekende Heksenbul van Paus Innocentius VIII van 5 December 1484. Daarnaast is hoogst merkwaardig de „Hexenhammer" van de inquisiteurs Krämer en Sprenger, waarin niet alleen het heksenwezen zorgvuldig werd gecodificeerd, maar ook het geheele proces met alle listen en lagen van leugen en reservatio mentalis werd behandeld.

[2]) Stoll l.c. 399.

dienstige convulsie uit Noord-Amerika: het „rolling exercise". Reeds in de laatste jaren van de 18e eeuw had zich onder de Puriteinen van Kentucky een secte van dissenters gevormd, die zich op gewijde plaatsen vereenigden en zich daarbij al schreeuwend op den grond wierpen, mannen, vrouwen, kinderen door elkaar, en daarbij aan hun boetvaardigheid door bijten en brullen lucht gaven. Kwam een of ander bij dat schreeuwend rondrollen in den drek terecht, zooveel te beter; hoe vuiler hij opstond, des te eer was hij voor God gerechtvaardigd, want de „rolling exercise" was een deemoediging voor God, die zelfs nog tot stuiptrekkingen, „the jerks" genaamd, kon voeren. Hieraan verwant zijn de epidemieën van lachlust, die volgens en tot groot verdriet van den stichter der secte der Methodisten, John Wesley, [1]) gedurende de godsdienstoefening bij de menigte optraden en die wij alleen maar even aanduiden. Met stilzwijgen gaan wij verder voorbij de verschillende door Stoll [2]) meegedeelde verschijnselen, die op nauwe verwantschap tusschen godsdienstige en erotische ekstase wijzen.

Tot dusver hebben de verschillende beschouwingen ons een over de geheele wereld verspreid groot aantal opvallende en tot geestelijke abnormaliteit stijgende suggestieve verschijnselen doen zien, voor een belangrijk deel met godsdienst in verband staande. Dat ligt natuurlijk daaraan, dat juist de godsdienst in het geestelijke leven der volkeren op alle trappen van beschaving een onevenredig groote plaats inneemt en dat de voorstellingen daaromtrent, voorzoover ze van dogmatischen aard zijn, uit

---

[1]) Wesley, Works II 33. [2]) Stoll l.c. 504 v.

zichzelf reeds werkingen van suggestieve invloeden zijn. De psychische verschijnselen, die wij als op suggestie berustend hier nagaan, zijn evenwel volstrekt niet aan godsdienst of in het algemeen aan eenig bepaald gebied van psychische werkzaamheid verbonden, maar begeleiden alle vormen van geestelijke werkzaamheid als een constante factor, die zich overal gelijk blijft en slechts in den uiterlijken verschijningsvorm de verandering van gelegenheidsoorzaak weerspiegelt. Waar deze echter in een gecompliceerd systeem van verstandelijk overleg bestaat, als b.v. in de politiek en in de wetenschap, daar treedt het suggestieve element tegenover de logische werking van het verstand in die mate op den achtergrond, dat het schijnbaar geheel en al ontbreekt en in ieder geval zijn inwerking veel minder opvalt dan op het gebied van het godsdienstig dogma. Dat echter de suggestie zeer dikwijls ook ons schijnbaar nuchter verstandelijk denken en handelen doordringt en begeleidt, moge uit het onderstaande blijken.

Vooreerst de politiek. Wat wij zoo noemen is de resultante van zeer veelsoortige psychische massaalbewegingen, wier ruime ondergrond evenwel direct en indirect gevormd wordt door de behoeften en nooden van het leven der volken. De parallelverschijnselen, die op politiek gebied met de groote suggestieve bewegingen der godsdienstige sfeer (kruistochten, convulsieve epidemieën, heksengeloof) overeenkomen, zijn de revoluties, als welker slachtoffers van tijd tot tijd de huishoudelijke en administratieve systemen van het cultuurleven worden vernietigd. Aan de religieuse individueele ekstase, zooals ze zich uit bij het profetendom, bij het godsdienstige hallucinantenwezen en martelaarschap, beantwoordt de uit den algemeenen politieken toestand afgeleide suggestieve dwang, die in tijden van opwinding enkele

personen tot politieken moord en tot politiek martelaarschap brengt. Bijzonder intensief neemt natuurlijk de suggestie deel aan de vorming van historische gebeurtenissen, waar zich de religieuse ekstase met de politieke verbindt. Jeanne d'Arc, over wie voor eenige jaren een, ook voor ons onderwerp, belangrijke monographie is verschenen, [1]) levert een hoogst leerzaam voorbeeld dezer combinatie van politieke met religieuse ekstase. Verschillende door Stoll [2]) aangehaalde voorbeelden — Judith, die ter redding van haar volk den veldheer Holofernes het hoofd afhakt; Guy Fawkes, die bij het Engelsche buskruitverraad met de brandende lont in de hand gevangen wordt genomen, als hij op het punt staat den koning, zijn ministers en het geheele parlement met opoffering van eigen leven in de lucht te laten vliegen, en die zelfs onder de zwaarste folteringen der pijnbank zijn medeplichtigen niet verraadt; Charlotte Corday, die in de hoop dat door vermoording van Marat, met één slag, de stand van zaken zal kunnen verbeteren, den bloeddorstigen man in het bad doorsteekt en daarvoor naar de guillotine wordt verwezen — zijn allen, in weerwil van verschil van ras, tijd, milieu en geslacht, volkomen identische verschijnselen van politieke, deels ook politiek-religieuse ekstase. Hoe meer men in de bijzonderheden van politieke gebeurtenissen afdaalt, des te duidelijker teekent zich de suggestieve factor daarbij af, waarvan de moordekstase het toppunt vormt. Rustige, rechtvaardig denkende menschen worden in tijden van politieke opwinding blinde fanatici. Het suggestieve element, dat bij een afzonderlijk persoon tot kleinen omvang beperkt blijft, wordt in de politieke samenleving van

[1]) Phil. Dr. Zürcher, Jeanne D'arc, vom psychologischen und psychopathologischen Standpunkte aus. Dissertation. Leipzig 1895.

[2]) Stoll l.c. 577.

een volk in tijden van opgewondenheid tot een massale werking uitgebreid. Als voorbeeld daarvan diene hier de groote Fransche revolutie, waarvan wij, mede voor een deel aan de hand van onzen goeden gids Stoll, [1]) de suggestieve momenten willen nagaan. Zooals te begrijpen is, kan daarbij geen sprake zijn van het ook maar in 't kort schetsen van den historischen gang of de momenten ter voorbereiding dezer geweldige beweging. Wij zullen moeten volstaan met enkele episoden uit de geheele geschiedenis te behandelen, waarbij het bestaan van suggestieve momenten bijzonder duidelijk en leerzaam valt aan te toonen. Reeds dadelijk nadat wij in de eigenlijke revolutie-periode komen, zijn hier alle suggestieve verschijnselen te vinden, die in het algemeen bij psychische bewegingen van revolutionnair karakter vallen op te merken. Stoll [2]) onderscheidt ze in *1.* contraire-suggestieve verschijnselen, *2.* schrik-suggesties, verhoogde lichtgeloovigheid en critiekloosheid, *3.* enthusiasme en heldenmoed van individuen en van de massa, *4.* fanatisme van individuen en van de massa, *5.* acute en chronische moordekstase van individuen en van de massa, *6.* een geleidelijke verschuiving van ethische en sociale begrippen. Wij zullen uit een en ander hier en daar een greep doen.

1. Gaat het uit den aard der zaak bij elke revolutie om een koerszwenking van denken, gevoelen en handelen, de invloeden die op het Fransche volk contrair-suggestief inwerkten en daardoor het uitbreken der revolutie voorbereidden, reiken ver terug. Onder Lodewijk XV, met zijn maitressenheerschappij en onzinnige verkwisting, was het moreele niveau van het Fransche koningschap aanzienlijk gedaald, de financieele toestand bedenkelijk geworden.

[1]) l.c. 587—656. [2]) l.c. 588.

Lodewijk XV liet dan ook als nalatenschap een geest van misnoegen, „esprit frondeur" na, zooals Madame de Staël [1]) het noemt, die zich van alle, hooge zoowel als lage, standen meester maakte en waaraan als contraire-suggestieve werking zonder twijfel de snelheid is toe te schrijven, waarmee de revolutionaire beweging na haar ontstaan zich verbreidde. Heden, nu de geheele revolutiegeschiedenis als een afgesloten tijdperk achter ons ligt, acht Stoll [2]) het begrijpelijkerwijze veel gemakkelijker de contraire-suggestieve invloeden te kennen, dan midden in de beweging mogelijk was. Hij wijst uit het overrijke historische materiaal verschillende gelegenheden aan, waarbij de ongeschiktheid der regeering en voornamelijk van het Hof in de psychologische behandeling der massa de directe oorzaak van fatale contraire-suggestieve werkingen werd. Deze werden nog versterkt door het ongemotiveerde en onverstandige gebruik der gewapende macht van den kant der regeering. De politieke werking van al deze verkeerde maatregelen liet niet op zich wachten. De opzichzelf verstandige maatregel van het bijeenroepen der états-généraux, ter bespreking van de nationale financiën, werd genomen op een wijze die nieuwe momenten van de sterkste contraire-suggestieve kracht leverde. Om het volk van den beginne aan de idee van gelijkstelling van den tiers-état met adel en hooge geestelijkheid te ontnemen, was de regeering zoo kleingeestig de leden der drie standen door hun kleeding te onderscheiden. Maar ook afgezien daarvan werd op de 500 of 600 vertegenwoordigers van den derden stand bij elke gelegenheid zoo kleinzielig mogelijk gevit, hetgeen de uitdrukking

[1]) Considérations sur les principaux événements de la révolution française I, 43.

[2]) Stoll l.c. 590.

moest beteekenen der verachting van de bevoorrechte klassen tegenover den derden stand. Hoe weinig die verachting gemotiveerd was, blijkt uit het feit, dat de derde stand toen niet alleen het grootste, maar ook het flinkste en meest ontwikkelde deel der natie omvatte [1]) en zich daarom door deze uitingen van verachting contrair-suggestief liet beïnvloeden. De plagerij ging echter verder. De vertegenwoordigers van den derden stand moesten tevergeefs op hun collega's van de andere standen wachten, want deze hadden, om niet te zamen de volmachten na te zien, in strijd met de koninklijke oproeping, dit ter andere plaatse gedaan en waren ook daarna nog weggebleven. Toen nu de derde stand op de volgende dagen door een reeks vertegenwoordigers der geestelijkheid was versterkt, nam de vergadering op 17 Juni 1789 den naam van assemblée nationale aan, en gaf de abbé Sieyès in woorden, die van deze beleediging van den tiers-état de uitdrukking waren, o.m. te kennen, dat het gemeenschappelijke werk der nationale hervorming zonder uitstel door de aanwezige vertegenwoordigers van minstens 96% van het volk kon en moest worden begonnen. Dit waren reeds andere woorden dan men gewoon was van die zijde te vernemen. Aan den Koning werd eerbiedig van een en ander mededeeling gedaan, en in de vergadering werd reeds over verschillende belangrijke zaken een besluit genomen of gediscussieerd. Niet ten onrechte geldt de zitting van 17 Juni als het geboorteuur der Fransche revolutie, maar de verblinding van Hof, regeering en een deel der geprivilegieerde standen was te groot om de beteekenis van een en ander te begrijpen en ging voort met den tiers-état te prikkelen. De zittingen van de états-

[1]) Zie daaromtrent Thiers, Histoire de la révolution française I, 19.

généraux werden geschorst. [1]) Als antwoord daarop werden de zittingen van de assemblée nationale verplaatst naar de jeu de paume. Daar werd in krachtige bewoordingen het recht om te vergaderen aangenomen en de plechtige eed afgelegd, niet te zullen scheiden voordat er een grondwet zou zijn aangenomen. Een groote massa volk juichte dit luide toe. Geheel Frankrijk bewonderde den moed en de vaderlandsliefde der mannen van den tiers-état [2]). Zoowel uit het krachtige besluit als uit den daarop gevolgden bijval blijkt voldoende de contraire-suggestieve werking der plagerijen, waarmee het Hof den tiers-état trachtte te deemoedigen. [3])

2. Dat de vorm van suggestibiliteit, die wij in het gewone leven als lichtgeloovigheid betitelen, in tijden van politieke bewegingen aan een groote stijging onderhevig is, blijkt ook gedurende het verloop der Fransche revolutie uit een reeks van gebeurtenissen. Om dezen factor goed te beoordeelen, dient men vooral in aanmerking te nemen, dat tengevolge van de enorm veel slechtere ontwikkeling toen ter tijde van de pers en de verschillende middelen van verkeer, de verspreiding van vertrouwbare berichten veel minder vlug ging. Gewichtige dingen werden toenmaals eenvoudig van mond tot mond oververteld en dus verminkt en overdreven. De suggestieve invloed van gewone geruchten of opzettelijke praatjes moest toen nog veel belangrijker zijn dan heden, daar de opheldering van een en ander veel moeielijker en tijdroovender was. Daarbij komt dat in die tijden door het volk diplomatie en regeeringskunst veel meer dan thans als een kunst om te liegen en te verbergen verstaan en gevreesd werd, waaruit het groote wantrouwen voortkwam

[1]) Zie daaromtrent Marquis de Ferrières, Mémoires pour servir .'histoire de la révolution française I, 54, 55.

[2]) l.c. 56. [3]) Stoll l.c. 596.

dat zelf weer de bron is voor de lichtgeloovigheid omtrent elk bericht of gerucht, geschikt om dit wantrouwen te rechtvaardigen. Door psychische aansteking voert die lichtgeloovigheid tot verontrusting der massa en algemeene vrees, die niet zelden tot schrikekstase en paniek stijgt. [1])

In de verovering der Bastille (14 Juli 1789) is een en ander geïllustreerd. De Fransche hofpartij, voor wie de bijeenroeping en het werk der États-généraux een reeks zeer ongewenschte gevolgen gehad had, scheen tot het gebruik van militair geweld te willen overgaan, om weer meester van den toestand te worden. In de omgeving van Versailles en Parijs werden troepen geconcentreerd, schijnbaar ter bewaring der orde. [2]) Doch daar men het wezenlijk op haar gerichte doel bemerkte, wendde de nationale vergadering zich in een meesterlijk, door Mirabeau opgesteld, adres tot den Koning met het verzoek de troepen terug te roepen. De Koning was zoo ontactvol te antwoorden, dat hij van de in zijn macht staande middelen om de orde te herstellen moest gebruik maken, doch dat hij, wanneer de troepen tot onrust aanleiding zouden geven, bereid zou zijn de rijksstanden te verplaatsen naar Noyon of Soissons, in welk geval hij zich zelf naar Compiègne zou begeven, om de noodzakelijke voeling met de vergadering te houden. Dit antwoord van den Koning, met het voorstel de standenvergadering uit de hoofdstad te verwijderen en tusschen twee veldlegers te plaatsen, vermeerderde natuurlijk het algemeen wantrouwen. Daarbij kwam het geheime ontslag van den toenmaals in de gunst van het volk staanden Minister Necker en anderen, en hunne vervanging door als volksvijanden bekend staande lieden. Als nu nog ten overvloede zes

---

[1]) l.c. 601. [2]) Zie daarover de Ferrières l.c. I, 72.

uit niet-Franschen bestaande regimenten van de om Parijs gestationeerde troepen op het Champ de Mars en Place Louis XV geconcentreerd werden, kende de agitatie en schrik geen grenzen meer. De menigte vroeg wapenen. De stad vertoonde op 13 Juli op allerlei wijze de sporen van een naderend oproer, waarvan als naar gewoonte rooverbenden reeds bij anticipatie profiteerden. Intusschen had de Nationale Vergadering opnieuw een verzoek tot den Koning gericht. om de troepen terug te trekken en een burgerwacht in te stellen. Toen de Koning weder op beleedigende wijze weigerend antwoordde, nam de nationale vergadering eenparig een besluit, waarvan vooral dat gedeelte ons in het bijzonder interesseert, waarin de verklaring voorkomt, dat de tegenwoordige Ministers en raadgevers des Konings persoonlijk voor het tegenwoordige en te verwachten ongeluk verantwoordelijk waren. Uit die verklaring klinkt reeds, als contrair-suggestief gevolg der gouvernementeele misgrepen, de donkere bedreiging, die later op zoo verschrikkelijke wijze zou vervuld worden. In den vroegen morgen van 14 Juli begon het tumult opnieuw. Wederom werd om wapenen gevraagd, die eindelijk eigenhandig door de massa uit het Hotel des Invalides werden weggevoerd. Daar de patronen reeds in de Bastille in veiligheid waren gebracht, ging de menigte ze daar halen. De Bastille was tevoren reeds in staat van beleg gebracht. Bij aankomst der menigte was de verhouding tusschen deze en de bezetting der Bastille nog vredelievend. Intusschen had zich evenwel een andere met linten, sabels en bijlen gewapende volksmassa voor de Bastille opgesteld, en was met geroep van: „wij willen de Bastille, weg met de bezetting!" het eerste voorhof der vesting binnengedrongen. Als antwoord daarop begon de bezetting te schieten. Een daarbij gevallen

kanonschot waarschuwde de in het Hôtel de Ville verzamelde kiezers, dat de gewelddadigheden reeds begonnen waren en dwong hen op een vroeger genoemen besluit terug te komen. Het permanente comité had namelijk besloten door een proclamatie op de Place de Grève bekend te maken, dat de bevelhebber der Bastille, de Launay, beloofd had niet op het volk te zullen schieten, zoolang hij niet aangevallen werd. Reeds was het trompetsignaal tot voorlezing der proclamatie gegeven, toen het kanonschot van de Bastille weerklonk. Spoedig daarna rende een deel der terugkeerende menigte, zich over het „verraad" van de Launay beklagend, naar de Place de Grève en toonde aan de kiezers de eerste slachtoffers.

Hoe interessant nu ook de studie der gecompliceerde verschijnselen bij de verovering der Bastille verder is, acht Stoll [1]) het niet meer noodig ze in détails weer te geven; hoe meer men in de psychologische bijzonderheden treedt, des te duidelijker komt uit, dat die verovering, zooals ze verliep, niet de uitvoering was van een vast plan, maar het gevolg van een reeks bijomstandigheden, waarbij de psychisch-aanstekelijke werking van schriksuggesties verre de gewichtigste rol speelde. Weliswaar was de overgave der Bastille, als een bijzonder gehaat symbool van absolutistische willekeur, een der punten geweest van het programma van den tiers-état, doch daarmee was een langs den weg van sociale hervorming uit te voeren maatregel, geenszins een verovering met bloedigen strijd bedoeld; slechts door een reeks van omstandigheden, die een door de psychisch-aanstekelijke werking van vrees en schrik algemeen wordende beweging deden ontstaan, kwam het toch daartoe. [2])

---

[1]) Stoll l.c. 609. [2]) l.c. 610.

3. De verschillende vormen van suggestieve verschijnselen, die wij algemeen als enthusiastische aanduiden, zijn in revolutietijd en andere bewogen tijdperken zoo talrijk en duidelijk herkenbaar, dat wij hier met een paar voorbeelden daarvan kunnen volstaan. Het karakteristieke ervan ligt daarin, dat een meer of minder plotseling opkomend of onder de menigte geworpen idee als brandende vonk werkt en door de suggestieve macht van het voorbeeld talrijke menschen tot handelingen van overdreven zelfverloochening voert.

In het begin der revolutie waren in verschillende streken van Frankrijk plaatselijke oproeren ontstaan, die eenigszins herhalingen van de oude „Jacquerie" vormden en waarvoor als voornaamste voorwendsel gold het duurder worden van het koren. Enkele graanhandelaars waren reeds der volkswoede ten offer gevallen en gedood; op verscheidene plaatsen werden kasteelen in brand gestoken om de rechtstitels hunner feudale bezitters te vernietigen. Om aan deze daden van geweld een eind te maken en de rustige oplossing der met de feudale inrichtingen verbonden rechtsvragen mogelijk te maken, had de nationale vergadering een speciale commissie de opdracht gegeven, geschikte middelen tot herstel der rust en eerbied voor leven en eigendom voor te stellen. Na een enkel mislukte poging daartoe, kwam het in de avondzitting van 4 Augustus in enkele uren reeds tot afschaffing der privilegiën, die Adel en Geestelijkheid sinds eeuwen ongestoord bezeten hadden. Uit de discussie over de verschillende rechten en het misbruik daarvan gemaakt, was de algemeene indruk ontstaan, dat het inderdaad hoog tijd werd de verdrukte boeren van vele lasten te ontheffen. Het aantal werkelijke lijfeigenen bedroeg immers nog altijd anderhalf millioen op de geheele bevolking van vijfentwintig millioen.

De markies de Foucault met de hertogen de Guize en de Mortemart wekten in krachtige woorden dat deel van den adel, welks bezit door persoonlijke gunstbewijzen van den Koning bijzonder uitgestrekt was, op, het grootste deel der openbare lasten op zich te nemen. Dit was het teeken voor het opkomen van een waren storm van enthusiastische offervaardigheid, waarbij zich langzamerhand niet slechts de Adel maar ook de hooge Geestelijkheid en de vertegenwoordigers van gemeenten en provinciën aansloten. Het is niet mogelijk de stemmingen hier stuk voor stuk weer te geven, hoe interessant dit ook van psychologisch standpunt zijn zou. Het geheele resultaat dezer voor de sociale geschiedenis, niet alleen van Frankrijk maar van de geheele beschaafde wereld, gedenkwaardige nachtzitting was echter niet meer en niet minder dan: de afschaffing der lijfeigenschap, de mogelijkheid der ontheffing van feudale rechten door middel van geld, de afschaffing van het uitsluitende jachtrecht en het jachtveld voor duiven, konijnen enz., de afkoop van tienden, gelijkmatige verdeeling van belastingen, toelating van alle burgers tot civiele en militaire betrekkingen, de afschaffing van de koopbaarheid der ambten, afschaffing van alle bijzondere rechten van steden en provinciën, reorganisatie van het gildewezen, afschaffing van alle niet op het recht steunende staatspensioenen. [1]) Alleen uit den aard dezer gewichtige besluiten zou het bewijs, dat suggestieve invloeden aan het tot standkomen ervan deel hadden, niet mogelijk zijn, want zoo eenvoudig opgesomd maken zij alleen den indruk van een product van verstandelijk overleg. Allerduidelijkst blijkt echter het suggestief-enthusiastisch element uit de schildering hoe die besluiten

---

1) Thiers l.c. I, 82.

tot stand kwamen. Zoo vond men het b.v. overbodig de voorstellen te redigeeren; voldoende was het indien men de leidende beginselen vaststelde. Met gemor werden diegenen in de rede gevallen, die probeerden bezwaren te maken tegen de overrompeling en luchthartigheid, waarmee over het lot en het vermogen van een aantal personen van alle standen werd beslist. De vertegenwoordigers, die rechtop en door elkaar midden in de zaal staan, gesticuleeren en spreken allen tegelijk. De vergadering had het uiterlijk van een troep dronken lieden, die in een magazijn vol kostbare meubels terecht zijn gekomen en die nu alles wat hun in handen komt om het hardst stuk slaan. Aldus ongeveer vertelt de ooggetuige de Ferrières. [1])

De psychologische proef of iets zijn oorsprong dankt aan rustig overleg dan wel aan den zwijmel van suggestief-enthusiastische ekstase, ligt daarin, of men daarna berouw heeft. En nu trad in casu werkelijk onmiddellijk na het nemen der besluiten een zekere ontnuchtering in, die uit de verschillende gedragingen der standen bleek, toen het er om ging ze in juridisch juisten vorm te gieten. Er waren nog lange en heftige debatten noodig, voordat de 19 artikelen, die de genomen besluiten bevatten, de definitieve redactie gekregen hadden en aan den Koning ter goedkeuring konden worden voorgelegd. [2])

Wanneer het enthusiasme op politiek gebied tot ingevaarbrenging en zelfs opoffering van eigen leven stijgt, spreken wij van heroïsme. Ook heroïsme is een suggestief verschijnsel, een door uitwendige omstandigheden, wier werking zoowel direct als contrair-suggestief zijn kan, bewerkte ekstase. Daden van heroïsme komen in de revolutie

---

[1]) De Ferrières l.c. I, 189. [2]) Stoll l.c. 618.

veelvuldig bij individuen en groepen, acuut en chronisch, voor. Zoo had o.a. iemand als de la Fayette talrijke malen de gelegenheid in patriotisch enthusiasme zijn leven op het spel te zetten. Meer nog dan de acute komt de chronische vorm voor. Deze vertoont zich in zekeren zin ook bij Charlotte Corday; zij had volgens Stoll [1]) een chronisch heroïsme, dat voortkwam uit het zeldzaam mengsel van een op dwaalwegen gebracht patriotisme en hysterische ijdelheid. Een merkwaardig voorbeeld is ook dat van Bailly. Deze, oorspronkelijk uitsluitend geleerde, was niet uit neiging en eigen initiatief, maar door de tijdsomstandigheden en het vertrouwen zijner medeburgers in zijn rechtschapenheid, in den politieken maalstroom verzeild geraakt en niet alleen lid en voorzitter der eerste nationale vergadering, maar ook tweemaal Maire van Parijs geworden. De verdere ontwikkeling der geheele beweging, speciaal de gebeurtenissen na de gevangenneming van den Koning in Varennes, gaven Bailly aanleiding zich in de buurt van Nantes in het privaatleven terug te trekken. Omdat hij zich daar niet veilig voelde, trok hij naar Melun, waar hij, herkend door een soldaat van het revolutionaire leger, door de menigte gevangen genomen werd. Daarop werd hij naar Parijs gevoerd en nadat hij nog in het proces van den Koning gehoord was, zelf aangeklaagd en ter dood veroordeeld. In de wijze [2]) waarop hij, aan de meest gruwelijke en noodeloos kwellende martelingen ten prooi, zijn lot droeg, zien wij het rustige, van iedere aanstellerij vrije heroïsme van een geleerde en philosoof, die een bewonderenswaardig voorbeeld van trouwe plichtsbetrachting gegeven had.

---

[1]) l.c. 625. [2]) l.c. 626, 627.

Van groot psychologisch belang is ook de studie van het chronisch heroïsme bij den Koning zelf. Al te bekend is dat Lodewijk XVI goedig, maar dat zijn intellect en energie niet vorstelijk ontwikkeld waren en hij dan ook voortdurend blijk gaf den werkelijken stand van zaken niet goed te begrijpen. De voor vorsten in het bijzonder zoo noodzakelijke scherpe psychologische blik ontbrak hem geheel. De wijze waarop hij zijn mislukte pogingen tot ontvluchting [1]) in elkaar zette, welke dan ook tot zijn ondergang voerde, levert van 's Konings intellectueele middelmatigheid wel het allerbeste bewijs. Naarmate de verandering zijner positie zich gevaarlijker en dreigender aan hem voordoet, vervalt hij steeds meer in een staat van volslagen moedeloosheid. En toch, in weerwil hiervan is ook deze ongelukkige vorst, volgens Stoll, [2]) naar de mededeelingen van den beul Samson, die het kan weten, volkomen als een held gestorven. Zijn aangeboren goedhartigheid, het tragische van zijn noodlot en een sterk ontwikkeld religieus gevoel hadden geleidelijk dezen middelmatig ontwikkelde in zekeren zin boven zich zelf doen uitsteken en tot heroïsme in staat gesteld. [3])

Nog gecompliceerder is de psychologische ontwikkeling van het chronische heroïsme bij de Koningin. Het sterk uitgesproken besef harer koninklijke waardigheid, een energieke impulsieve natuur, de moeielijkheid zich als vreemde in de psychologie der Franschen en in een woesten

[1]) Omtrent een daarvan zij verwezen naar het hoogst interessante werk van Lenôtre: le drame de Varennes, in onze taal overgebracht onder den titel „De Vlucht naar Varennes," door Jer. de Vries (Haarlem, Tjeenk Willink en Zn. 1908). Zie over een en ander ook de in de „Wereldbibliotheek" verschenen goede vertaling van „Marie Antoinette," gedenkschriften van Mevrouw Campan.

[2]) Stoll l.c. 630. [3]) l.c.

tijd in te leven, de tragedie van haar eigen noodlot en de kwellingen, die in het bijzonder ook haar moederlijk gevoel te verduren had, dat alles en nog meer werkte op deze van nature reeds sterke ziel en bracht haar tot een politieken martelaarsdood. [1])

4. Wanneer de psychische dwang, dien eenigerlei idee, zij het op godsdienstig, sociaal, politiek of artistiek gebied, op de massa of den individu uitoefent, zoo sterk werkt, dat deze daarin aanleiding vindt, dit denkbeeld met gewelddadige middelen en zonder tolerantie ook aan anderen op te dringen, dan spreekt men van fanatisme. Zelfs worden sommige psychische gedragingen, die volkomen goed gemeend zijn en naar haar oorsprong als enthusiastische zijn aan te merken, door de objecten somtijds als fanatische gevoeld. De bekeeringsijver van missionarissen en sectepredikers leveren daarvan voldoende voorbeelden. De geschiedenis der Fransche revolutie is met tooneelen van politiek fanatisme zoo vervuld, dat het volstrekt niet noodig is daarvan voorbeelden aan te voeren. Men moet niet vergeten, dat de val van het ancien régime, de verandering van het absolute koningschap in een republiek, door het korte tusschenstadium van een constitutioneele monarchie, niet het resultaat van een vast, tevoren beraamd plan, maar de slotresultante van een geweldige massa, verward door elkaar loopende stroomingen was. Van bepaald karakter, plan of doel was geen sprake, alles bleef aan het toeval overgelaten. [2])

5. Het is een eigenaardigheid van het politieke zoowel als van het religieuse fanatisme, dat het licht ontaardt in een acute en chronische moordekstase. De acute vorm, die psychologisch volstrekt niet moet worden verward met

---

[1]) l.c. [2]) De Ferrières l.c. I, 268.

moord uit hartstocht, komt als handeling op zich zelf reeds vroegtijdig in de revolutie voor en zwelt daar door psychische aansteking verder tot suggestieve moordepidemie aan, op een wijze eenig in de wereldgeschiedenis. Ook zonder schildering van een enkele der talrijke weerzinwekkende tooneelen kunnen wij doen gelooven, dat het suggestief-ekstatisch karakter daarvan gemakkelijk uit bepaalde inconsequenties, uit het opflikkeren van een bepaald aanstekelijk enthusiasme te midden der moordekstase en uit de afleiding der geheele denkrichting van den moordenaar door betrekkelijk onbeduidende omstandigheden, als b.v. een ter juister tijd gebruikt woord, is op te maken. Zoo dankte de Jourgniac-Saint-Méard zijn bevrijding aan de vrijmoedigheid, waarmee hij zich voor de door den moordzuchtigen Maillard gepresideerde schijnrechtbank bekend maakte met de woorden: „Ik was een volbloed royalist." Zoo ook werd een geestelijke, die met de koninklijke familie bij haar terugkeer van Varennes spreken wilde, het leven gered door den krachtterm van Barnave tot de massa: „Tijgers, hebt gij opgehouden Franschen te zijn? Volk van dappere mannen, zijt ge nu een volk van moordenaars geworden?" Nu zou men, naar Stoll [1]) meent, zeer dwalen, wanneer men in zulke gevallen het plotselinge omslaan van stemming en denkrichting als resultaat van geregeld overleg wilde opvatten; het is niet anders dan de suggestieve werking der op het oogenblik meest pakkende krachttermen, als vrijheid, natie, humaniteit enz. En zelfs is het niet eens de inhoud, maar ook al de klank van het woord, die de suggestieve werking veroorzaakt. Wanneer b. v. een Robespierre zijn rede van 25 Februari 1793 begint met:

---

[1]) Stoll l.c. 639.

„Ik die immers altijd van menschelijkheid gehouden heb," dan treedt in het kolossale contrast tusschen woord en daad de ekstatische bedwelming door woordklanken voldoende aan het licht. Verder is teekenend voor het grondkarakter als suggestief-aanstekelijke moordekstase het feit, dat de moordenaars voor niets anders zin hadden dan voor het moorden zelf. Van tijd tot tijd leverden zij bij het comité het goud en de voorwerpen af, die zij bij de slachtoffers gevonden hadden. Wij komen daardoor op dat psycho-pathologisch gebied, waar de lust tot gruwzamen moord het handelen bepaalt en moordzucht als perversiteit, als surrogaat van wellust optreedt. Van den moord op de prinses de Lamballe zegt b. v. Thiers [1]), dat de behoefte om bloed te zien de menigte vervulde; de wilde begeerte om dood te slaan was op het politiek fanatisme gevolgd; nu moordde ze, om te moorden. Vragen wij nu naar de grondoorzaken, die bij een cultuurvolk zulke gruwelijke tooneelen tot ontwikkeling brengen, dan moet hier op allerlei worden gelet. Duidelijk blijkt, dat noch het politiek fanatisme met de daarbij behoorende intolerantie en wraakzucht, noch ook een door emigranten of door het buitenland betaalde sluipmoordenarij een en ander verklaart. Gezamenlijk vormen de moordgruwelen der revolutie een epidemische, chronische moordpsychose, die oorspronkelijk op den bodem van politiek fanatisme ontstaan, door suggestieve aansteking steeds wijdere kringen om zich trok. Maar bovendien moet op de personen der moordenaars worden gelet. De wilde storm der revolutie had plotseling een massa menschen naar boven getrokken, die anders noch door geboorte, noch door beschaving een eenigszins beteekenende rol zouden hebben gespeeld. In

[1]) Thiers l.c. II, 102.

deze wanverhouding tusschen onvoorbereid verkregen macht, die dikwijls tot absolute macht over leven en dood steeg en de voor de uitoefening daarvan noodzakelijke geestes- en karakterbeschaving, ligt de oorsprong voor de ontwikkeling der chronische moordekstase van den revolutietijd. Tengevolge der aangeboren roofdiernatuur van den mensch konden deze obscure, armzalige wezens van gisteren de verzoeking niet weerstaan, van hun heden zoo plotseling verkregen macht het ruimst mogelijke gebruik te maken en zij bezweken daarvoor te eerder, waar mannen als Robespierre, Marat en anderen al reeds als psychopathen, als geestelijk- en minstens ethisch-minderwaardige individuen te beschouwen zijn. Terwijl zij eenerzijds geen ander middel dan het brutaalste geweld wisten aan te wenden, anderzijds bezweken onder den suggestieven invloed van luidklinkende krachttermen en wederkeerige psychische aansteking, werkten zij zich snel in een toestand van chronische ekstase in, die het karakter van volledigen waanzin draagt. [1])

6. Hoe zeer zich in de eerste paar jaren der revolutie het ethische denken en voelen verplaatst heeft, blijkt uit het bovenstaande reeds zoo duidelijk, dat het niet noodig schijnt hiervoor nog verder bewijsmateriaal aan te voeren. Hoe snel verder ook de sociale begrippen verschoven werden, bewijst o.a. de ontwikkeling der republiek uit een absolute monarchie. Men kan de verandering van inzicht op dit gebied wel niet duidelijker illustreeren dan door achtereenvolgens de op den Koning betrekking hebbende data na te gaan; als voor ons doel overbodig, verwijzen wij belangstellenden daarvoor naar een korte chronologische samenstelling dier data bij Stoll. [2])

---

[1]) Stoll l.c. 647. [2]) l.c. 651–654.

Tot zoover over de suggestieve verschijnselen der Fransche revolutie, die op voorbeeldige wijze laat zien hoe zeer ook de psychische factor der suggestibiliteit der menigte bij politieke voorvallen betrokken is.

Na de politiek beschouwen wij de wetenschap en komen allereerst op economisch gebied. Een volkspsychologisch document van eigenaardige beteekenis is de koerslijst van effecten. Wanneer de philosoof, die niet zelf den dans om het gouden kalf meemaakt, gedurende eenige jaren een paar bepaalde beurswaarden met betrekking tot hare koerszwenkingen nagaat, komt hij tot de overtuiging, dat ook bij dit verschijnsel de suggestie betrokken is. Om dit te constateeren moet men zich natuurlijk houden aan eenvoudige en ook voor den buitenstaander toegankelijke verhoudingen. Daarbij blijkt dan, dat ook na aftrek van algemeene en speciale factoren, die gewoonlijk den koers bepalen, als algemeene politieke en economische toestand, algemeene geldnood of geldovervloed, de bedrijfsomstandigheden van de betrokken onderneming, hare reserven en kansen in de toekomst voor stabiliteit der dividenden etc., er bijna altijd nog een stukje onbestendigheid overblijft, die door deze omstandigheden niet verklaard wordt. Bij de talrijke, gegronde of ongegronde geruchten, verwachtingen, bezorgdheden ter beurze, pleegt het stijgen of dalen van den koers, voornamelijk het laatste, bijna geregeld zijn doel iets voorbij te schieten; eerst langzamerhand treedt de juiste toestand in. Dit stukje, materieel niet gemotiveerd plus of minus aan koers van een papier berust daarom op een psychischen factor en vertoont zich aan ons als de uitdrukking van de massale suggestie in de hoofden der belanghebbenden bij die waarde, d.i. als de som der minimale

suggestieve indrukken der individuen! [1]) De suggestieve aansteking komt daarbij duidelijk aan den dag: velen handelen bij koop of verkoop van een papier zonder te weten waarom, slechts het voorbeeld der speculanten of groote financieele instellingen volgende. Het suggestieve element aan de beurs blijkt ook ten duidelijkste bij een „run" op een bank. In grooten stijl trad echter de suggestieve invloed bij de koersbepaling van bepaalde zaken op in eenige perioden der handels- en financieele geschiedenis, die door crises van den meest ruïneerenden aard gekenschetst zijn. Vooreerst bij onzen zoogenaamden tulpenzwendel of tulpenmanie, die tot een der grootste handelscrises van Europa leidde. Nadat in het midden der 16e eeuw de tulp naar Europa gebracht en daar als sierplant in de mode gekomen was, steeg de vraag naar tulpenbollen langzamerhand tot een ongeloofelijke hoogte, en hield in onze groote steden niet alleen den kleinhandel maar ook de groote handelshuizen bezig. Natuurlijk maakte de speculatie zich van het zeldzame artikel meester en wel met alle mogelijke knepen van den tegenwoordigen beurszwendel: men verkocht bollen, die men op het oogenblik van den verkoop niet bezat, voor ongehoorde sommen, met de verplichting ze op bepaalden tijd te leveren. Welke prijzen betaald werden, blijkt o. a. uit het feit, dat eenmaal een bol van een bepaalde soort voor 13000 gulden, bij een andere gelegenheid drie bollen van die soort voor 30000 gulden verhandeld werden. Iedereen ging zich met tulpen bezighouden. Arme menschen kwamen in goeden doen. Notarissen verrijkten zich; men verkocht zijn bezittingen om in tulpen te gaan doen. Ons land verbeeldde zich, dat de hartstocht voor tulpen eeuwig zou

[1]) Stoll l.c. 657.

duren, en toen ook het buitenland er aan mee ging doen, dacht men dat de rijkdom der wereld zich aan de oevers der Zuiderzee zou concentreeren en armoede in Holland voor het vervolg tot de legende zou behooren.[1]) De tulpenzwendelarij bereikte haar toppunt in de jaren 1634 tot 1637. Toen werden voor rekening van het weeshuis te Alkmaar nog 120 tulpebollen voor 90.000 gulden verkocht. Daarna bewerkte echter dezelfde factor van collectieve suggestibiliteit, die tot deze dwaze massale ekstase geleidelijk had aangezet, ook het tegendeel: de ruïneerende paniek, die in een paar weken dezelfde tulpebollen tot waardelooze dingen deed zinken. Zoo diepgaand werd het verschil tusschen vroeger enthusiasme en tegenwoordige paniek, dat vele jaren moesten verloopen voordat land en handel er weer van op kwam. Van nog grooteren omvang is echter het andere voorbeeld, dat Stoll [2]) uit de lange rij van economische massale suggesties geeft. Het betreft die periode der financieele geschiedenis van Frankrijk, die onder het regentschap door de operaties van John Law in de jaren 1717 tot 1719 gekarakteriseerd wordt. Deze Schotsche financieele kunstenaar was geen zwendelaar van het gewone slag. Hij was niet alleen theoretisch goed in de wiskunde onderlegd, maar had ook, door zijn studie van de financieele- en handelsverhoudingen in ons toen voor den wereldhandel zoo belangrijk land en Engeland, practische ervaringen opgedaan. Toen Law in Frankrijk kwam om te trachten den na den dood van Lodewijk XIV schijnbaar hopeloos geworden financieelen toestand te verbeteren, gebeurde dit zeker in het goede geloof aan de juistheid en onfeilbaarheid zijner kennis. Daarna groeiden echter zijn ondernemingen hem dusdanig over

---

[1]) l.c. 658, 659. [2]) l.c. 660.

het hoofd, dat hij geheel onder de autosuggestieve macht zijner eigen plannen kwam. Hij werd door de grootte zijner resultaten zoodanig bedwelmd, dat hij zijn plannen steeds meer uitbreidde en daardoor eindelijk zelf zijn tragischen ondergang bewerkte. Maar niet alleen Law's eigen suggestibiliteit had aan het lot zijner plannen een wezenlijk aandeel, doch ook en voornamelijk was het de suggestibiliteit der massa, die schuld was aan de reusachtige afmetingen, die deze financieele crisis bereikte. Law had dan een bank gesticht die, meer en meer zich uitbreidende, eindelijk de reusachtige „Compagnie des Indes" geworden was, die het uitsluitend recht had van handel op Kaap de Goede Hoop, Oost-Afrika, de Roode Zee, Perzië, Siam, China, Japan en Zuid-Amerika. Toen Law nu in 1719 in korte tusschenruimten de massa's zijner aandeelen op de markt bracht, begon van de zijde van het publiek een nooit geziene jacht. In drie weken waren 300.000 aandeelen met een nominale waarde van 150 milioen aan den man. Zij werden echter genomen tegen koersen, die aan de maatschappij 1500 millioen opbrachten, en in de tweede hand verkocht, bereikten zij het bedrag van 3000 millioen. [1]) Volgt uit deze paar cijfers reeds eenigszins het suggestieve karakter der geheele beweging, hetgeen er verder plaats vond maakt dit nog waarschijnlijker. Zwendelaars kleedden zich in het livrei van Law's bedienden, trokken door de straten en lieten zich voor de door hen voorgewende bemiddeling voor entrée tot de bureaux der maatschappij zeer hoog betalen; de minste beambte der maatschappij werd een invloedrijk man; wie geen geld had om zelf te speculeeren, vestigde zich als makelaar; voor 200 tot 400 Louis per dag werden kantoren aan de makelaars in de straat der maatschappij verhuurd; bezit van een enkel

[1]) l.c. 662.

aandeel gedurende een enkelen dag leverde groote winsten op; iemand hield eenige aandeelen twee dagen onder zich en verdiende daarmee een millioen. Dergelijke toestanden, die, zelf ongezond, natuurlijk ook een massa andere misstanden tengevolge hadden, konden niet van langen duur zijn. Toen op de algemeene vergadering van 30 September 1719 sommigen reeds de voosheid der zaak inzagen en er groote realisaties kwamen, was echter de suggestie bij het groote publiek nog zoo groot, dat in die dagen de hoogste koers der aandeelen bereikt werd. Toen kwam echter de val, die eindigde met Law's dood in 1729 te Venetië, waar hij door hazardspel in zijn onderhoud moest voorzien. Zijn loopbaan en resultaat zou misschien anders kunnen geweest zijn, wanneer niet zijn eigen suggestibiliteit de helderheid van zijn oordeel had vertroebeld en het geweld der massale suggestie hem het stuur uit handen had genomen. [1])

In het dagelijksch leven zijn er een groot aantal verschijnselen, die hun bestaan geheel of gedeeltelijk danken aan den machtigen suggestieven invloed, dien zij kunnen uitoefenen. Daartoe behoort b.v. de reclame, wier suggestieve werking, zooals bekend, sterker is naarmate de middelen, waarmee ze opereert, machtiger en oorspronkelijker zijn. Werd niet door de ervaring telkens bewezen, dat door de suggestieve middelen van opvallende en doorgezette reclame een bepaald deel van het publiek zich laat inpalmen en tot koopen dwingen, dan zouden de aandeelhouders van groote ondernemingen er wel voor waken dat niet vele honderdduizenden daaraan worden geofferd. [2])

---

[1]) l.c. 665. [2]) l.c. 668, 669. Over „reclame" ten onzent kortelings „De Klaroen" van October 1910, waarin, aan de hand van het werk van Dr. Victor Mataja „Die Reklame", het gevaar daarvan, in het bijzonder voor het Christelijk leven, betoogd wordt.

Naast de reclame staat de mode, wier suggestieve werking zich vooreerst op het gebied van het toilet, maar ook b.v. op dat van artistieken smaak vertoont. De geleidelijke verspreiding van zeden, spelen, zinswendingen, liederen, anecdoten, enz. berust evenzeer op dien suggestieven dwang. [1])

Maar ook op geheel ander gebied, waar men dit niet zoo verwachten zou, vertoont zich, wanneer men goed ziet, een zeer duidelijke suggestieve invloed, n.l. op dat der wetenschappen en van wetenschappelijke hypothesen. De geschiedenis van bijna alle wetenschappen wijst voorbeelden aan, die aantoonen, dat het niet alleen de groei van feitelijke kennis en het gewicht der betrekkelijke objectieve factoren is, die het verlaten der eene en den overgang tot een andere hypothese verklaren, maar dat daarbij nog een psychische, subjectieve factor mede in het spel is. In alle tijden hebben bepaalde problemen door het aantal der hare oplossing in den weg staande in- en uitwendige moeielijkheden een groote aantrekkingskracht uitgeoefend op geesten, die voor hare oplossing volkomen onvoldoende waren voorbereid. Personen van de meest verschillende levenspositie hebben steeds pogingen gedaan tot uitvinding van vliegmachines en van het perpetuum mobile; menschen, die van de methoden voor taalwetenschappelijk onderzoek geen flauw begrip hadden, zoeken ons geestdriftig te overtuigen, dat het Peruaansch met het Sanskriet verwant is of dat Amerika een Indiaansch woord is. Evenzeer als de Falb'sche critische dagen en zoovele andere quasi-ontdekkingen, behoort een en ander tot dezelfde groep psychologische verschijnselen op het gebied van het wetenschappelijk dilettantisme. Doch belangrijker dan deze ongevaarlijke grillen, die den algemeenen gang van menschelijke kennis niet wezenlijk

[1]) l.c. 670, 671.

beïnvloeden, is de rol die de suggestie soms bij de ontwikkeling van zuiver wetenschappelijke problemen en hypothesen gespeeld heeft. Daar dit onderwerp evenwel niet zonder bijbrenging van uitgebreide details kan worden behandeld en niet de algemeene belangstelling heeft, moeten wij ons hier met Stoll[1]) tot enkele aanwijzingen bepalen. Als bijzonder gehard tegen suggestieve invloeden geldt op wetenschappelijk gebied het rijk der getallen, en zelfs het mystiek gebruik daarvan heeft met bepaalde moeielijkheden te strijden. Toen de Spanjaarden, van Panama uit, hun eerste ontdekkings- en veroveringstochten naar Peru ondernamen, diende hun een Peruaansch Indiaan, die van hen een beetje Spaansch leerde, als tolk. Deze kreeg van den monnik, die de expeditie begeleidde, de opdracht aan den Inka Atahuallpa in Cajamarca het mysterie der Drieeenheid van den Christelijken God te verklaren. Daar het begrip Drieëenheid in de toenmalige algemeene spraak van Peru nog niet bestond, vertaalde de Indiaan aldus: „God drie en een zijn vier" en in dezen vorm werd, naar verhaald wordt, deze gedenkwaardige catechismus ter plaatse in Peru bewaard. De Indiaan maakte dus, in plaats van de met zijn gezond menschenverstand strijdende $3 = 1$, de nieuwe vergelijking $3 + 1 = 4$ om zijn behoefte aan logica te bevredigen. Nu is het leerrijk om te zien, dat ook op het gebied van het getal deze logische behoefte door suggestieve invloeden tijdelijk kan worden over het hoofd gegroeid en dat de suggestie, d. i. de psychische dwang in den vorm van een objectief niet gerechtigde vooringenomenheid haar weg zelfs bij die wetenschappen gevonden heeft, die het voorrecht genieten met getal en formule te kunnen werken en die daarom als „exacte" wetenschappen

[1]) l.c. 674 v.

„par excellence" gelden. Reeds bij de algemeene grondvesting der exacte wetenschappen, bij de beoordeeling van haren algemeenen theoretischen stand heeft de psychologie van den nieuwen tijd menige verandering gebracht en aangetoond, dat het verband tusschen wiskundig denken met den bodem der empirische ervaring veel nauwer is dan men voorheen dacht. Zelfs fundamenteele begrippen, als ruimte en tijd, zijn meer en meer abstracties gebleken uit de werkelijke ervaring van onze zinnelijke wereld en niet, zooals nog Kant dacht, als a priori in den menschelijken geest gelegen.[1]) Hoe nauwer echter het wiskunstig denken met de uiterlijke ervaringswereld samenhangt, des te gemakkelijker zullen ook psychische invloeden, die in den vorm van suggestieve vooringenomenheid onze vormen van waarneming vertroebelen, haar storende werking ook tot in de exacte wetenschappen kunnen doen gelden. Om dit aan te toonen kiest Stoll de eerste tijdperken uit de geschiedenis van het metrieke stelsel.

De onderzoekingen, die in den loop der 17e en 18e eeuw in den vorm van astronomische plaatsbepalingen, graadmetingen en slingerwaarnemingen werden gedaan, hadden de afplatting der aarde geleerd. In dien tijd kwam reeds de gedachte van een algemeen en onveranderlijke maateenheid op, waarvan het origineel in de natuur zelf gelegen en daarom steeds weer terug te vinden zou zijn. Sommige voorstellen betreffende een aan de natuur zelf ontleende grondeenheid vonden bijval, doch bleven zonder practische beteekenis, totdat de Fransche revolutie ook op dit gebied verandering bracht. Sinds lang was namelijk de verscheidenheid der niet alleen in de verschillende landen maar

---

[1]) l.c. 675.

ook in de verschillende deelen van Frankrijk gebruikte maten als een groot nadeel voor het verkeer gevoeld. In 1789 kwam nu ook aan de orde de quaestie van de eenheid der maat. Zooals wij weten, was men toenmaals in de stemming alle nuttige hervormingsvoorstellen met enthusiasme aan te nemen. Het onsystematische der bestaande maten had nu, behalve zijn concrete ongemakken, bovendien de grondfout het werk der feudale heerschappij te zijn. Deze contraire-suggestieve werking van haat tegen de feudaliteit vergemakkelijkte de invoering van een nieuw systeem, die met groote practische moeielijkheden gepaard moest gaan, zeer in het bijzonder. [1]) Nu werd de Engelsche regeering tot medewerking aan het vaststellen van een algemeen stelsel van maten en gewichten uitgenoodigd, waarbij als eenheid de lengte van den secondeslinger onder den 45sten breedtegraad zou worden aangenomen. In Augustus 1790 werd een commissie benoemd, bestaande uit beroemde astronomen en mathematici, in welker rapport over de drie verschillende eventueel in aanmerking komende maateenheden, n.l. de slingerlengte, het vierde deel der equatorlengte en het vierde deel der meridiaanlengte, gediscussieerd werd. Voor de slingerlengte zou als gemiddelde in aanmerking komen die van den 45sten breedtegraad. Daar echter de slinger een heterogeen element, den tijd en een willekeurig, daardoor onnatuurlijk, element, de indeeling van den dag in 86400 seconden, bevat, zoo was het, naar het inzicht der commissie, beter een maateenheid te kiezen, die aan de aarde zelf was ontleend en nog bovendien het voordeel had, gelijk te zijn aan de in het gewone leven werkelijk gebruikte maat. Men vond het veel *natuurlijker* de verwijdering van

[1]) l.c. 676.

twee plaatsen in betrekking te brengen met het vierde deel van een aardkring, dan met de lengte van een slinger. De Meridiaanlengte had nu, meende men, belangrijke voordeelen boven den Equator. Het vierde deel van den Meridiaan moest daarom de werkelijke maateenheid worden, en het tienmillioenste deel daarvan zou de basis worden voor de maat van het dagelijksch gebruik. [1]) Nu is het van psychologisch belang te zien, dat de geheele grondslag, waarop het stelsel in dien tijd werd opgebouwd, derhalve de idee van een aan de afmetingen der aarde ontleende natuurmaat, in weerwil van het schijnbaar streng-wetenschappelijk karakter der door de commissie gevoerde argumentatie, niets anders is dan het resultaat van een psychisch-gedwongen, d.i. suggestieve vooringenomenheid, ontstaan door den algemeen enthusiastischen toestand van dien tijd. Evenzeer als toen op politiek gebied krachttermen als vrijheid, natie, burgerij, een enthusiasmeerende, woorden als tiran, volksvijand, verrader, bloed, staatsmisdadiger, een fanatieke werking op de gemoederen uitoefenden, zoo was het in dit geval op wetenschappelijk gebied de krachtterm „natuur", aan welks suggestieven invloed zich zelfs mannen als Laplace en Lagrange niet konden onttrekken. Had de suggestief-enthusiastische ekstase en de daarmee samenhangende krachttermen hen niet eenigszins blind gemaakt voor het gebrek aan logica der idee van een natuurmaat in het algemeen en voor de materieele moeielijkheden van deze speciale, uit de aarde-afmetingen afgeleide natuurmaat in het bijzonder, dan zouden zij, volgens Stoll, reeds toen gezegd hebben, wat Bessel later onweersprekelijk heeft aangetoond, dat de geheele idee van een „natuurmaat"

[1]) l.c. 677.

valsch was, dat een werkelijke natuurmaat in het geheel niet bestaat. 1)

Nu nog een voorbeeld van Stoll betreffende de suggestie op het gebied der wetenschappelijke hypothesen. Een wetenschappelijke hypothese bestaat, behalve uit een reeks ervaringsfeiten en een aantal praemissen, die op analogieën gegrond zijn, uit een suggestieven factor. Deze uit zich vooral daarin, dat hij het betrekkelijke gewicht bepaalt, dat de onderzoeker aan de bepaalde feiten hecht. Wanneer dit subjectieve, op suggestie berustende, element er niet zou zijn, dan zou een hypothese zich alleen op den grondslag der gegeven feiten en als daaruit alleen mogelijke logische conclusie ontwikkelen. Zij zou dan eenvoudig, op grond van betere kennis, vreedzaam en zonder strijd in de plaats van vroegere hypothesen komen. In plaats daarvan zien wij de geschiedenis der wetenschappelijke hypothesen met psychologische verschijnselen verbonden, die sterk aan de aanstekelijke, suggestieve factoren herinneren, die aan de mode en zelfs aan de gevolgen der reclame ten grondslag liggen. Zoo komt het, dat wij in de geschiedenis van verschillende hypothesen in het algemeen drie perioden kunnen onderscheiden; 1e een periode van heftigen tegenstand onder den suggestieven invloed van vroegere, stabiel geworden meeningen, 2e de periode der overwinning; daarbij bestaat de neiging aan de feiten die de hypothese gunstig gezind zijn een te groot, aan die welke haar ongunstig gezind zijn, een te gering gewicht te hechten; daarop volgt 3e een periode van critisch onderzoek, waarbij

---

1) Stoll l.c. 678; Bessel: Über Masz und Gewicht im allgemeinen und das preuszische Längenmasz im besonderen, in: Populäre Vorlesungen über wissenschaftliche Gegenstände. 269 v.

ook de ongunstige factoren tot hun recht komen, die niet zelden tot beperking of wijziging der hypothese leiden. [1]) Een en ander blijkt volgens Stoll [2]) o.a. uit de ontwikkelingsgeschiedenis der theorie van het ijstijdperk. Een der meest opvallende verschijnselen van het ijstijdperk, die reeds in den aanvang der vorige eeuw de geologen bezighield, vormt het aanwezig zijn van geweldige steenmassa's van vreemden oorsprong in streken, waarheen ze slechts door een lang transport uit haar land van herkomst kunnen gekomen zijn. Tegenwoordig weten wij, dat het gletscher-ijs was, dat Scandinavische steenblokken naar Finland en de Noord-Duitsche vlakte en alpenblokken naar het voorland droeg. Maar in het begin der 19e eeuw, toen men dit niet wist, was er onder de verschillende hypothesen daaromtrent een, van H. B. de Saussure, volgens welke reusachtige en geweldige stroomen steenblokken uit de Walliseralpen weggerukt en naar de zuidelijke Jura voortgesleurd zouden hebben. Van alle toen levende geologen was wel Leopold von Buch degene, die blijkbaar in de eerste plaats in de gelegenheid was de waarheid te vinden, zoowel door zijn algemeene eigenschappen als natuurvorscher, alsook door zijn nauwkeurige onderzoekingen ter plaatse. Het naaste gevolg van zijn op uitgebreide waarneming berustende kennis was, dat von Buch dadelijk in staat was de zwakke zijden van de hypothese Saussure aan te toonen. Hij vond niet alleen, dat het bij de blokken uit Wallis niet slechts om een lokaal verschijnsel van het Rhônedal ging en dat soortgelijke verschijnselen zich, over de gansche uitgestrektheid der Alpen, ook in de overige

---

[1]) Stoll l.c. 679. [2]) l.c. 680.

dalen herhalen, maar hij ontdekte ook de Scandinavische afkomst der blokken van de Noord-Duitsche vlakte en de essentieele identiteit der oorzaak, die eenerzijds van de Alpen af, anderzijds over de Baltische zee, die blokken gebracht had. Meer nog: hij kende ook de zandvormingen der tegenwoordige gletschers en den invloed, welken deze op de verplaatsing van steenmassa's uitoefenen. Met deze kennis uitgerust, had iemand als von Buch naar alle waarschijnlijkheid tot de juiste oplossing moeten komen, wanneer niet de suggestieve dwang der oude catastrophen-theorie zijn blik verduisterd had. Zoo kon hij zich niet vrij maken van de voorstelling, dat slechts een plotseling op zichzelf staand voorval, een stoot, de blokken van de Walliser Alpen naar de Jura en van Scandinavië over de Baltische zee had moeten doen vliegen en dat het transporteerende medium vloeibaar water moet geweest zijn. Hoe dicht de beroemde geoloog bij de waarheid kwam, kan men in zijn door Stoll aangehaald werk [1]) vinden. Wanneer men ziet hoe scherpzinnig hij de bijzonderheden van het zoo veelvormige verschijnsel beschrijft, groepeert en onder algemeene gezichtspunten weet te brengen, dan is het zeker zeer merkwaardig, dat von Buch in het geheel niet aan de gletschers als voertuig dacht. Slechts de psychische macht die hem gevangen hield is, volgens Stoll, [2]) in staat te verklaren dat hij de waarheid zoo nabij was zonder haar te kennen en dat hij onder den suggestieven dwang van heerschende leerstellingen tot een theorie zijn toevlucht nam, die hem dwong over de snelheid van dit vliegen der blokken een berekening

---

[1]) L. v. Buch, Über die Ursachen der Verbreitung groszer Alpengeschiebe.

[2]) Stoll l.c. 683.

te maken, welker uitkomst hij zelf voor ongeloofelijk hield. Dit eene voorbeeld acht Stoll voldoende, hoewel volkomen gelijke gevallen van suggestieve werking in den vorm van vooringenomenheid en vertroebelingen van het oordeel ook uit ander gebied b.v. de geneeskunde en de biologische wetenschappen zijn aan te voeren. Geheele kringen van menschelijke inzichten, vooral de dogmatisch godsdienstige van iedere kleur, berusten op dat suggestieve verband, dat het geestelijk oog het juist-zien bemoeielijkt. [1]) Er zijn wel weinig natuurvorschers, die niet in een of anderen vorm aan een „wereldorde" gelooven. En toch is dit geloof bij nader inzien een uit de theologie overgenomen, op de analogie van menschelijke instellingen, ervaringen en inzichten berustende voorstelling, tot het objectief, wetenschappelijk bewijs waarvan ons de allereerste elementen ontbreken. Want van orde in een systeem van verschijnselen mag men volgens Stoll slechts spreken, wanneer het inzicht in het geheele doel van het systeem en in de doeleinden der bijzondere instellingen in verhouding tot het geheele doel voorhanden is. Daaromtrent verkeeren wij evenwel met betrekking tot de wereld volkomen in het duister.

Verder wordt door Stoll [2]) nog een eigenaardig verschijnsel gememoreerd, waaraan eerst in den lateren tijd opmerkzaamheid geschonken is en dat door hem, evenals door de eerste wetenschappelijke beschrijvers, als „Schallphotismen" wordt aangeduid. Er zijn namelijk personen, die geestelijk volkomen normaal zijn, bij wie een geluidsgewaarwording gelijktijdig een kleurgewaarwording teweegbrengt. Volgens Stoll, die daarvan een geval beschrijft [3]) berust het geheele

---

[1]) Stoll l.c. 684. [2]) l.c. 685. [3]) l.c. 685—688.

mechanisme op een tot gewoonte geworden en daardoor reflecteerend-werkende autosuggestie, die den vorm van een rudimentaire suggestieve gezichtshallucinatie heeft aangenomen en tot psychisch bijzonder fijngevoelige, sterk reageerende personen beperkt blijft.

Mede vermeldingswaardig is zeker nog de eigenaardig fascineerende, suggestieve werking, die bepaalde sterke natuurtooneelen op verschillende menschen uitoefenen. Voornamelijk zijn het buitengewone verticale afmetingen, de duizelingwekkende diepte, die zich daarbij doen gelden. Vele bezoekers der Niagarawaterval hebben, volgens Stoll, [1]) geconstateerd, dat een bijna onweerstaanbare drang hen overviel om in den vreeselijken stroom te springen, wanneer zij van den oever in den afgrond neerzagen. Zoo schijnen om die reden in Madrid aan beide zijden van de Puente de Segovia, een zeer hoog boven een lager stadsgedeelte gelegen viaduct, twee op elkaar gezette, ongeveer twee mans hooge leuningen te zijn aangebracht, omdat de blik in de diepte daar tot een zelfmoord-epidemie had geleid. Ook de grootsche blik, dien de Eastriver bridge tusschen New-York en Brooklyn, een der kolossaalste bouwwerken der wereld, verschaft, heeft evenzeer fascineerend gewerkt en menschen er toe gebracht van de brug in de rivier te springen.

Met voorbijgang van de aan deze verschijnselen grenzende, doch meer op psychopathisch dan op volkspsychologisch gebied liggende, onderscheiden soorten van phobieën, worde ten slotte nog even aangestipt het suggestieve verschijnsel heimwee, waarvoor men toegankelijker is, naarmate men meer afhankelijk is van zijn oorspronkelijke omgeving en

---

[1]) i.c. 689.

minder in staat zich zelf geestelijk bezig te houden. De suggestieve natuur van het verschijnsel blijkt duidelijk uit eenige reacties, waaronder behoort de toegankelijkheid van heimwee voor een psychische suggestieve therapie, daarin bestaande, dat men den zieke een spoedigen terugkeer in uitzicht stelt. Epidemisch treedt heimwee op in den vorm van een massale suggestie. Vroeger kwam dit o. a. voor onder Zwitsersche troepen in vreemden dienst. [1])

[1]) Stoll l.c. 694.

§ 3. Weygandt.

Tot zoover hebben wij Stoll, hier meer daar minder, op den voet gevolgd. Reeds waarschuwden wij tegen de overschatting van de beteekenis der suggestie en beloofden als aanvulling van en tegenwicht tegen de beschouwingen van den ethnoloog die van een gezaghebbend psychiater te zullen stellen. In een in vrij eigenaardigen stijl geschreven vlugschrift, getiteld *Die geistigen Epidemiën*, [1]) trekt de Duitsche zenuwarts Willy Hellpach tegen Stoll te velde. „Alle seeliche „Ansteckung" immer nur Eingebung, Suggestion" heet het daarin; „diese Meinung zieht sich durch dickleibige gelehrte Bücher, durch die Feuilletons unserer Zeitungsspalten, durch die Vorträge auf Kongressen. Auf der jüngsten Tagung der deutschen Naturforscher und Aertze wurde ein recht interessantes Material über geistige Epidemiën, insbesondere die Besessenheit, ohne Unterschied in die Allerwelts-Emballage „Suggestion" verpackt. Stoll aber heiszt der Mann und lebt in Zürich, der mit dem grószten Aufwand von Wissen und Scharfsinn diese Monopolrolle der Suggestion im Gemeinschaftsleben plausibel zu machen sich bemüht hat."

Gelukkig — men zou het na dien aanhef niet verwach-

---

[1]) Verschenen als band XI in de verzameling „Die Gesellschaft", uitgegeven door Buber bij de Literarische Anstalt Rütten und Loening, Frankfort a.M.

ten — is Stoll niet heelemaal een prul, want „sein Buch ist, als Fundgrube und Exerzitium, und mit der nötigen Skepsis gelesen, immerhin der Teilname auch des Gebildeten, nicht blosz des Gelehrten wert." [1]) Dit valt mee nl. als een oordeel van Hellpach, voor wien, overgeslagen naar een ander uiterste, suggestie langzamerhand een schrikbeeld is gaan worden. [2]) In het geciteerde boekje tracht Hellpach zelf, en zeker niet geheel zonder succes, aan te toonen dat „die Struktur seelischer Epidemiën" toch „ein biszchen mehr als das öde Schlagwort „Suggestion" ist," maar hij vindt het toch geraden ons, bij wijze van proef, naar iemand van zeker niet minder gezag te verwijzen. Als aanvulling van en tegenwicht tegen het werk van Stoll valt dan ook te noemen de doorwrochte en gedocumenteerde *Beitrag zur Lehre von den psychischen Epidemiën* [3]) van den voorheen Würzburger, thans Hamburger psychiater, professor Dr. W. Weygandt.

Weygandt knoopt zijn beschouwingen vast aan den strijd in psychiatrische kringen over de meerdere of mindere beteekenis van de psychische oorzaken der krankzinnigheid, en hij brengt voor een deel van dezen strijd, de psychische epidemieën, materiaal bij ontleend aan twee nauwkeurig geobserveerde gevallen uit de Würzburger psychiatrische Universiteitskliniek.

Het eerste geval is verbonden met een wondergeschiedenis, die zich in de laatste jaren in Trennfeld afgespeeld heeft. Een aan hysterie en hallucinaties lijdend tienjarig meisje had in het veld de Moeder Gods gezien. Onder verschillenden invloed breidde dit geval zich uit tot een epidemisch wonder. Slachtoffer daarvan werd een zekere Jessberger.

---

[1]) l.c. 42, 43.

[2]) Zie o.a. zijn critiek over een boek van Neumann, in Zeitschr. für Psychologie Band 56 Heft 6, blz. 450.

[3]) Halle a.S. Marhold 1905.

In hevig opgewonden toestand werd hij in de kliniek gebracht en het feit, dat hij razend geworden en daarna in de kliniek gestorven is, heeft de inwoners van Trennfeld verschrikt en het geloof aan wonderen op krachtdadige wijze doen eindigen. De berichten der familieleden luidden aanvankelijk, onder den indruk van den schrik over de noodlottige werkingen der wondergeschiedenis, zoodanig, dat men moest aannemen dat Jessberger vroeger een volkomen normaal mensch geweest was, alleen door verrukking over het Trennfelder wonder krankzinnig geworden; ook een geneeskundig rapport kon tot die opvatting leiden. [1])

Het tweede geval leert men uit het onderstaande krantenbericht kennen: „In Höchberg wurde die Leiche einer seit einigen Tagen vermissten Bauerswitwe von Strahlungen gefunden, die durch Erhängung ihrem Leben ein Ende gemacht hatte. Die Umstände, welche die Frau in den Tod getrieben haben, sind für einen grossen Teil der Ortsnachbarn so betrübender, für einen Teil so beschämender Natur, dasz wir es nicht unterlassen können, diesen tragischen Fall eingehender als es unserm Gefühl entspricht, hier zu erörtern. Gerade auf den uns umgebenden Dörfern war vor einiger Zeit die Rede von einer „Hexe" in Strahlungen. Mit geheimnisvollem Schauer wurde davon erzählt, dasz eine in den besten Jahren stehende Frau von ihr „verhext" worden sei. Die Ursache der allerdings bei letzterer zu Tage getretenen, den hysterischen oder sonst krankhaften Charakter des befallenen Individuums bezeichnenden Erscheinung, soll nun die bedauernswerte gewesen sein, ist aber nach Einsicht verständiger, mit den Verhältnissen nicht unbekannter Menschen auf einem ganz anderem Gebiete zu suchen. Nachdem die

[1]) l.c. 5, 6.

Verlebte noch vor kurzen Wochen versucht hatte, durch gerichtliche Verfolgung der Schuldigen der üblen Nachrede entgegenzutreten und dieselbe zu beseitigen, scheint ihr gleichwoll letzteres nicht gelungen zu sein. Ein törichter, bereits vor Jahrhunderten verurteilter Aberglaube hat ein allen bemitleidenswertes Opfer gefunden. Das ist wohl die Unglückliche, welcher neulich der ehemalige Wunderdoktor von Lülsfeld, nunmehr Pfarrer B. in Hr. bei Neustadt a. S. den Teufel austreiben wollte, aber angeblich auf oberhirtliche Anordnung daran verhindert worden ist. Nun hat die arme gequälte Frau endlich Ruhe gefunden." [1])

In beide gevallen vormt een geval van psychische abnormaliteit het uitgangspunt van een levendige psychische opwinding van een groote volksmenigte en in beide gevallen viel een mensch als offer der algemeene opwinding door zwaar psychisch lijden. Weygandt onderzoekt nu minutieus hoe deze drie groepen „psychisch Alterierter" van klinisch standpunt zijn te beoordeelen, en verder in hoeverre hier psychische momenten als aetiologische factoren kunnen worden aangenomen. Wat het eerste geval betreft, bij het 10-jarige meisje, Katherina Eitel, is er sprake van een dier niet juist zeldzame gevallen, dat een hysterisch aangelegd, intellectueel volstrekt niet bijzonder ontwikkeld kind mededeelingen doet over een voorval, dat het karakter van het opvallende en soms zelfs onmogelijke draagt, maar geheel in overeenstemming is met den kring voorstellingen van het kind. De verhalen van het psychisch niet normale meisje troffen in meerdere en mindere mate personen uit de omgeving, het sterkst Jessberger; diens uitvoerige ziektegeschiedenis geeft sterken grond voor het aannemen eener

[1]) l.c. 19, 20.

hereditaire belasting en leidt tot de conclusie dat Jessberger zelf ook niet normaal was; „dasz die Wunderbegebenheit mit ihrer Aufregung, der Kampf gegen die behördlichen Anordnungen, die Führerschaft unter den renitenten 7 Wunderglaübigen nebst Familien, die eifrigen Andachten mit dem Eitelkind im eigenen Hause bei Jessberger den Eintritt der Exacerbation seiner psychischen Anomalie begünstigt haben, das lässt sich wohl zugeben. Die erhöhte Empfindlichkeit für die erregenden Einflüsse der Wunderbegebenheit aber brachte er von früh auf schon mit sich. Nicht zu beweisen wäre die Annahme, dasz nach jeder Richtung hin die ausschliesslich auslösende Ursache der akuten Episode zu suchen sei und Jessberger ohne die Wunderbegebenheit zeitlebens psychisch ruhig geblieben wäre. Von einer psychischen Infektion in dem Sinne, das lediglich der Umgang mit dem abnormen Mädchen und die intensive geistige Beschäftiging mit den religiös-mystischen Vorstellungen einen vordem geistig intakten Menschen zum Irrsinn getrieben hätte, kann schlechterdings keine Rede sein." [1]) En dan de derde factor, het eigenaardige psychisch gedrag der volksmenigte; „der ganze Vorgang mit seiner allmähligen Entwicklung im Anschluss an eine psychopathisch bedingte, auffallende Begebenheit, in dem numerischen Anschwellen und auch der qualitativen Ausbildung bis zu Handlungen, die schon von dem normalen, intellektuell geleiteten Verhalten der ruhigen Landbevölkerung erheblich abwichen und bei einzelnen in ihrer lebhafteren Suggestibilität deutlich psychopatischen Charakter annahmen, mit seiner Verstärkung durch äussere Unterstützung und Eingriffe, mit dem allmähligen Abklingen während der ohne weitere

[1]) l.c. 46.

Sensationen verlaufenden Folgezeit, dem schliesslich wirksamen, ruhigen Einspruch durch den Pfarrer, mit jener zähen Nachwirkung unter der Führung eines psychopathisch besonders empfänglichen Menschen und dem völligen Erlöschen jeder Erregung nach dem Verschwinden dieses Führers: all das kann geradezu als Paradigma gelten für eine psychische Epidemie, wie sie in grösserem Maszstabe etwa die Kinderkreuzzüge darstellten." [1])

Wat het tweede geval aangaat, vraagt Weygandt voor-eerst naar de klinische diagnose betreffende vrouw Hein, die den stoot tot de uitgebreide psychische opwinding der landbevolking gegeven heeft; de paranoïde ideeën der vrouw zijn z. i. zoo onmiskenbaar gepaard met een zwakzinnig gedrag en „eine tiefgreifende Affektlosigkeit", dat het geval in de eerste plaats bij dementia praecox moet worden ondergebracht. [2]) Zulke patienten, waarbij hysterische trekken geen zeldzaamheid zijn, en wier waanvoorstellingen tot „motorischen Entladungen führen" zijn bijzonder geschikt om de opmerkzaamheid en opwinding der leeken op te wekken. Zoo ook hier. Eerst viel er slechts van wijdvertakt bijgeloof te spreken; een psychische epidemie ontstond er eerst uit, toen de menigte actief ging optreden. Toen zich immers „in der Hexenbegebenheit an das Motiv der Neugier alsbald das einflussreiche *Motiv der Angst*" aansloot, werd „die irrige Vorstellung von der Besessenheit aktiviert" en men ging over tot „Teufelsaustreibung an der Besessenen." [3])

Het slachtoffer, een 72 jarige vrouw, Frau Reiher, had tot dien tijd toe geen enkel teeken van geestelijke stoornis gegeven, al was zij geestelijk ook niet bepaald sterk. Het

---

[1]) l.c. 49. [2]) l.c. 54. [3]) l.c. 56.

gerucht verluidde, dat zij een heks was en dat zij vrouw Hein behekst had. Daarop vertoonde zich bij de oude vrouw, die door iedereen gemeden en zelfs in de Kerk achteruitgezet werd, het teeken van psychische alteratie; zij werd menschenschuw, zwaarmoedig en sprak van sterven. Weygandt spreekt van een „melancholische Affektion auf seniler Basis." [1]) „Von einer psychischen Infektion jedoch können wir *nicht* sprechen, vor allem weil die primär erkrankte Person, jene Frau Hein, zweifellos keinen direkten Einfluss auf die Frau Reiher ausgeübt hat, sondern das Bindeglied in den üblichen Gerüchten auf der Basis des Hexenglaubens bestand. Eine psychische Auslösung jedoch lässt sich hier sehr wohl annehmen, so gut wie in anderen Fällen Schreck oder auch Freude den Ausbruch mancher Psychosen begünstigen können." [2])

Bij zijn poging de uit deze gevallen opgedane ervaringen in overeenstemming te brengen met de leer der psychische beinvloeding op psychopatisch gebied, moet Weygandt constateeren, dat die leer zelfs nog op zeer wankele voeten staat en door de verschillende auteurs volstrekt niet in gelijkvormigen zin wordt voorgedragen. Bij de raadpleging der uitvoerige litteratuur hieromtrent vindt hij een heele rij waarnemingen, waarvan wij wel zeggen kunnen: er is iemand, die in gemeenschap met een krankzinnige leefde, op volkomen dezelfde wijze ziek geworden; daar beide echter bloedverwanten zijn en als zoodanig op gelijke of soortgelijke wijze belast, zou de tweede ziekte ook spontaan, buiten het samenleven, kunnen zijn uitgebroken, zoodat wij hoogstens een beïnvloeding van het uiterlijke ziektebeeld, b.v. van den vorm der waanvoorstelling, als be-

[1]) l.c. 58. [2]) l.c. 59.

wezen zouden kunnen aannemen, terwijl het aannemen van het veroorzaken der tweede ziekte door de eerste toch nog twijfel zal ontmoeten. [1])

Verschillende gevallen van krankzinnigheid bij naaste bloedverwanten doen Weygandt aannemen, dat men zich tegen de bedenking dat de secundaire persoon misschien ook zonder samenleven met den eerste ziek zou geworden zijn, daar beide denzelfden aanleg hadden en zonder twijfel „Geschwister", en in het bijzonder tweelingen, ook dikwijls precies dezelfde ziektebeelden aanwijzen, zonder dat een wederkeerige beïnvloeding mogelijk is, — dat men zich tegen die bedenking alleen dan volkomen kan verdedigen, wanneer men een nauwe groep van „Induktionsfällen" vormt, waarbij de werking van een gemeenschappelijken psychopatischen aanleg uitgesloten is. Zoo het klassieke voorbeeld der gemeenschappelijk ziek geworden echtparen. [2]) Hierbij is inderdaad van psychopatische aansteking sprake.

Bij zulk een strenge opvatting van aansteking komen wij, volgens Weygandt, „auf eine verhältnismäszig kleine Reihe von Seelenstörungen, einmal die zweifellos dem manisch-depressiven oder zirkulären Irresein angehörenden Formen, dann auf eine Gruppe von Depressionszuständen, deren Einreihung in jene Kategorie doch noch schwerwiegende Bedenken gegenüber stehen, weiterhin auf das grosse Gebiet der Dementia praecox und schiesslich auf die Paranoia" [3]).

Bij een andere groep spreekt Weygandt van „psychopathologische Auslösung". Hiertoe behooren de talrijke gevallen van gemeenschappelijk ziek worden van „Geschwister", waarbij niet alleen de gelijktijdigheid, maar ook de gelijksoortigheid der ziekte een rol speelt. Bij de ge-

---

[1]) l.c. 61—69. [2]) l.c. 71. [3]) l.c. 75.

vallen van een zoodanig ziek worden van bloedverwanten kan men wel niet beweren, dat zonder den invloed van den primairen de secundaire persoon geestelijk gezond zou gebleven zijn, maar de tijd van het optreden en in het algemeen ook de op de ziekte gelijkende vorm bij den tweeden persoon maakt het waarschijnlijk, dat deze factoren van het samenleven en van de geestelijke verwerking der door de eerste ziekte opgewekte indrukken afhankelijk zijn. Het leeuwenaandeel aan deze groep „psychopathischer Auslösung" bij den eenen persoon door invloed van een anderen psychisch abnormalen persoon, neemt de hysterie in beslag. Aan de hand van een rijke litteratuur wijst Weygandt hierbij naast de gevallen van „Geschwister-Erkrankung" op de talrijke „Schul- und Klosterepidemiën auf hysterischer Basis." [1])

Een kleine (derde) groep wordt gevormd door de gevallen, waarbij een reeds krankzinnig mensch van een tweeden patiënt bepaalde trekken van het lijden overneemt en aldus op zijn psychose vreemde psychopathologische trekken overplant, van Fransche zijde als *Folie transformée* aangeduid. [2])

Maar veel meer beteekenis heeft de laatste (vierde) groep: de van een krankzinnige uitgaande psychopathologische invloed op geestelijk normalen, zonder dat deze in hun afwijken van normale gedraging direct tot een psychose in clinischen zin gedreven worden, en waarbij de grond der afwijking varieert naar de sterkte van den invloed en naar de ontvankelijkheid. Hiertoe behooren de vele gevallen dat een querulant gewoonlijk in zijn omgeving, familie, buurtschap aanhangers vindt, verder de gevallen van patholo-

---

[1]) l.c. 86—90. [2]) l.c. 91—93.

gische secten-stichters en, voor wat betreft Weygandts voorbeelden van psychische epidemieën, de verhouding van de oorspronkelijk optredende psychisch abnormale personen Eitel en Hein tot hunne omgeving en tot verdere volkskringen.

„Krankheit im klinischen Sinne liegt bij den affizierten Personen nicht vor, die 3 bereits geschilderten Gruppen von Übertragungsarten können nicht in Frage kommen, weder eine Ansteckung oder Übertragung, noch eine Auslösung vorhanderer Disposition, noch gar eine Umformung, und doch handelt es sich um eine Beeinflussung unter psychopathologischen Verhältnissen." [1])

Voor de juiste waardeering dier gevallen tracht Weygandt eerst de vraag te beantwoorden, hoe in het algemeen onder normale omstandigheden een „psychische Übertragung auf eine Mehrheit von Personen" plaats heeft. „Nebenher sei bemerkt, dass dabei der psychophysische Parallelismus selbstverständlich als Grundlage angesehen wird, so dass natürlich nicht an eine direkte psychische Beeinflussing der Bewustsseinsvorgänge eines Individuums durch die eines anderen gedacht wird, sondern die Sache liegt eben so, dass in dem Individuum A sich bestimmte Bewusstseinsvorgänge abspielen, deren entsprechende Hirnrindenveränderungen parellel laufen, worauf sich Ausdrucksbewegungen irgend welcher Art anschliessen; diese Ausdrucksbewegungen bilden einen Reiz für die Sinnesapparate des Individuums B., in dem sich daraufhin Hirnrindenveränderungen einstellen, denen wieder gewisse Bewusstseinsvorgänge parallel gehen. Bei einem Individuum auf primitiver Bildungsstufe findet sich das Schema eines einfachen seelischen Vorganges in seiner Zusammensetzung

[1]) l.c. 93.

aus Wahrnehmung aüsserer Reize und daran sich sogleich anschliessender Reaktionsbewegungen viel reiner als bei dem Gebildeten, bei dem sich zwischen das Bewusstwerden und die motorische Reaktion eine Fülle von Assoziationen einschiebt, von denen vielfach ein hemmender Einfluss auf die Reaktion ausgeübt wird, so dass diese oft genug unterbleibt. Einer der lebhaftesten Reize, der die Auflösung einer bestimmten motorischen Reaktion zur Folge hat, ist nun die Wahrnehmung einer ebensolchen Bewegung, das die Nachahmung herausfordernde Beispiel. In komplizierteren Fällen handelt es sich nicht um eine einfache Reaktionsbewegung, sondern um eine Kette von Handlungen, die unter der Herrschaft einer richtunggebenden Vorstellung stehen. Hier verhält es sich nicht einfach so, dass in dem Individuum eine blosse Vorstellung dessen, was geschehen soll, erweckt wird, sondern dass die Vorstellung mit einem Gefühlswert verbunden ist, der sie aktiviert." [1]) Niet iedere willekeurige voorstelling kan deze werking hebben, maar daarbij moet een levendige gemoedsbeweging opgewekt worden. Heb ik bij nacht de gewaarwording van een lichtschijn in mijn kamer, die uit een straatlantaarn komt, dan laat mij dat onverschillig ; is de schijn die van een in de buurt uitgebroken brand, dan wordt de gemoedsbeweging van angst opgewekt en komt er een levendige reactie. Had het kind Eitel aan de inwoners van Trennfeld alleen maar verteld, dat het voor korten tijd een witte vrouw had gezien, die op bijzondere vereering kon aanspraak maken, dan had men daarvan geen notitie genomen, maar de voorstelling dat de Moeder Gods zichtbaar geweest was, liet hoop en angst opkomen en deed de heele opwinding met al hare gevolgen ontstaan.

---

[1]) l.c. 94.

Weygandt noemt nu die „durch Gefühlswert aktivierte Vorstellung" het wezen der suggestie. Daarbij komt echter nog de eigenaardigheid der psychische wisselwerking. Met Sighele meent ook Weygandt, dat de overdracht van een voorstelling op een massa menschen een geheel andere werking heeft, als wanneer bij een aantal enkele menschen stuksgewijze een zoodanige voorstelling werd opgewekt. „Vor allem die durch Assoziationen aller Art bei der Einzelübertragung zur Geltung kommenden Hemmungen, die Bedenken, die Kritik, all das spielt eine viel geringere Rolle, wenn es sich um eine Masse von Individuen handelt, der gleichzeitig eine Vorstellung implantiert wird. Hier ist der Weg von der Wahrnehmung zur motorischen Reaktion viel kürzer, ungehemmter, weil eben die Macht des Beispiels, die Nachahmung, von vornherein die motorische Disposition erhöht und die Hemmungbildenden Assoziationen abschwächt." [1])

De vraag of bij de psychische overbrenging de omstandigheid, dat ze van een krankzinnige uitgaat, bijzondere beteekenis heeft, beantwoordt Weygandt bevestigend. Dat ligt nu eenmaal in het optreden van den krankzinnige zelf opgesloten, die door geen critiek wordt weerhouden en met pathologische energie zijn standpunt blijft innemen. Maar daar komt nog wat bij. Het onverklaarbare, raadselachtige van den krankzinnige maakt op den onbeschaafden normalen mensch soms wel een belachelijken, maar niet minder een betooverenden indruk. In het bijzonder kan dit op de omgeving werken en daarom kan ieder krankzinnige, bij wien op eenzijdige, intensieve wijze ideeën of gemoedsbewegingen tot uitdrukking komen, voor zijne

[1]) l.c 95–96.

omgeving een brandpunt van psychische beinvloeding vormen. [1]) Zonder op de belangrijke, maar hem te ver voerende quaesties der massale suggestie, suggestie in het algemeen en hypnotische suggestie, verder in te gaan, neemt Weygandt vast aan, dat bij elke epidemie in den zin der 4e groep talrijke personen zijn aan te wijzen, die niet direct ziek worden, maar toch enkele trekken aannemen, waarvan zij onder rustige omstandigheden volkomen verschoond zouden zijn gebleven. [2]) En juist daarin ligt het sociale gevaar eener psychische epidemie [3]).

---

[1]) l.c. 99. [2]) l.c. 101.

[3]) l.c. 102. Zie in verband met een en ander o.a. nog Friedmann, Ueber Wahnideeën im Völkerleben; Carus, Ueber Geistesepidemieën der Menschheit; Hecker, Die groszen Volkskrankheiten des Mittelalters; in verschillende tijdschriften verspreide artikelen; verschillende schrijvers nog aangehaald door Gross, Kriminal-psychologie 549–550 Over de epidemie van Appeltern zie rapport van Dr. Bouman in de compte rendu van het congrès international d'anthropologie criminelle à Amsterdam 1901 (de Bussy) blz. 106 v. Over onze epidemie van 1903 verscheen meen ik alleen nog maar: Geschiedenis van de „spoorwegstakingen" en de tot standkoming der spoorwegwetten in Nederland, 1903, door A. J. Stilting. Utrecht. Beyers 1903. Niet onvermakelijk in zijn eenzijdigheid is „Het Socialistisch gevaar. Een bijdrage tot de kennis der besmettelijke zielsziekten, tevens een waarschuwing aan autoriteiten, ouders en onderwijzers enz." door E. van Deren, arts te Amsterdam, 2e druk, Amsterdam, Uitgeversmaatschappij „Vivat" 1909. Zooals reeds in onze Inleiding werd opgemerkt, onthouden wij ons van beschouwingen over de Papendrechtsche strafzaak.

HOOFDSTUK IV.

Prophylaxe.

Werken als die van Stoll en Weygandt, hoe voortreffelijk ook op zich zelf, bevatten, evenzeer als die van Sighele, le Bon e. a., slechts aanvangsarbeid. Talrijke onderzoekingen in die richting — liefst volgens vast plan — zullen moeten volgen. In vergelijking met de andere talrijke problemen van collectieve psychologie, die nog nauwelijks duidelijk omlijnd zijn, kan men er toch reeds over tevreden zijn. Er is te midden van meer of minder normale stroomingen de vinger gelegd op een bijzonder goed zichtbaar en vrij duidelijk begrensd euvel: het collectief-pathologische verschijnsel. Nu is de beteekenis dier verschijnselen voor de geheel menschelijke ontwikkeling nog altijd betrekkelijk klein. De meest opvallende, rumoerige en uitgestrekte geestelijke epidemieën hebben haar evenmin kunnen ophouden als b.v. de bewustzijnsverschijnselen van den droom de geestelijke ontwikkeling van een normaal individu. Maar evenals een individu in het algemeen frisscher blijft, naarmate zijn slaap minder door droomen gestoord wordt, wordt de maatschappij door de epidemie gewoonlijk al zeer weinig verkwikt. Iedere epidemie kost talrijke slachtoffers. En in de daarbij mede voorkomende psychopathische, aan-

steking van normale individuen ligt zelfs een sociaal gevaar.

Aan het einde zijner monographie schrijft de psychiater Weygandt [1]): „Hier vorzubeugen vermag in erster Linie die aufklärende Arbeit des Irrenarztes über das Wesen des Irrsinns, weiterhin die Hebung der Bildung und des Urteils grosser Volksmengen, schliesslich im einzelnen Falle das geschickte Verhalten und Eingreifen der behördlichen Organe, kein blindes Dreinhauen auf die erregte Menge, das nur zur Opposition reizen könnte, sondern ein geschicktes Eliminieren der primär erkrankten Persönlichkeit, ebenso Fürsorge für die an einer ausgelösten Psychose erkrankten und darauf Belehrung der nur psychopatisch beeinflussten, aber nicht im klinischen Sinne erkrankten Volksmenge."

Dat zijn wel nauwelijks stippellijnen, maar toch zoodanige, die het vinden van den o. i. juisten weg vergemakkelijken.

Iets meer duidt Ross aan. Deze bespreekt in een kort maar krachtig hoofdstuk van zijne *Social Psychology* de verschillende voorwaarden die den groei bevorderen van sterke, flinke individualiteiten, bestand tegen geestelijke besmetting, overtuigd dat het zaak is voor de georganiseerde maatschappij, den overlast van het grauw (mob-folk) zooveel mogelijk te verminderen: „prophylacties against mob mind" [2]).

Ross gaat er terecht van uit dat educatie tot op zekere hoogte *mob mind* bevordert door den geest voor nieuwe ideeën te openen, voordat het critische vermogen versterkt is. Wanneer de macht om ideeën te waardeeren ver aankomt achter de macht om ze in zich op te nemen drijft de individu, zonder roer gelaten, met den stroom mee. Studie

---

[1]) l c. 102. [2]) Chapter V l.c. 83 v.

moet mede de middelen aanbrengen om objectieve waarheid te onderscheiden „It ought to require him to dig down past the walls of some science to the bed-rock it rests on, so that he may learn in what mortar and bij what plumb-line the stones of that science have been laid." [1]) Langs dien weg moet men het verschil leeren inzien tusschen wetenschap en humbug, waarheid en persoonlijke meening, geleerdheid en kwakzalverij. Een middel daartoe ziet Ross in kennismaking met de klassieken, de intellectueele koningen van het menschelijk geslacht. [2]) De eersterangsgeesten, die voor eeuwen in staat waren zulk een universeelen indruk op de geslachten te maken, zijn de aangewezen redders uit de macht van het „sensational and ephemoral". Het ziften, dat door den tijd geschiedt, is een voortreffelijk iets. Het helpt onderscheiden wie de besten waren in gedachte en literatuur. En kennismaking daarmee leert de ware van de valsche profeten onderscheiden. De invloed van voortreffelijke, heldere leermeesters is daarbij van beteekenis. De onvervalschte leermeester wenscht makkers, geen leerlingen, en zijn gelukkigste oogenblikken zijn het, wanneer hij ontdekt, dat zijn leerling hem niet meer noodig heeft. In honderd gevallen tegen een zijn de klassieken meer waard dan het boek van de maand. Dat boek moet evenzeer als de slechte pers, om zijn lezers te trekken, buitengewone dingen beloven en overdrijven. Zoo worden de afgematte zenuwen voortdurend beziggehouden en wordt de krantenlezer, altijd in gespannen verwachting naar iets nieuws, ten slotte ongeschikt om zijn geest gedurende langeren tijd met hetzelfde onderwerp bezig te houden. [3]) Sport is volgens Ross zoowel voor het moreele als het physieke welzijn bevorderlijk. De inspan-

---

[1]) l.c. 84. [2]) l c. 85. [3]) l.c. 86.

ning om het „trainen" niet te onderbreken, beheersching van de aandrift om het op te geven bij ontmoediging, bedaard te blijven onder harde tegenslagen en zijn zelfbedwang te bewaren bij overwinning, en boven alles de „game"-geest bij nederlaag d. w. z. de beheersching van de neiging om te huilen of „unfair" te roepen — deze overwinningen van den wil over de aandrift voeren, meent Ross, ongetwijfeld tot overwinning van den wil over de suggestie. [1]) Daar tegenover is de invloed van de stad weer slecht. De stad overstelpt den geest met myriaden indrukken, die de zenuwen doen slijten en het concentratievermogen verslappen. Maar daartegenover staat dat de menschelijke wil in de steden meer dan op het land de physieke omgeving beheerscht. Sommige levenswijzen bevorderen in de stad de suggestibiliteit, terwijl anderen haar beteugelen. De beste correctieven tegen stedelijke nabuurschap zijn volgens Ross breede straten, talrijke parken en wat ruimte rondom het woonhuis; want deze bewaren de eigenaardigheden van de familiegroep en van den individu; en de verhoudingen in een „whell knit family", gevoegd bij een levendig gevoel van verplichting jegens de gemeenschap schijnen gunstiger voor een vast karakter te zijn dan de lossere gezinsverhoudingen. [2]) Evenzoo werkt gunstig de zorg voor een voorwerp van eigendom; als een recept van karaktervorming voor een jongen schrijft Ross voor, hem een stukje gronds te geven en hem te laten houden wat hij er op kan kweeken of hem een veulen te geven „and let him have its growth in value. This property, so responsive to care or to neglect, is a standing challenge to his self-control." [3])

Ross sluit hiermee zijn opsomming niet af, maar geeft

---

[1]) l.c. 86, 87. [2]) l.c. 88. [3]) l.c. 89.

nog verdere wenken. De bovenstaande, niet uitgewerkte desiderata, op zich zelf ongetwijfeld behartigenswaardig, geven voldoende de richting aan waarheen hij wil sturen. De grenslijnen zijn er in te vinden van een stelsel, dat door karaktervorming tegen de suggestieve invloeden der massa harden wil. In zoover sluit hij zich aan bij de in de laatste jaren weer meer en meer naar voren komende paedagogische wenschen die, in het bijzonder ook als tegenwicht tegen de toenemende zenuwachtigheid, naast ontwikkeling van hoofd en hart, ontwikkeling van den wil beoogen. De stemmen die in die richting opgaan, zijn van onderscheiden klank en gehalte. We zullen er de beste, waaronder van paedagogen uitkiezen.

Hoewel geen specifiek paedagoog, is ook Stoll, naar wien wij het eerst zullen luisteren, hier het aanhooren waard. Iemand goed opvoeden is, volgens Stoll, [1]) hem eenerzijds een juiste dosis der voor zijne individueele suggestibiliteit geeigende suggesties toe te dienen om hem tot een geestelijk gezonden, ethisch goeden mensch te maken en anderzijds alle die suggesties van hem af te weren of door tegensuggesties te paralyseeren, die zijn geestelijke gezondheid bedreigen, zijn karakter bederven en zijn levensmoed dooden, dien men heden, in den met zoo groote verbittering gevoerden strijd om het bestaan, zoo noodig heeft. In de levensperiode tusschen ± 4 en ± 25 jaar reageert de menschelijke ziel het snelst en duurzaamst op suggesties van verschillenden aard. „In dieser Phase unseres Daseins „lernen" wir am leichtesten, d. h. die einmal in unserem Seelenorgan planmäszig oder zufällig suggestiv erregten Vorstellungen haften dauernder und die Prädisposition zu imitativer Suggestion ist gröszer als im späteren Leben, wo der bereits aufgespeicherte Vorrat an fest ge-

[1]) Stoll l.c. 708 v.

wordenen Suggestionen die dauernde Assimilation neuer erschwert." [1]) Drieërlei soort suggestieve invloeden zijn het, waaronder kinderen onder de paedagogische experimenten van huis en school te lijden hebben: angst-suggesties, contraire suggesties en suggesties der „Ueberhetzung". De angst-suggesties zijn overbekend: bang maken met straffen, met den duivel etc.; de extase der angstsuggesties vormt de kinderlijke zelfmoord. [2]) De contraire suggesties openbaren zich zeer dikwijls daarin, dat niet de inhoud eener suggestie, b.v. van een bevel of een verbod, maar de vorm en de toon waarin ze aan de kinderlijke ziel wordt toegediend, met de individueele dispositie daarvan niet in overeenstemming is en dan, met het volkomen onweerstaanbaar geweld van den suggestieven dwang, de aan de gewilde suggestie tegengestelde, contraire suggestie bewerkt. Kinderen die op die wijze onder den invloed van een contraire suggestie staan, zijn niet in staat aan een barsch en ruw geuit bevel te voldoen, plotseling een vriendelijk gezicht te zetten of een vreemd persoon de hand te reiken of bij een met verwijten en bedreigingen doorspekt verhoor een omstandige bekentenis af te leggen. Een enkel liefderijk, welmeenend woord ter juister tijd en in den juisten vorm geuit, zou voldoende zijn om den contrair-suggestieven ban te breken. En dan de „Suggestionen der Ueberhetzung"; daarvan zijn het slachtoffer de energieke, vlijtige kinderen, of die met een overdreven eerzucht bezield. Wanneer de ijver of eerzucht van zulk een kind door voortdurende aanvuring in den vorm van kwalijk aangebrachten lof, of in den vorm van beschaming door voortdurend te wijzen op de groote praestaties van andere kinderen, tot aan de uiterste grenzen

---

[1]) l c. 709. [2]) l.c. 710—712.

van physiek en psychisch praestatievermogen gedreven wordt, treedt een toestand van chronische overprikkeling in, waaronder niet alleen de geestelijke, maar ook de lichamelijke gezondheid aanmerkelijk lijdt. Ook die suggesties voeren soms bij bijzonder gevoelige naturen tot extase-verschijnselen, en de zelfmoorden van kinderen en jonge lieden wegens slechter rapporten, dan te verwachten waren, of om vermeend onverdiende berisping zijn niet zelden. [1]) Aan de studie van deze suggestieve invloeden ontleent Stoll nu enkele desiderata, als directe en dringende eischen voor een juiste paedagogische inwerking op de jeugdige psyche. Vooreerst is het duidelijk, dat een juiste paedagogische inwerking slechts denkbaar is bij opvoeders, die met de gevoeligheid der psychische reactie en de verborgenheid der suggestieve indrukken voldoende bekend zijn. Ouders en beroepspaedagogen moeten zich volgens Stoll dus vooral met de studie der suggestie bezighouden. Het resultaat van die studie zal zonder twijfel de overtuiging zijn, dat bij de hanteering der suggestieve middelen de grootste zorgvuldigheid en voorzichtigheid, een streng maathouden in liefde en in ernst en een zoo sterk mogelijke individualiseering in aanmerking komt. Steeds moet de paedagoog zich herinneren, dat ieder onnoodig hard en ongeduldig woord, elke ongerechtvaardigde en overdreven tuchtiging zich met suggestieven dwang toegang tot de kinderlijke ziel verschaft en hier langen tijd, zij het ook slechts in den vorm eener latente herinnering blijft vertoeven, om eindelijk op eenigerlei wijze weder in denken, voelen en handelen van het kind, soms in cumulatieve stijging, voor den dag te komen. [2])

---

[1]) l.c. 712—714. [2]) l.c. 714—715.

Terwijl wij Stoll niet behoeven te volgen bij zijn verdere wenken, nl. omtrent „Pädagogik der Erwachsenen" [1] — zijn opmerkingen betreffende de pers en de literatuur sluiten zich eenigszins bij die van Ross aan —, vervolgen wij ons overzicht liever met het weergeven der meeningen van twee Fransche schrijvers. Vooreerst enkele passages uit de belangrijke sociologische studie *Éducation et hérédité* [2] van M. Guyau. Guyau had zich in zijn vorige geschriften, in het bijzonder ook zijn *l'Irréligion de l'avenir* [3] het doel voor oogen gesteld, moraal, aesthetica, religie van uit een zoo ruim mogelijk gezichtsveld in verband met het intense leven te bezien. Zoo definieert hij ook hier de paedagogie als „l'art d'adapter les générations nouvelles aux conditions de la vie la plus intense et la plus féconde pour l'individu et pour l'espèce." [4] Zijn studie gaat uit van de tegenstrijdigheid tusschen de aan de opvoeding en aan de herediteit toegekende macht, die de geheele zedekunde en ook de politiek beheerscht, en tracht te komen tot „la part exacte des deux termes en présence, qui ne sont autres que l'habitude héréditaire ou ancestrale et l'habitude individuelle, l'une déjà incarnée dans les organes et l'autre acquise" [5]. Wat voor ons daarbij — in verband met onze vorige beschouwingen — in het bijzonder van belang is, is hetgeen wordt gezegd in het eerste hoofdstuk over „la suggestion comme moyen d'éducation morale et modificateur de l'hérédité." De toestand van het kind, als het op de wereld komt, is eenigszins te vergelijken met dien van een

---

[1] l.c. 714—715.
[2] Paris. Alcan 1902 6e editie.
[3] Paris. Alcan 7e editie.
[4] Éducation et hérédité IX.
[5] l.c. XV.

gehypnotiseerde. Dezelfde afwezigheid van ideeën, dezelfde passieve beheersching door een enkel idee; trouwens alle kinderen zijn gemakkelijk te hypnotiseeren en bijzonder vatbaar voor suggestie en auto-suggestie. Alles wat het kind gaat voelen zal dus een suggestie zijn. „L'art moral de la suggestion peut donc se définir: l'art de modifier un individu en lui persuadant qu'il est ou peut être autre qu'il est." [1]) Iedere opvoeding moet ten doel hebben het kind te overtuigen, dat het in staat is tot het goede en niet in staat tot het kwade, ten einde hem inderdaad die macht en die onmacht te geven [2]). Dikwijls is het voldoende om kinderen of jongelieden te zeggen of te doen gelooven, dat men deze of gene goede eigenschap bij hen veronderstelt, om hen er zich voor te doen inspannen die meening waar te maken, terwijl daartegenover het hun toedichten van slechte gevoelens of het doen van onverdiende verwijten het tegenovergestelde resultaat heeft. Dezelfde beginselen acht Guyau bij de leiding van menschen van toepassing. Door iemand in de publieke achting en in zijn eigen achting te doen stijgen, verheft men hem in werkelijkheid. Een handdruk, door een enthousiast advocaat aan een telkens recidiveerenden dief gegeven, is dikwijls in staat een blijvenden moreelen indruk op dezen te maken. Door aan iemands slechtheid te gelooven maakt men hem daarentegen dikwijls nog slechter dan hij is. Waarom geeft men een taak aan het kind? vraagt Guyau. [3]) Het is vooreerst om hem er aan te gewennen te willen, en dan om hem te doen slagen in wat hij gewild heeft, dat is: te kunnen. Zelfvertrouwen moet bij het kind gekweekt worden. Want wij hebben wel allen een zekeren trots, maar wij hebben niet allen een voldoende mate van vertrouwen

[1]) l. c. 17. [2]) l.c. 18. [3]) l.c. 21.

in ons zelf, of in het volharden bij ons pogen. „Chacun dit: j'en ferais bien autant; mais il y en a peu qui se hasardent à essayer; ou alors ils renoncent vite, et l'orgueil se termine en une sorte d'aplatissement intérieur, d'annihilation de soi." [1]) Maar naast dit vertrouwen in zich zelf, dient sociaal vertrouwen, sociaal bewustzijn te worden aangekweekt. De idee der maatschappij, der gemeenschap, moet mede van jongsaf worden gesuggereerd; „il faut que l'idéal de l'humanité actuelle se dresse devant les instincts héréditaires et les modifie peu à peu dans son propre sens." [2]) Er zijn gevoelens van gemeenschapszin, andere van gemis aan gemeenschapszin; de eerste moeten met zorg aangekweekt, de andere met zorg teruggedrongen worden. Zoo beschouwt Guyau o.a. de pruiling, stuurschheid (bouderie) als een eerste uiting van „insociabilité". De neiging daartoe kan niet sterk genoeg bestreden worden. „La formule de la bouderie est: aimer à déplaire à qui déplait. Il s'y joint parfois, une paresse de la volonté qui, devant la volonté d'autrui, renonce, par crainte de subir un échec, et aime mieux s'avouer vaincue d'avance." Wanneer men het kind de pruilgewoonte laat aannemen, gewent men het in een bedreven fout te berusten zonder poging tot herstel aan te wenden. Men moet juist op een beknorring een spoedige verzoening doen volgen. „Ainsi l'éducateur peut lui-même constituer dans l'esprit de l'enfant ce sentiment complexe qui est le *remords actif*, le besoin de réparer la faute, de rétablir en son équilibre la bonne amitié troublée, la société compromise." [3])

De tweede Fransche schrijver, dien wij het woord geven, is de ons reeds bekende le Bon. In zijn *Psychologie de*

---

[1]) l.c. [2]) l.c. 29. [3]) l.c.

l'éducation, [1]) waarin hij de gehouden *enquête parlementaire sur la réforme de l'enseignement* aan ernstige critiek onderwerpt, stelt hij voorop, hervorming van programma's alleen onnut werk te vinden, zoolang niet tevens de noodzakelijkheid van een geheele wijziging van methode in de hoofden van ouders, leeraars en wetgevers is doorgedrongen. Het gevaar van verval van het Latijnsche ras ziet hij reeds aankomen. Alleen een juist systeem van opvoeding kan daaraan doen ontkomen. „L'éducation seule permettra aux Latins de remonter cette pente rapide de la décadence qu'ils descendent à grands pas. C'est leur dernière carte et sous peine de périr, ils ne doivent pas la laisser perdre" [2]). En verder: „C'est à son éducation surtout que le Latin doit son égoisme individuel, egoïsme si funeste pour la stabilité d'un peuple. C'est à son éducation également que l'Anglo-Saxon doit cet égoisme collectif qui le rend si dangereux pour les autres nations, mais qui a été un des premiers facteurs de la puissance politique de l'Angleterre" [3]). En le Bon staat in zijn vernietigend oordeel over het Fransche opvoedingssysteem niet alleen, want talrijke, en daaronder zeer gezaghebbende, getuigenverklaringen bij de voornoemde enquête bevestigen dit volkomen. Op dien grondslag dus elke op zich zelf nog zoo voortreffelijke wijziging overbodig achtende, geeft hij enkele trekken voor een anderen grondslag aan. Elke opvoeding bestaat in de kunst, zooals le Bon het noemt, „de faire passer le conscient dans l'inconscient." De algemeene methode die tot dit resultaat leidt, bestaat in het opwekken van gewaarwordingen die eerst bewust, later onbewust worden. Wat men ook leeren wil, een taal

---

[1]) Paris Flammarion 1909. 1e editie.
[2]) l.c. 28. [3]) l.c. 174.

spreken, paardrijden, pianospelen, schilderen, ja zelfs bij de moreele opvoeding, steeds is het algemeen mechanisme hetzelfde, om het bewuste in het onbewuste te doen overgaan, door de vorming van associaties die dan geleidelijk reflexen voortbrengen [1]). De karaktereigenschappen, als wilskracht, volhardingsvermogen, initiatief, zijn geen producten der rede en evenmin uit de boeken te leeren. Zij worden alleen gevormd, hereditair of verkregen, als gewoonten, vallende geheel buiten de sfeer der rede. „La morale qui discute est une pauvre morale, une morale qui s'évanouira au premier souffle de l'intérêt. Ce n'est pas par le raisonnement mais le plus souvent contre ses suggestions, qu'on expose sa vie avec héroïsme ou qu'on se dévoue à de nobles causes." [2]) Nu kunnen niet alle eigenschappen door opvoeding worden in het leven geroepen — zeker niet de raseigenschappen, die dikwijls eeuwen vorderen —, maar zoo al niet in het leven geroepen, kunnen toch de meeste, die in zwakken graad bestaan, door opvoeding tot verdere ontwikkeling gebracht worden. Zoo o. a. de voor het geheele leven zoo belangrijke eigenschappen als tucht, solidariteitsgevoel, volhardingsvermogen, wilskracht. Om de laatste twee aan te kweeken behoeft men, volgens le Bon, geen andere methode te gebruiken, dan den leerling zoo dikwijls mogelijk in omstandigheden te plaatsen, waarbij hij moet nadenken alvorens te beslissen en hem, wanneer hij dan een besluit genomen heeft, te verplichten dit volledig uit te voeren. Daar de Latijnsche volkeren weinig volhardingsvermogen en wilskracht bezitten, eigenschappen waarvan de Engelschen de waarde weten te schatten, moeten zij „multiplier énormément les occasions qui peuvent

---

[1]) l.c. 178. [2]) l. c. 205.

se présenter pour eux d'exercer ces qualités maîtresses, qui suffisent à assurer le succès d'un homme dans la vie, si modestes et difficiles que puissent être ses débuts. Rien ne résiste à une volonté forte et persévérante, les physiologistes savent qu'elle triomphe de la douleur. L'histoire nous montre qu'elle peut triompher aussi des hommes et des dieux, et que c'est par elle que se sont fondés les plus puissants empires." [1]) De geschiedenis toont zelfs nog meer, volgens le Bon; namelijk dat door verzwakking van karakter en nooit door verzwakking van het intellect, de volken te gronde gaan. En dan volgen woorden, te merkwaardig in den mond van een Franschman als le Bon, om ze niet weer te geven: „Quand on lit les récits de la désastreuse campagne de 1870, ce qui frappe d'abord, c'est l'absence totale, chez les chefs de tout grade, des qualités de caractère. On constate chez eux le même manque total de bon sens, de décision, de hardiesse et surtout d'initiative. Les combinaisons stratégiques des Allemands furent des plus simples, mais les officiers, quel que fût leur grade, possédaient de l'initiative, et savaient ce qu'il faillait faire dans un cas donné, alors même qu'ils ne recevaient pas d'ordres. Nous ne possédions que le courage, qualité pouvant suffire avec les petites armées de jadis qui manoeuvraient sous les yeux d'un chef. Elles valaient ce qui valait ce chef, et un homme capable suffirait pour les diriger. Aujourd'lui, chaque officier doit jouer le rôle que jouait jadis un general en chef et, dans l'avenir, le succès sera aux armées qui posséderont le plus d'officiers dont le caractère sera rigoureusement trempé. Ce n'est pas par la lecture des livres que se forment de tels hommes." [2])

---

[1]) l.c. 212. [2]) l.c. 213.

Vanzelf leidt onze weg thans naar Duitschland. Allerminst natuurlijk om al de daar in den laatsten tijd met meer of minder autoriteit verdedigde paedagogische stelsels aan te stippen, laat staan te bespreken. Voorzoover deze zich bepalen tot het jaar 1904, geeft daarvan (en daarnevens van enkele niet-Duitsche voorstellen) een verdienstelijk overzicht de *Zukunftspädagogik, Utopien, Ideale, Möglichkeiten* van Wilhelm Munch. [1])

Wij meenen ons ter kenschetsing van de nieuwe Duitsche paedagogische ideeënrichting, die rekening houdt met en correctieven schept tegen de geschetste sociaal-psychische gevaren, te kunnen bepalen tot het reeds eenige jaren oude meesterwerk van Paul Natorp *Sozialpädagogik. Theorie der Willenserziehung auf der Grundlage der Gemeinschaft.* [2]) Niet omdat na dien tijd naast de talrijke middelmatige werken geen belangrijke arbeid op dit gebied te vermelden zou zijn, maar omdat Natorp's werk, door al het na hem komende nauwelijks aangevuld, door zijn groote, wij zouden haast durven zeggen een voor onzen tijd zelfs exceptioneele autoriteit, onaangetast is gebleven. Men zou misschien geneigd zijn een uitzondering te maken voor het werk van Paul Bergemann *Soziale Pädagogik auf erfahrungswissenschaftlicher Grundlage und mit Hilfe der induktiven Methode als universalistische oder Kultur-Pädagogik,* [3]) dat even na dat van Natorp verscheen. Maar dit werk wordt, al volgt de schrijver ook een eigen inductieve methode en al staat hij meer op empirischen grondslag, [4]) toch weer eerder achterhaald door de later komende en evenmin geheel oorspronkelijke werken van Edelheim, *Beiträge zur Geschichte*

[1]) Berlin. Reiner 1904.
[2]) Stuttgart. Fr. Frommens Verlag (E. Hauff) 1899 en 1904.
[3]) Gera. Hofman 1900. [4]) Zie Vorwort IX.

der Sozialpädagogik (1902) en van Bamberger *Die sozialpädagogische Strömungen der Gegenwart* (1906), dan dat het den diepen indruk van Natorps werk een oogenblik zou kunnen verdringen. [1]) Bovendien bevatten de Duitsche paedagogische tijdschriften telkens opstellen die speciaal op Natorp voortbouwen. Men zie b. v. in *Die Deutsche Schule* 1909: *Neue Ziele* en andere opstellen, 1910 *Eine pädagogische Academie, Das Unmittelbare und die Pädagogik, Die Pädagogik als Systemwissenschaft* en in de *Pädagogische Blätter für Lehrerbildung und Lehrerbildungsanstalten* 1909: *Die sozialen Grundgedanken Pestalozzis, Lienhard und Gertrud* en *Die Begründung der Persönlichkeit* en men zal zich daarvan kunnen overtuigen. En des te eerder zullen we ons tot Natorps groote werk kunnen bepalen, waar wij, geen paedagogische verhandeling schrijvende, met het aangeven der groote lijnen van de richting kunnen volstaan en ons in de velerlei voorgestelde uitwerkingen niet behoeven te verdiepen.

Natorp zelf was, toen hij zijn *Sozialpädagogik* schreef, reeds geen onbekende. In 1894 had hij vooreerst *Pestalozzis Ideeën über Arbeiterbildung und soziale Frage* [2]) gegeven. Hij toont ons daarin van hoe groot belang Pestalozzi's paedagogiek vooral voor het sociale leven werd, daar hij zich het probleem der volksopvoeding steeds in verband met de volksellende en hare oorzaken voorstelde hoe hij zich, om het volk ontwikkeling te verschaffen, bij de ideeën van Rousseau aansloot en evenals deze vooropstelt

---

[1]) Onder den modetitel „Socialpädagogisches" worden mede enkele oude, volgens de uitgevers niet verouderde, geschriften van Dorpfeld als eerste deel van zijn „Gesammelte Schriften," Güttersloh, Bertelsmann 1900, uitgegeven.

[2]) Heilbron. Salzer.

de hypothese van een natuurstaat, die overgaat eerst in een geweldstaat, daarna in een zoogenaamde rechts-geweldstaat, die door de noodzakelijk daaruit voortkomende revolutie slechts in zoover gewijzigd wordt, dat wel een andere vorm van een maatschappelijken toestand, maar zonder zedelijke veredeling intreedt; daaruit nu te komen tot een innerlijke zedelijke beschaving, verheffing der menschen tot de ware menschheid, is ware sociale arbeid; individu en gemeenschap moeten gelijktijdig er naar streven een harmonie van physieke, geestelijke en zedelijke krachten van den mensch tot stand te brengen, en dat werk der volksopvoeding heeft te beginnen waar de behoefte het sterkst is, bij de onderste lagen; aan dien moeielijken arbeid komt de invloed der religie, die Pestalozzi tot zuiver menschelijken oorsprong terugvoert, te hulp. Daarover wordt in een ander geschrift van den schrijver *Religion innerhalb der Grenzen der Humanität,* [1]) meer gezegd. De inhoud dier vroegere werken, hoe belangrijk ook, mag ons echter niet tot te groote uitweiding verlokken. Hoewel de verleiding anders groot zou zijn om nog even stil te staan bij het werk dat tegelijk met de *Sozialpädagogik* verscheen: *Herbart, Pestalozzi und die heutigen Aufgaben der Erziehungslehre,* [2]) vermelden wij daarvan alleen dat Natorp, veel verder van den eersten dan van den tweeden afstaande, Herbart's hoofdfout meent te vinden in diens ontbrekende waardeering der zelfstandige en toongevende plaats, die bij de opvoeding aan den wil toekomt. „Das ist der Stein, den Herbart verworfen hat, und der zum Eckstein gemacht werden musz." [3])

---

[1]) Freiburg und Leipzig 1894.
[2]) Stuttgart. Fr. Frommens Verlag (E. Hauff) 1899.
[3]) l.c. 73.

Overigens zou Natorp zich tot dezen critischen arbeid in het geheel niet geroepen gevoeld hebben, wanneer hij niet ook positieve grondslagen voor een nieuwe opvoedingsleer had aan te bieden gehad in zijn *Sozialpädagogik*. Als geheel, natuurlijk hier meer en daar minder intens, doet dit werk denken aan Plato's republiek, waaraan Natorp ook een belangrijke studie wijdde. [1]) Wanneer men denkt aan de belangrijke beteekenis die daar aan de intellectueele en zedelijke vorming der heerschers wordt toegekend, schijnt de *Sozialpädagogik* wel een vernieuwde uitgave dezer Republiek te zijn. Natorp wil het bewijs leveren, dat twee anders gescheiden wetenschappen, sociologie en paedagogie, onafscheidelijk bij elkaar hooren. Buiten de gemeenschap is de mensch geen mensch. „So wie die Sozialwissenschaft das vergass, wenn sie die Gesellschaft aus einer bloss äusseren Verbindung zuvor isoliert gedachter Einzelner zu erklären unternahm ; wie die Ethik es übersah, so oft sie aus dem Egoïsmus, als, wenn nicht überhaupt einzigem, doch einzig ursprünglichem und selbstverständlichem Trieb im Menschen, dessen sittliches Leben und Denken durch irgend eine Entwicklung hervorgehen liess ; so musz auch die Erziehungslehre in wichtigen Hinsichten ihre Aufgabe verfehlen, wenn sie nicht als Grundsatz erkennt und an die Spitze stellt, das Erziehung ohne Gemeinschaft überhaupt nicht bestände." [2]) Derhalve een zekere wisselwerking. Natorp beschouwt de opvoeding, met de opvoeding van den wil als kern, evenzeer afhankelijk van het leven der gemeenschap als zij op de vorming daarvan van grooten invloed is. Maar die wisselwerking gaat uit van de ideeën zooals die aan gemeenschap zoowel

---

[1]) Plato's Staat und die Idee der Sozialpädagogik, in Archif. f. soz. Gesetz und Statistik 8. 140.

[2]) Socialpädagogik 69.

als aan opvoeding ten grondslag *moeten* liggen, niet zooals dit feitelijk het geval is. Dat menschelijke vorming „Willenssache" is, is het bijzondere en gewichtige wat het woord opvoeding z. i. dadelijk leert. En misschien is juist dat de reden, waarom het bij voorkeur van de vorming van den wil gebruikt wordt, want directe „Sache des Willens" is alleen de opvoeding van den wil zelf, terwijl de opvoedende wil op alle andere zijden der vorming slechts daardoor invloed krijgt, dat hij den wil van den kweekeling weet te bemachtigen en op het beoogde doel te richten.[1]) En nu is de primaire werking der gemeenschap juist op dien wil gericht. Men leert willen, wanneer men de ervaring opdoet van den wil van anderen. „Der energische Wille des Andern, sagt man, reiszt uns fort, etwa dem sterken Strom gleich, der den trägeren Zuflusz in sich aufnimmt und so sein Gewässer in die gleiche mächtige Bewegung zwingt. Aber ein solches Bild verdunkelt noch zu sehr, dass gerade die Energie des Selberwollens erhöht, der eigener Wille nicht gezwungen oder in Abhängigkeit gebracht, sondern erst recht auf sich selbst gestellt wird durch die Erfahrung wie der Wille des Andern selbständig und in dieser Selbständigkeit energisch ist. Analog also wie ich im Falle des theoretischen Lernens das, was der Andre sah und ich zuerst nicht sah, sehen lerne. Indem ich mich in seinen Blickpunkt mit Willen selber versetze, so besinne ich mich erst auf den letzten grund des Wollens im Urgesetze des Selbstbewusstseins, indem ich am Andern die Erfahrung mache, wie auf diesen letzten Grund sein Wollen immer zurückweist und aus ihm hervorgeht."[2]) Juist het zelfbewustzijn dus en bijgevolg het zelfbewuste willen ont-

[1]) l.c. 5. [2]) l.c. 77.

wikkelt zich alleen in en met de gemeenschap van bewustzijn en bewustzijn, die primair wilsgemeenschap is. Derhalve moet de theorie der wilsopvoeding vóór alles uitgaan van het leven in de gemeenschap en de consequenties dier praemisse aanvaarden. Natorp verstaat derhalve onder Sozialpädagogik niet een afzonderlijk deel der paedagogie naast de individueele, maar een samenvatting van de taak der paedagogie in het algemeen en van de paedagogie van den wil in het bijzonder. De zuiver individueele beschouwing der opvoeding is een abstractie, die hare waarde heeft, maar ten slotte overwonnen moet worden. Behalve dat nu de omvattende taak der beschaving voor den individu en voor alle individuen zich naar deze beschouwingswijze zal hebben te richten, is deze tegelijk van enorme beteekenis voor het wetenschappelijk begrijpen van het sociale leven zelf. De gemeenschap is evenmin een starre, onveranderlijke factor als de individu. Ze is even-als deze aan ontwikkeling onderworpen en deze moet ten slotte dezelfde algemeene wetten volgen als de ontwikkeling van den individu [1]). Langs dezelfde ontwikkelingstrappen als de individu: „durch Arbeit und Willensregelung zum Vernunftgesetz" moet derhalve ook de gemeenschap voortschrijden [2]). Bij zijn ethisch en sociaal-philosophisch onderzoek vraagt Natorp nu vooreerst: welke de elementen zijn, waaruit het sociale leven in het algemeen bestaat. Het zedelijke wordt in zijn individueele en sociale beteekenis uiteengezet. De individueele deugden zijn: de deugd van het verstand, de waarheid; de deugd van den wil, dapperheid of zedelijke kracht; de deugd van het „Triebleben", reinheid of matigheid, en eindelijk de indivi-

---

[1]) l.c. 78, 79. [2]) l.c. 80.

dueele grondslag van de sociale deugd, gerechtigheid [1]). Nu is het begrip van de individueele deugd niet voldoende ter bepaling der zedelijke orde, zelfs niet van het individueele leven; deze blijkt eerst volkomen bij de beschouwing der verhouding van de individuen in de gemeenschap. Maar de zedelijke orde van het gemeenschapsleven zelf moet volkomen beantwoorden aan die van het individueele leven zelf [2]). De gemeenschapsbetrekking moet zich gelijkmatig over de grondfactoren der menschelijke activiteit uitstrekken. De gemeenschap zou niet in betrekking kunnen staan tot de verstandswerkzaamheid, wanneer zij zich niet eerst tot den wil uitstrekte en niet tot dezen, wanneer zij niet tot het „Triebleben" reikte. „Denn die practische Vernunft ist nur die allgemeine Gesetzgebung des Willens, und dieser nur die bewuszte Regelung der Arbeitstriebe. So aber giebt es notwendig ein Triebleben der Gemeinschaft, einen Willen der Gemeinschaft und eine Vernunft der Gemeinschaft; nicht als ob die Gemeinschaft ein selbständiges Wesen wäre, was keinen klar ausdenkbaren Sinn hat, sondern indem man erwägt, welche Gestalt das Triebleben der Einzelnen in der Gemeinschaft, unter der Bedingung des Lebens in ihr, gesetzmässigerweise annehmen, und wie der Wille, wie die Vernunft unter der gleichen Bedingung sich gestalten musz. Daraus müssen die wesentlichen Elemente sich ergeben, aus denen ein soziales Leben sich zusammensetzt, ebenso wie aus Trieb, Willen und Vernunft das Leben des Individuums in praktischer Hinsicht überhaupt besteht und durch das gesetzliche Verhältniss dieser drei Faktoren seinem Begriff nach bestimmt ist!" [3])

De overeenkomst dezer redeneering met die van Plato,

---

[1]) l.c. 83—131. [2]) l.c. 132. [3]) l.c. 132—133.

als deze uit de drie deelen van de ziel de drie standen van den Staat afleidt, geeft Natorp aanleiding op beider verschillende beschouwingswijze attent te maken. Voor hem is het, anders dan voor Plato, niet te doen om afgescheiden standen of kasten, maar vooreerst slechts om grondklassen van functies, waarbij het nog niet zeker is of daaraan ook evenzoo vele klassen van functionarissen beantwoorden. Het behoeven volstrekt niet verschillende personen te zijn, die de verschillende werkzaamheden verrichten. De wet der arbeidsverdeeling, hoe onaanvechtbaar ook in objectieven zin, is aan zeer bepaalde grenzen gebonden in hare subjectieve beteekenis van toewijzing van verschillende arbeidsdeelen aan evenzoovele verschillende klassen van arbeiders. [1]) Natorp meent zoodoende de deugdelijkheid van het sociale leven te kunnen definieeren; ze zal moeten bestaan in de normale verhouding der aangewezen drie grondfuncties. Maar één factor valt daarbij nog in aanmerking te nemen, de voortdurende staat van ontwikkeling waarin het gemeenschapsleven verkeert. „So wird die sittliche Ordnung des Gemeinschaftslebens zur ewigen Aufgabe, ihre Tugend zur Idee, d. h. zum blossen Richtpunkt einer unendlichen Entwicklung. Ist es nun vielleicht möglich, auch das Grundgesetz dieser Entwicklung aus unseren Prinzipiën abzuleiten? Wenn, so würde damit die letzte Konkretion der sittliche Aufgabe für die Gemeinschaft und durch sie auch für den Einzelnen erreicht sein." [2]) En dat Natorp dit mogelijk acht, volgt uit zijn eisch van inachtneming der gestadige ontwikkeling in de door het verstand aangewezen richting van „Vereinheitlichung, zugleich Individualisierung und kontinuierlichen Verbindung" zoowel in betrekking

[1]) l.c. 147. [2]) l.c. 160.

tot de met elkaar in verband te brengen functies als van de bij de gemeenschap betrokken subjecten. [1]) Het slot van het ethisch en sociaalphilosophisch onderzoek wordt gevormd door aanduiding waarin de deugden der gemeenschap bestaan. De eerste daarvan, de deugd der waarheid, behoort tot de gedachte gemeenschapsorde, zooals zij onontbeerlijk tot het menschelijk bestaan behoort; een vervulling van het geheele gemeenschapsleven met waarheidszin veronderstelt echter gelijktijdige deelneming aan menschelijke beschaving; zonder erkenning van gelijke aanspraak op beschaving blijft het stellen van zedelijke eischen in het sociale leven een innerlijke onwaarheid. [2]) Elk streven echter om eenigerlei concrete eischen van het zedelijk verstand in de gemeenschap tot erkenning te brengen, voert op den weg der sociale organisatie, als de wilsvorm der gemeenschap. Daarop zal derhalve de tweede, aan de individueele dapperheid beantwoordende deugd der gemeenschap betrekking hebben. Natorp noemt haar het „Einstehen für Gesetzlichkeit." [3]) De derde eisch is die van een doorloopende harmonische ordening van het „Triebleben" der gemeenschap, waaronder te verstaan is een zoodanige verdeeling van arbeid en genot der arbeidsopbrengst, die een gelijkmatige ontwikkeling van alle gezonde neigingen voor allen mogelijk maakt. [4]) De gerechtigheid eindelijk, die als individueele deugd het zich gedragen naar de wetten der drie andere deugden ten opzichte der gemeenschap beteekent, beduidt als sociale deugd de gelijkmatige werking der overige deugden, juist als deugden van het gemeenschapsleven, voor alle individueele leden der gemeenschap. [5])

---

[1]) l.c. 176. [2]) l.c. 178, 179. [3]) l.c. 180—185. [4]) l.c. 185—187. [5]) l.c. 187—188.

Het derde en laatste deel van Natorp's werk bevat de organisatie en methode der wilsopvoeding. Hoewel daarbij onwillekeurig dikwijls aan Pestalozzi gedacht moet worden, blijkt toch ook hier voortdurend de energieke, persoonlijke opbouw van een eigen systeem. Jammer maar, dat het zich voor samenvatting niet leent. Men moet bij den schrijver zelf lezen hoe hij als sociale organisaties voor de wilsopvoeding achtereenvolgens het huis, de school en het leven beschouwt, en als trappen van opvoeding dus huisopvoeding, schoolopvoeding en vrije zelfopvoeding, alles op de basis van den uit het vorenstaande blijkenden onderlingen samenhang behandelt. Van de mogelijkheid eener organisatie „freier, nicht autoritativer Bildungsthätigkeit" [1]) geeft de universiteit in den zin van Engelsche en Noord-Amerikaansche „Extension of university teaching" [2]) het voorbeeld. Ten onrechte wordt, volgens Natorp, zelfs door goedgezinde personen daartegen het bezwaar van eenzijdige verstandsvorming aangevoerd. Vooreerst omdat, toegegeven dat ook de vrije vorming aan de Universiteit onmiddellijk slechts tot het verstand spreekt, zij opvoedt tot de eerste van alle deugden, de waarheid. Maar bovendien behoeft bij het enkele onderwijs de vorming der volwassenen niet te blijven staan. Wat daarvoor verder noodzakelijk en mogelijk is, toont het voorbeeld der Noorsche volkshoogescholen, die hare leerlingen voor eenige wintermaanden niet voor bloote studie, maar voor een veelzijdig opvoedend geordend samenleven in landelijke rust vereenigden. Nu is b. v. voor de grootsteedsche arbeidersmassa's wel niet precies direct hetzelfde

---

[1]) l.c. 216 v.

[2]) Hierover ook speciaal Bergemann l.c. 562 v., die mede ook de quaesties der openbare leeszalen, volksbibliotheken (546 v), „Museumsführungen" (580 v.) etc. behandelt.

te bereiken en men mag ook niet wachten tot de voorwaarden daarvoor in de toekomst wat beter zijn. Maar iets volkomen analoogs is denkbaar, namelijk een nauw geregeld verband van vrijen vormingsarbeid met alle verdere zorg voor hun lichamelijk en zedelijk welzijn, „und zwar unter möglichst starker Heranziehung zu eigener Mitthätigkeit." Ook dezen weg heeft men hier en daar (b.v. in Oost-Londen) betreden. Zoo werkt het onderricht niet als zuiver uitwendige mededeeling van allerlei kennis en vaardigheid, maar kan het bijdragen tot het krijgen van een levensinhoud, een arbeidsphilosophie, een religie. [1])

Maar ook in het algemeen wordt, in zijn systeem vanzelfsprekend, door Natorp niet alleen aan het aandeel der intellectueele vorming bij de wilsopvoeding, maar ook aan ethiek [2]), aesthetica [3]) en religie in niet-dogmatischen zin [4]) een belangrijke plaats toegekend. „Alles in allem ist die sittliche Wirkung auch der Verstandsbelehrung, die unmittelbar das Sittliche selbst zum Gegenstand hat, an dieselben Voraussetzungen gebunden wie alle sittliche Wirkung der Intellektbildung; sie ist überdies angewiesen auf das Zusammenwirken mit allem, was die Bildung des Intellekts von sonstigen Seiten her zur Willenserziehung beiträgt. Sie ist erst der letzte, bedingteste Faktor der Willensbildung, aber für ihren Abschlusz unentbehrlich. [5]) Maar even onontbeerlijk acht Natorp het aesthetische en de religie. De naam van het aesthetische schijnt op gevoel te wijzen, als het bijzondere orgaan voor deze nieuwe soort van kennis. „Wie die Natur das Objekt des blossen Verstandes, die Sittenwelt das Objekt des Willens — zwar auch einer eigenen,

---

[1]) Natorp l.c. 218—220. [2]) l.c. 301 v. [3]) l.c. 311 v. [4]) l.c. 324 v. 342 v. [5]) l.c. 311.

aber im Willen selbst eingeschlossenen, nicht von aussen hinzukommenden, einer von Haus aus „praktischen" Erkentniss ist, so könnte die ästhetische Welt die eigene Welt des Gefühls, wie wohl dann auch einer eigenen, eben fühlenden, im ästhetischen Gefühl eingeschlossenen Erkenntnis sein." [1]) Nu schijnt wel de ernst der schoolopvoeding bij het aesthetische ver te zoeken. Maar op zich zelf is niets in het schoolleven met den eisch eener aesthetische vorming in strijd; alleen dat het een bijzondere zijde van het aesthetische is, die hier naar voren komt. Op het kinderlijke van het spel wordt neergezien; maar — vraagt Natorp — is dan de wereld van het schoolkind reeds de geheele werkelijkheid? Is het niet ook een soort speelwereld waarin het zijn intrede doet, zij het dan ook op hoogeren trap, die de werkelijkheid naderbij is? Of is het minder waar voor dezen dan voor eenigerlei anderen ontwikkelingstrap, dat het den mensch „nur mit dem Schönen zu spielen erlaubt sei?" [2]) Heeft nu het aesthetische ongetwijfeld nauwe betrekking tot het gevoel, het is toch maar „Gestaltungsgefühl". Wel is het aesthetisch gevoel zeker ook „Selbstgefühl," maar het hecht zich toch alleen maar vast aan den vorm, leeft slechts van en in dezen en dooft uit zoodra de vormende kracht der phantasie verlamt. [3]) Het religieus gevoel daarentegen hangt volstrekt niet aan den vorm. Weliswaar zoekt het ook alle vorming te doordringen, daar het in het algemeen ook op een onbeperkte heerschappij aanspraak maakt, „aber es will noch etwas unergründlich Tieferes sein als alle einem Menschenbewusstsein fassliche, notwendig doch *endliche* Gestaltung." [4]) Natorp kan dan ook niet inzien, dat *elke* religie, omdat religie in transcendenten zin als privaatzaak

---

[1]) l.c. 313. [2]) l.c. 321. [3]) l.c. 327. [4]) l.c. 328.

is te beschouwen, uit de openbare opvoeding moet worden gebannen. Religie is tot heden veel te veel een onafscheidelijk bestanddeel van leven en volk, dan dat het mogelijk zijn zou de algemeene opvoeding met een geweldigen ruk heden of in de naaste toekomst van haar te scheiden. [1]) Wel heeft de transcendentale religie hare rol uitgespeeld, maar haar plaats is leeg en kan niet leeg blijven. De mensch leeft niet van het brood des verstands alleen, evenmin als hij dien gezonden kost ontberen kan. Doelloos is het, er over te tobben hoe de mensch zich eenmaal zijn religie vormen zal. Het is waanzinnig religie te willen *maken*; ze zal „als eine Geburt des menschlichen Geniees, eines Tages von selbst da sein — eine Frucht der *sittlichen* Erneuerung menschlicher Gemeinschaft" [2]).

Tot hiertoe Natorp. En daar in een niet specifiek paedagogische studie als deze, zooals we reeds zeiden, richtingsaanduiding voldoende is, tot hiertoe tevens Duitschland.

Ook in ons land openbaart zich in de laatste jaren op dit gebied nieuw leven. Voornamelijk nog in woord, maar ook reeds in daad, in paedagogische kringen en daarbuiten. Dat sport voor het moreele zoowel als voor het physieke leven bevorderlijk is, wordt meer en meer ingezien; de daden van den Bond voor Lichamelijke opvoeding zijn o. a. daar om te bewijzen dat het niet bij de theorie blijft. Meer aandacht wordt gewijd aan de zedelijke vorming. Het in September 1908 te Londen gehouden Congres voor zedelijke opvoeding heeft ten onzent groote belangstelling getrokken. Iemand als Dr. C. J. Wijnaendts Francken, die naar aanleiding van dit congres over zedelijke opvoeding

---

[1]) l.c. 343, 344. [2]) l.c. 351, 352.

handelt in een artikel in de Vragen des Tijds [1]), wil de school daaraan dienstbaar maken. De voorbereidingen voor het in 1912 te 's Gravenhage te houden tweede congres zijn in vollen gang. De meerdere belangstelling in godsdienstige vraagstukken, ook onder menschen van vrijzinnigen huize, blijkt uit velerlei; o. m. uit opneming van Bijbelsche geschiedenis als leervak op het Haagsche Lyceum, uit de pleidooien tot oprichting van scholen voor vrijzinnig-godsdienstigen, en uit de oprichting van een kweekschool, die de godsdienstige vorming van onderwijzers en onderwijzeressen beoogt in vrijzinnigen geest. En dat de eisch van aesthetische vorming [2]) ook hier steun vindt, moge blijken uit het tot stand komen eener vereeniging „Schoonheid in opvoeding en onderwijs", met een eigen orgaan. De door het Nederlandsch Onderwijzersgenootschap opgerichte Commissie voor Kinderstudie, die een uitnemend geslaagden vacantiecursus voor opvoedkunde organiseerde, mocht psychologen en psychiaters bereid vinden om opvoeders, de Leidsche studentenvereeniging voor paedagogiek, paedagogen bereid vinden om aanstaande opvoeders op te voeden. De idee University-extension wordt in toepassing gebracht. Dit alles vindt zijn weerklank in of is de weerklank van ook zuiver nationale litteratuur van de hand van uiterst deskundigen. De *paedagogische vlugschriften* [3]) onder redactie van Jan Ligthart en R. Casimir bevatten o. a. meerdere opstellen in die

---

[1]) Van November 1909. Gevolg van het Londensche congres is ook de belangrijke brochure van Dr. Mouton over „zelfwerkzaamheid van de leerlingen in de school", verschenen in de serie „Kleine geschriften" n°. 83 Maatsch. t. N. v. h. Alg. 1909.

[2]) Voor eenige jaren voorgestaan door J. W. Gerhard in twee nummers der *Studies in Volkskracht* Haarlem Bohn 1905.

[3]) Baarn Hollandia-drukkerij 1909, 1910.

richting: *Over opvoeding* [1]) door Jan Ligthart, *Over godsdienstige opvoeding* [2]) door K. Geertsma, *Vroomheid* [3]) door A. H. Gerhard. *Verspreide opstellen over opvoeding* [4]) door J. G. Zijlstra en *Verzamelde paedagogische opstellen* van Dr. J. H. Gunning [5]) vragen evenzeer de aandacht. De heer Zijlstra heeft het in zijn opstellen ook over „Individualiteit" [6]); ze komt z. i. niet voldoende tot haar recht; ons tegenwoordig stelsel van onderwijs geeft te veel aanleiding tot normaliseeren, te weinig tot individualiseeren; we eischen een bepaald quantum nuttige kundigheid, hetgeen aanleiding geeft tot eenvormigheid, die het oorspronkelijke doodt of althans niet tot zijn recht doet komen; „onze kinderen moeten *iemand* zijn, vóór zij iets kunnen zijn" [7]). De districts-schoolopziener Dr. Gunning slaat ook op dit aanbeeld in een hoogst lezenswaardige studie „Over oorspronkelijkheid, navolging en nog wat" [8]), en waarschuwt terecht daarbij tegen begripsverwarring; tegenover het geweldig nivelleervermogen van onzen tijd is het niet de zelfstandigheid van het individu, maar de versterking der persoonlijkheid waarop afgestuurd moet worden; dat moet er niet toe leiden — al lijkt het misschien flink — elke navolging uit den booze te verklaren; integendeel, de oorspronkelijkheid is eerst slechts in latenten toestand aanwezig, openbaren doet zij zich eerst later; de levensgeschiedenissen der origineelste mannen leveren het bewijs „dat de originali-

---

1) Groningen Wolters 1907.

2) Baarn, Hollandia drukkerij. Uitgegeven vanwege den Ned. Prot. Bond.

3) In de Paedagogische vlugschriften.

4) Utrecht van der Heide en Leijdenroth 1908.

5) Amsterdam. Van Looy 1908.

6) Zijlstra l.c. blz. 78 v. 7) l.c. blz. 83.

8) Als n°. 1 van serie 1 der Paedagogische vlugschriften.

teit zich niet in de afzondering ontwikkelt, maar in studie en aansluiting, een aansluiting die niet zelden gaat tot direkte navolging toe; ja in vele gevallen is trouwe navolging van den meester 't begin van den ontwikkelingsgang der machtigste genieën geweest." [1]) En niet alleen voor de genieën maar voor iedereen geldt, dat nabootsing de basis is voor alle cultuur. „Alleen in en door de aanraking met medemenschen wordt de mensch waarlijk mensch, anders blijft hij dier." [2]) „Om de menschheid verder te brengen moet het individu eerst zoover komen als de menschheid 't in zijn tijd gebracht heeft." Eerst wie alle opleiding i. c. verovering der hulpmiddelen onder de knie heeft, die is niet meer „leerling" maar „meester"; „hij heeft de bevoegdheid, het recht, en als hem de gaven verleend zijn, den plicht om te trachten de kunst hooger op te voeren. Dit is de reden waarom nabootsing en navolging, 't afkijken van de kunst van den meester, wel verre van de originaliteit te dooden, haar juist 't snelst voert tot dat punt, waar zij eigenlijk pas beginnen kan." [3]) Navolging moet dus ten doel hebben, en als zij goed geregeld is, zal zij ook ten gevolge hebben de ontwikkeling der persoonlijkheid van den leerling, en oorspronkelijkheid is niet het begin, maar de bron van die ontwikkeling. „Maar daarvoor is het van het hoogste belang, dat het kind tijdens zijn ontwikkelingsperiode bij voorkeur in aanraking komt met personen, die dien steilen top der oorspronkelijkheid reeds bestegen hebben." [4]) Zoo moeten de kinderen meer in aanraking gebracht worden „met echte producten van menschelijke oorspronkelijkheid, met superieure geesten." [5]) En de onderwijzer moet aan-

---

[1]) l.c. 18—19. [2]) l.c. 23. [3]) l.c. 26. [4]) l.c. 34. [5]) l.c.

houdende zorg hebben om „eigen persoonlijkheid te voeden door voortdurende aanraking met oorspronkelijke persoonlijkheden." [1]) Het wachtwoord moet zijn: „tot de bronnen". [2])

Van denzelfden schrijver verdient mede onze aandacht het artikel voorkomende in zijn bovengenoemde opstellen over „Zelfregeering, verantwoordelijkheidsgevoel, karaktervorming en tucht". [3])

Temidden van die enkele particuliere stemmen vallen ook meer officieele klanken waar te nemen. Het Rapport van de commissie voor de Reorganisatie van het onderwijs, ingesteld bij Koninklijk Besluit van 21 Maart 1903 no. 49 (de ineenschakelingscommissie), uitgaande van het denkbeeld, dat de beschouwing van het onderwijs in een bepaald land en in een bepaalden tijd als een organisch geheel, bij de wetgeving als richtsnoer moet dienen [4]), geeft ons in verband met de tegenstelling: opvoedend onderwijs en vakonderwijs, die men in de plaats van algemeen vormend onderwijs en vakonderwijs heeft willen stellen, reeds in den aanvang bekende geluiden te hooren. „Alle onderwijs" — zoo luidt het rapport [5]) — „kan en moet opvoedend werken, zij het ook het eene meer dan het andere. Schoolonderwijs vooral is zonder leiding en tucht niet denkbaar; het moet niet alleen op het verstand, maar ook op het gemoed werken en op den wil; het moet niet alleen kundigheden bijbrengen, maar ook leeren werken en lust tot werken doen verkrijgen, en evenzeer lust om den arbeid niet alleen ten bate van zich zelven, maar ook van anderen te doen strekken. Op de meerdere of mindere mate echter, waarin dit bij de ver-

[1]) l.c. 36.
[2]) l.c 37. [3]) Gunning, Verzamelde paed. opst. 183 v.
[4]) Rapport I blz. 5. [5]) l.c. 17.

schillende onderdeelen kan geschieden, valt moeilijk een doorgaande verdeeling te baseeren. Eén voorbeeld moge volstaan om dit in het licht te stellen. De middelbare school en de ambachtsschool hebben leerlingen van ongeveer denzelfden leeftijd. De eerste behoort zonder twijfel tot het algemeen vormend, de andere ervan zeker tot het vakonderwijs. Zou nu iemand kunnen volhouden, dat de middelbare school opvoedend onderwijs geeft, de ambachtsschool niet? In beide scholen wordt de tijd zoo goed als geheel besteed aan het kennen en kunnen der leerlingen, maar in beide wordt ook orde en tucht gehandhaafd, in beide behoort op de vorming en leiding van het karakter te worden gelet, in beide moet alles wat in de school geschiedt dienstbaar worden gemaakt aan de vorming van geheel den leerling, d. w. z. in beide wordt de leerling paedagogisch gevormd. Het is niet moeielijk in te zien dat ditzelfde aan alle andere scholen in meerdere of mindere mate kan geschieden, maar ook behoort gedaan te worden." Het rapport blijft dus volkomen in de lijn, wanneer het veel zorg besteedt aan de regeling [1]) van de paedagogische vorming van de beroepsopvoeders. „Het vakonderwijs, waardoor de aanstaande onderwijzer voor zijn beroep op geleid wordt", — heet het in de Mem. v. Toel. tot het ontwerp van wet, waarin de vorenbedoelde regeling is opgenomen [2]) — „draagt door het doel, waarnaar het streeft, een eigenaardig karakter. Het moet leeren, kennis op de beste wijze mede te deelen en in te prenten en door tucht en leiding opvoedend en ontwikkelend op de leerlingen te werken. Uit dat oogpunt moet de reeds verworven kennis op de kweekschool worden behandeld en zoo noodig

---

[1]) l.c. 246 v. [2]) l.c. 371.

uitgebreid of dieper opgevat, in het bijzonder met het oog op de methode van *onderwijzen.*" De sub-commissie voor het Lager Onderwijs der Staatscommissie was dan ook van oordeel, [1]) dat zonder een ingrijpende verandering in den aard en den omvang van de opleidingsinrichtingen voor onderwijzers een grondige verbetering van het lager onderwijs en eene behoorlijke aaneenschakeling van de verschillende onderdeelen van het onderwijs niet mogelijk is. Hetzelfde geldt voor de paedagogische opleiding van leeraren bij het Middelbaar Onderwijs [2]) en het voorbereidend Hooger Onderwijs [3]) waar in overeenstemming met de betrokken sub-commissies in het bijzonder de eisch wordt gesteld van het geregeld gevolgd hebben van een cursus over opvoedkunde.

Wanneer verwacht mag worden, dat door inlossing van beloften in de richting der bovenstaande [4]) een stapje nader zal zijn gedaan tot volmaking der algeheele volksopvoeding, dan is toch nog slechts een haast onzichtbaar kleine schrede gezet op den weg die voeren moet tot wering van psychische infecties als in ons vorig hoofdstuk beschreven. Wanneer „Hebung der Bildung und des Urteils groszer Volksmengen" [5]), zooals Weygandt het noemt, dienstbaar zal worden gemaakt aan het voorkómen van het sociale gevaar voor psychische epidemieën, zonder gelijktijdige werking van andere middelen komt men er niet.

---

[1]) l c. II 75. [2]) l.c. I 202 en 228 v. [3]) l.c. I. 681 v.

[4]) Zie de belangrijke artikelen van Dr. D. Bos over „onderwijshervorming" in „Vragen des Tijds" van October 1910 en volg. waarin, naast instemming met een deel van het rapport der ineenschakelingscommissie, de critiek lang niet ontbreekt en in verschillend opzicht intensiever hervorming bepleit wordt.

[5]) Weygandt l.c. 102.

Van den economischen factor, die ook hier ongetwijfeld niet buiten spel blijft — inzooverre het gevaar van een geestelijk proletariaat wel allerminst door meerdere karaktervorming alleen gekeerd wordt —, spreken we niet en behoeft in deze collectief-psychologische studie ook niet speciaal gesproken te worden. De quaestie, die Weygandt aanroert, als hij spreekt van „die aufklärende Arbeit des Irrenarztes über das Wesen des Irrsinns" valt als van technisch-psychiatrischen aard, natuurlijk evenzeer hierbuiten; gedeeltelijk is dit slechts het geval wanneer het gaat om de quaesties, die hij aanduidt als: „das geschickte Verhalten und Eingreifen der behördlichen Organe, kein Blindes Dreinhauen auf die erregte Menge, das nur zur Opposition reizen könnte, sondern ein geschicktes Eliminieren der primär erkrankten Persönlichkeit, ebenso Fürsorge für die an einer ausgelösten Psychose Erkrankten und darauf Belehrung der nur psychopatisch beeinflussten, aber nicht im klinischen Sinne erkrankten Volksmenge."

Een drietal punten moeten wij in dit verband kortelijk, in vogelvlucht, nog onder de oogen zien. Terwijl de beslist krankzinnige individuen bijna uitsluitend psychiatrische hulp en zorg eischen, is dit met de groote categorie grensgevallen, zwevend tusschen krankzinnigheid en geestelijke gezondheid, die bij psychische epidemieën niet minder dikwijls een groote rol spelen, anders. Minderwaardigen, minder-toerekenbaren, gedegenereerden zijn in de laatste jaren ongetwijfeld onophoudelijk voorwerp van studie en zorg geweest, maar al valt het belang van die zijde van dit vraagstuk allerminst te onderschatten, misschien geschiedde dit wel wat al te veel in het bijzonder van psychiatrisch of van criminologisch standpunt. De oprichting der *Centrale vereeniging ter behartiging van de belangen*

van zwakzinnigen in Nederland zal er, naar te hopen is, toe bijdragen dat er, meer dan tot dusverre, juist ook voor die personen, die, zonder nog een strafbaar feit te hebben begaan, voor de rechtsorde gevaarlijk dreigen te worden, gezorgd wordt. Voor zoover de afwijking van het geestelijk-normale nog door den term zenuwachtigheid gedekt wordt, wijst het hierboven aangestipte paedagogische regime wellicht reeds tot zekere hoogte den weg aan. Ook kerngezonde menschen worden ziek, wanneer de wil zijn heerschappij verliest. Dan wordt het organisme aan zich zelf overgelaten en in de atmosfeer van het-zich-gaan-laten binnengevoerd. Dat de jeugd dus door lichamelijke harding en geestelijke concentratie in zelfbeheersching geoefend moet worden, staat ook hier als nummer een op het programma. De ineenschakelings-commissie heeft omtrent de zwakzinnigen ook hare voorstellen. De sub-commissie Lager onderwijs [1]) kent drie groepen: *a.* zwakbegaafden of geestelijk teruggeblevenen, die het onderwijs op een gewone school moeilijk kunnen volgen of in enkele vakken geheel achterblijven; *b.* zwakzinnigen, die het onderwijs op een

---

[1]) Rapport II 56 v. Als een afzonderlijke groep, die evenmin als de zwakzinnigen (blinden, doofstommen of mismaakten) op de gewone school geplaatst kunnen worden, behandelt de subcommissie ook de tuchtlooze kinderen, het vraagstuk, dat sinds lang hier de ernstigste aandacht vraagt. In verband daarmede zij het vergund te verwijzen naar het *Rapport inzake de oprichting eener „strenge school"* uitgebracht aan de Besturen der afd. Amsterdam van „Volksonderwijs," afd. Amsterdam van het Ned. Ond. Genootschap en afd. Amsterdam van den Bond van Ned. Onderw. Mede over dit onderwerp is een rapport te verwachten van een Comité, bijeengeroepen door de Vereeniging van Hoofden van scholen in Nederland. Zoolang, zooals hier, ook voor een gemeenschappelijk doel samenwerking van *alle* groepen tot de pia vota blijft behooren, zal men o. i., vooral als belangstellend buitenstaander, goed doen zijn oor naar de verschillende zijden te luisteren te leggen.

gewone school niet meer kunnen volgen, die echter door doelmatig onderwijs in internaten, in speciale scholen of klassen zoover kunnen komen, dat ze later in het leven zich nuttig kunnen maken; *c.* stompzinnigen, die niet meer voor ontwikkeling vatbaar zijn, maar nog slechts verpleegd kunnen worden; ze verbindt aan die indeeling enkele beschouwingen o. a. over het aantal zwakzinnigen hier te lande en wat er voor hen gedaan wordt, over de vraag of ze op afzonderlijke scholen dan wel in klassen aan bestaande scholen moeten geplaatst worden, en over de inrichting. Tot ons leedwezen misten wij in dit overzicht den naam van de vereeniging *„Tehuizen voor schoolgaande kinderen,"* welke in 1904 opgericht is op initiatief van Jonkvrouw E. Boddaert — het eerste Tehuis werd in 1903 door haar gesticht — en, geheel verschillend van vereenigingen van denzelfden naam, zeer nuttig in die richting werkzaam is: n.l. door erfelijk belaste, ten kwade neigende kinderen buiten de schooluren in hare tehuizen op te voeden en door intensieve paedagogische behandeling niet alleen die kinderen zelf tegen het kwaad te harden, maar ook het gezin, waaruit het kind absoluut niet wordt weggenomen, daardoor op te heffen.

De ineenschakelingscommissie zelf [1]) onderscheidt zwakzinnige kinderen van idioten. „Terwijl deze laatsten voor geestesontwikkeling door schoolonderwijs niet vatbaar zijn. kan dat van de zwakzinnigen niet gezegd worden. Onder dezen worden verstaan kinderen, die wel in verstandelijken aanleg zóó zwak en achterlijk zijn, dat zij het onderwijs op de gewone lagere scholen niet kunnen volgen, maar die toch door doelmatig onderwijs in internaten of

[1]) Rapport I 69—70.

speciale klassen en scholen, tot eenige geestesontwikkeling kunnen komen en in het dagelijksche leven een plaats kunnen innemen." Voor idioten acht de commissie daarom verplegingsgestichten eene behoefte, terwijl voor zwakzinnigen speciale scholen kunnen worden ingericht. Tot dusverre zijn het bijzondere scholen geweest, maar „de eigenaardige geestelijke en lichamelijke verzorging, die deze misdeelden noodig hebben, het speciale karakter van het onderwijs dat zij behooren te ontvangen, en de omstandigheid, dat de verzorging het best in internaten of bij particulieren geschiedt, dat alles maakt het wenschelijk, dat de oprichting en het onderhoud dezer scholen aan particulieren (vereenigingen of personen) met ruime subsidies van Rijk en provincie blijve toevertrouwd. De overheid drage zorg voor het noodige toezicht". [1]) De toekomst ziet er dus ook in dit opzicht rooskleurig uit. Wanneer naast zorg voor de zwakzinnige jeugd, ook zorg voor de zwakzinnige volwassenen komt, en wanneer onder zwakzinnigen dan juist ook die gevaarlijke elementen, (in het bijzonder ook hysterici), begrepen zijn, die bij psychische epidemieën zulk een voorname rol plegen te spelen, zijn wij ongetwijfeld weer iets verder.

En toch, al is dit iets, het is maar zeer weinig, wanneer niet aan de zorg voor de levende zwakzinnigen, zorg voor het zoo weinig mogelijk ontstaan van nieuwe zwakzinnigen verbonden wordt. Wij weten dat we hier een teer onderwerp aanraken, iets waarover alleen gefluisterd, liefst niet hardop gesproken mag worden. Toch werd ook in de vergadering der Juristenvereeniging van 1906, bij de bespreking der minderwaardigen die strafbare feiten be-

[1]) Rapport I 70.

gaan hebben, deze daarbuiten vallende quaestie even aangestipt. Door iemand als Mr. Verkouteren werd, in zijn praeadvies [1]) voor die vergadering, weliswaar alleen maar beperking der huwelijksvrijheid der minderwaardigen geeischt, maar met de erkenning erbij „dat de procreatie door het belemmeren of beletten van een huwelijk niet altijd wordt tegengegaan." Professor Mr. G. A. van Hamel drukt zich reeds uit in dien zin, dat volgens hem het zwaartepunt ligt in de voorkoming der geboorte van een ongezond, een verworden nageslacht." Z. i. is de macht der heriditeit hier overwegend, spot de onbelemmerde procreatie met de beste maatregelen van genezing en verweer, en verdient langdurige detentie der geestelijk minderwaardige misdadigers ook daarom aanbeveling, omdat zij feitelijk procreatie belet. „Moet nu worden verder gegaan en een wetgeving worden opgesteld, die aan alcoholisten en andere minderwaardigen het trouwen verbiedt?" vraagt van Hamel. Hij zou de Juristenvereeniging willen aanraden, de wenschelijkheid en uitvoerbaarheid van dergelijk wettelijk huwelijksverbod in studie te nemen. Op de quaestie, die „al bezig is rijp te worden en een speciale behandeling overwaard", gaat hij niet verder in, „doch zou wel ietwat sceptisch zijn ten opzichte van de uitkomst. Onmogelijk immers ware het niet, dat alle verwachtingen moesten worden teleurgesteld door de simpele waarheid, dat voor het verwekken van kinderen een huwelijk niet noodig is. De natuur is altijd sterker geweest dan de beste leer" [2]). Het verhandelde in de zitting van den Haagschen Gemeenteraad van 16 September j. l. gaf daarvan weer eens een aardige illustratie. Men

---

[1]) Handelingen Ned. Juristenvereeniging 1906 I 62—63.
[2]) l.c. 238.

herinnert zich, dat het er om ging of het weduwenpensioen in het vervolg zou voortduren bij een tweede huwelijk en dat toen bleek, dat het bestaande stelsel in die mate het concubinaat in de hand werkt, dat 6 % der pensioentrekkende weduwen inderdaad reeds in concubinaat leven.

Wanneer er iets op dit gebied in studie te nemen is, dan zal dit zich dus o. i. allerminst moeten bepalen tot de quaestie der wenschelijkheid en uitvoerbaarheid van het wettelijke huwelijksverbod maar zal men moeten komen op het terrein dat o. m. door het *Archiv für Rassen- und Gesellschafts-biologie einschlieszlich Rassen- und Gesellschaftshygiene* [1]) bestreken wordt. Een terrein natuurlijk vol voetangels en klemmen, doch dat toch reeds meer of minder rijpe vruchten heeft weten voort te brengen. Het is voornamelijk ook daar, dat de ethici van het altruïsme door een deel der Darwinisten worden aangegrepen en dat de strijd gestreden wordt in hoeverre het al dan niet is aangewezen de zwakken uit te roeien. Men kan natuurlijk daarvan de meest principieele tegenstander blijven, zonder zich uit „Principienreiterei" er tegen te verzetten dat door een rationeele voortplantingshygiène het kweeken van zwakke, niet tegen het leven bestand zijnde, geestelijk en lichamelijk achterlijke individuen voorkomen wordt. [2]) „Not a pleasant subject to write upon" zegt Rentoul in den aanvang van zijn hoogst belangrijke studie: *Race culture or race suicide?*

---

[1]) Verlag der Archiv-Gesellschaft. Berlin S. W. Wilhelmstr 42. Ook te vermelden de werken van R. Kossmann, *Züchtungspolitik*, en van prof. Müller *Einleitung in die Gesellschaftsbiologie.*

[2]) Zie o. a. boveng. Archiv Jahrg. 3 Heft 2 S. 253 en Heft 6 S. 864. En zoo kan men zeker ook voor een deel meegaan met de conclusies, waartoe Dr. Steinmetz komt in zijn nog juist verschenen, dus nog niet door mij verwerkt, artikel „De toekomst van het ras" in „de Gids" van October 1910, zonder hem daarom in alle opzichten te volgen.

(*a plea for the unborn*), [1]) waarin hij na een uitvoerig onderzoek der oorzaken van degeneratie de verschillende daartegen aanbevolen middelen onderzoekt en zijn eigen, reeds in 1903 gedaan, voorstel „sterilization of certain mental degenerates and physical deteriorants" [2]) uiteenzet. Het onaangename van het onderwerp is natuurlijk op zich zelf geen grond om zich van de studie ervan te onthouden. Hier kan echter volstaan worden met de mededeeling, 1e. dat een in 1905 door de wetgevende vergadering van den Staat Pennsylvanië aangenomen wetsontwerp, waarin gemachtigd werd tot een chirurgische operatie ter verhindering der voortplanting van idioten en zwakzinnige kinderen, geen wet werd, omdat de gouverneur van dien Staat van zijn vetorecht gebruik maakte; 2e. dat de Staat Indiana in 1907 een bijna gelijkluidend wetsontwerp, uitgebreid tot „confirmed criminals, idiots, rapists and imbeciles" aannam en aldaar reeds een groot aantal dergelijke operaties met goed gevolg plaats vonden, en 3e. dat het middel uit sociaal oogpunt ook eenige malen is toegepast in Zwitserland. Het laatste wordt medegedeeld door den bekenden Duitschen psychiater Dr. Näcke. [3]) Verdere litteratuur is te vinden in een artikel van Ziertman in het Monatschrift für Kriminal-psychologie und Strafrechtsreform [4]) en in het bovengenoemde boek van Rentoul. Er zullen waarschijnlijk nog heel wat meer buitenlandsche voorbeelden moeten

---

[1]) London and Felling-on Tyne: The Walter Scott publishing Co Ltd; New-York 3 east 14th street. 1906.

[2]) l.c. 144 v.

[3]) In Archiv für Kriminal-Anthropologie und Kriminalistik Band 32. Heft 3 und 4 S. 343, waarin nog naar een ander stuk wordt verwezen.

[4]). Jahrg 1908—1909 blz. 734 v.

aangehaald kunnen worden, voordat het de moeite loonen zal, de zaak hier van medisch en van juridisch standpunt te bestudeeren.

En nu het derde punt, dat wij alsnog moeten onder de oogen zien. Door volmaking der algeheele volksopvoeding, (door economische middelen, die hier buiten bespreking blijven), door het verbeteren, opvoeden, verplegen of ongevaarlijk maken van de bestaande geestelijkzwakke individuen, en door het belemmeren der procreatie van nieuwe soortgelijke elementen zal het gevaar voor psychische epidemieën wel zeer intenselijk worden verminderd, maar natuurlijk nog niet zijn verdwenen. Er hoort in ieder geval nog bij, zooals Weygandt [1]) het noemt: „das geschickte Verhalten und Eingreifen der behördlichen Organe, kein blindes Dreinhauen auf die erregte Menge, das nur zur Opposition reizen könnte." Dat is dus: een verstandige politiek. Wanneer men le Bon en zijn vriend, den bekenden professor Ribot, mag gelooven, dan zijn er gedurende de laatste eeuw over die wetenschap, die hij politieke psychologie noemt, geen werken verschenen. [2]) En daarom is hij zelf aan het werk getogen en heeft *la Psychologie politique et la défense sociale* geschreven. Iemand als le Bon, met zijn veelzijdige studiën, mocht en kon dit misschien doen. In het

---

[1]) Weygandt l.c. 102.

[2]) Wel lezen we in de Annalen van het „Institut international de sociologie" Tome XI 1907 blz. 539, dat onder de antwoorden, ingekomen op een prijsvraag Ténichef over „Étude sociologique des révolutions," waaraan het onderzoek verbonden was „s'il se dégage de leur étude quelque règle pratique d'action pour l'homme d'État et le citoyen," er een, wel niet de prijs Ténichef, maar een belooning van 1000 francs is waardig gekeurd. De schrijver bleek te zijn Arthur Bauer, professeur de philosophie au collège de Lengres, membre de la Société de sociologie de Paris.

bijzonder ook van wege zijn ontginningsarbeid op het gebied der psychologie des foules, die met de psychologie individuelle en de psychologie des races het voornaamste materieel dier psychologie politique vormt. [1]) Haar rol zou bestaan in het precies weten te bepalen van den graad van belangrijkheid der gebeurtenissen, en om dan de hoofdzaak te onderscheiden en de bijzaak te elimineeren. Het elimineeren der secondaire factoren is nu echter even lastig in de politiek als in elke andere wetenschap, de natuurkunde of sterrenkunde bij voorbeeld, maar toch noodzakelijk. Voorzoover er van beginselen der politieke psychologie sprake is, zouden ze zekerlijk niet op meer vastheid kunnen aanspraak maken dan de natuurkundige wetten. Te veel worden ze ook verstoord door de tusschenkomst van onvoorziene elementen. Op bepaalde momenten verdwijnt de invloed van gewone factoren tegenover plotselinge meeningsstroomingen. „Si l'homme d'Etat en connaît le mécanisme," meent le Bon, „il peut les faire naître ou tout au moins les orienter comme y réussit Bismarck en 1870. Ces subits mouvements d'opinion constituent une force morale, si irrésistible parfois, que nulle puissance ne parviendrait à les endiguer. Napoléon, lui-même, savait que certains courants ne se remontent pas. Plusieurs de ses lettres sont caractéristiques sur ce point. „Ce sont," écrivait-il, „les faits qui parlent. C'est la direction de l'esprit public qui entraîne... Je n'ai jamais été mon maître. J'ai toujours été gouverné par les circonstances." [2]) Ook uit uitlatingen als deze kan men zich wel eenigszins een idee vormen der moeielijke taak van de tegenwoordige bestuurders.

De vereeniging der verschillende verder of dichterbij

[1]) Le Bon, Psychologie politique 6.
[2]) l.c. 35, 36.

gelegen, bestendige of wisselende factoren vertegenwoordigt wat le Bon noemt: de *équation sociale* van een tijdperk; van de juiste oplossing daarvan hangt dikwijls de toekomst van een volk af. Bij eenvoudig constateeren kan men zich niet bepalen. Men moet ook leeren vooruit zien en — wat nog nuttiger is dan vooruitzien — voorkomen. „Prévoir, c'est éliminer les surprises de l'avenir. Prévenir, c'est annuler leur action." Hoe daar toe te komen? Le Bon belooft in een der laatste hoofdstukken van zijn boek de mogelijkheid aan te toonen van de ontbinding der elementen waaruit elke fataliteit bestaat. „Or désagréger les facteurs d'une fatalité, c'est apprendre à s'y soustraire." [1])

Men behoeft geen bovenmatig pessimist te zijn om eenigszins sceptisch tegenover die belofte te staan, evenals tegenover wondermiddelen met de eigenschappen eener „bonne à tout faire." Het hoofdstuk waarin het universeele geneesmiddel toebereid heet te worden, zou dan hoofdstuk VI zijn van boek VI: „Le fatalisme moderne et la dissociation des fatalités." Men toetst de bestemming eener generatie — heet het daar [2]) — aan de studie der leidende ideeën die haar wil en gedrag bepalen. Maar waar die ideeën te vinden? Zeker niet in de daden der massa, die er wel lusten maar geen ideeën op nahoudt. En evenmin bij de intellectueelen, die boeken schrijven en redevoeringen houden; deze geven ons meestal slechts den weerschijn van meeningen, aangenomen om lezers en toehoorders te verlokken. Toch kan men zich, al is het dus lastig om de ideeën van een tijdperk te weten te komen, er een approximatieve voorstelling van maken uit de leering der meest gezaghebbende meesters. En zoo doet le Bon zijn

---

[1]) l. c. 38, 39. [2]) l. c. 341 v.

voordeel met hetgeen hij uit de jongste „discours académiques" van Larisse en Pierre Loti te leeren kreeg. Drie klassen [1]) zijn er dan in de groote familie der fataliteiten te onderscheiden: 1e. *Les fatalités naturelles,* irréductibles; daaronder behooren b.v. de ouderdom, meteorologische verschijnselen; hier kunnen wij hoogstens de wetten leeren kennen, ze voorzien en er ons een beetje tegen beschermen. 2e. *Les fatalités réductibles.* Zoodra de vooruitgang der wetenschap toestaat om haar elementen te ontleden en ze afzonderlijk te bestrijden, bezwijken ze; de groote epidemieën, hongersnooden, die vroeger millioenen menschen deden omkomen, zijn er de voorbeelden van. 3e. *Les fatalités artificielles.* Door ons in het leven geroepen, vullen ze de historie. Er tegen strijden is moeielijk, omdat, waar een oorzaak aan het werk is, haar gevolgen zich noodzakelijk moeten afwikkelen. Om ze te beheerschen, moet men tegenover de oorzaak, die een zeker gewicht heeft, een zwaarder tegenwicht weten te stellen. Zoo wisten in het algemeen de groote mannen de fataliteiten te bezweren.

Van de talrijke aantevoeren *fatalités naturelles* zij alleen aan een voorbeeld uit ons land herinnerd. De Hollanders wisten zich door een energieke inspanning te onttrekken aan het noodlot der overstroomingen, waarmee de zee hen bedreigde. Op gelijke wijze, meent le Bon, valt aan de historische fataliteiten te ontkomen. „Quoique parfois très lourdes, lorsqu'elles dérivent de la race et du passé politique d'un peuple, elles n'échappent pas à cette loi de l'évanouissement par dissociation de leurs élements." Iedere bladzijde uit de historie getuigt daarvan. „Considérez un événement important, la guerre de 1870, par exemple, analysez-en

[1]) l. c. 346 v.

tous les facteurs psychologiques immédiats et surtout lointains, vous découvrirez vite que, si notre défaite était devenue inévitable, les divers élements qui la rendirent telle, auraient pu être successivement annulés par des intelligences süpérieures, avant que leur accumulation devint trop écrasante" [1]). Psychologische dwalingen op het oogenblik zelf en onbekwaamheid om vooruit te zien in de toekomst, zijn altijd de oorsprong van verderfelijke fataliteiten, die haar nawerking op verschillende generaties doen gevoelen. Zoo zijn ook de *fatalités artificielles* groot in aantal. Zoo b.v. het alcoholisme. Wij weten hoezeer het ons overweldigt „et que près du quart des conscrits sont éliminés en raison des tares héréditaires dues à des parents alcooliques. Sur cette fatalité nous avons peu d'action." En wat le Bon nu opmerkt is wel zeer merkwaardig: „L'état, d'ailleurs, est presque obligé de l'encourager, sous peine de provoquer un énorme déficit dans son budget."

Uit velerlei voorbeelden en getuigenissen, zoo o. a. van den oud-minister Hanotaux, meent le Bon nu wel het groote nut te mogen aannemen van psychologische kennis, die niet alleen met succes fataliteiten leert bestrijden, maar ook menschen en gebeurtenissen leiden. Eminente geesten hanteerden steeds met een merkwaardige nauwkeurigheid de psychologische factoren die ons leiden, en begrepen ook de rol der religieuse, sociale en economische noodzakelijkheden, die elk tijdperk ziet opkomen. „Séparer les fatalités inévitables de celles qui ne le sont pas et ne jamais s'user dans d'inutiles luttes, est un des points fondamentaux de la psychologie politique. On ne peut détruire en effet les fatalités créées par des conditions extérieures indépendantes

[1]) l.c. 349

de notre volonté, mais l'homme supérieur les utilise comme le marin utilise le vent malgré sa direction" [1]); waartegenover het andere uiterste, dat van „l'homme d'Etat incapable de prévision", die, volgens le Bon's voorbeelden, „un créateur de fatalités désastreuses" is. Ongelukkigerwijze houden wij er echter niet mee op, kunstmatige fataliteiten te scheppen, waarvan de gevolgen zwaar op onze nakomelingen zullen drukken. „Croit-on, par exemple" — vraagt le Bon in een wel duidelijk Fransch gekleurde, maar toch ook niet specifiek-Fransche tirade — „que vainement se prêchent l'antipatriotisme, l'antimilitarisme et l'anarchie; que nous supportons les révoltes des fonctionnaires; que nous entassons des lois de plus en plus oppressives pour l'industrie; que les maîtres de l'Université donnent une éducation dont le niveau technique et moral s'affaisse chaque jour?" En dan verder: „Créer des privilèges à l'incapacité et au désordre, poursuivre d'une haine aveugle les élites et tenter de pratiquer l'égalité par en bas, persécuter les croyances, essayer par des lois vexatoires de s'emparer des fortunes qu'édifie le travail, méconnaître les nécessités naturelles, exciter sans cesse les jalousies et l'envie, tel est actuellement le rôle des meneurs populaires. Toutes leurs tentatives constituent une oeuvre de démagogues que devrait rejeter un grand peuple." [2])

Tot zoover enkele citaten uit le Bon's veelbelovend hoofdstuk. Geeft het ook alles wat het belooft? Het geeft zeker — evenzeer trouwens als het geheele boek — de diepe verzuchting van een eerlijk, wetenschappelijk man over de in Frankrijk tot excessen overgaande, maar in de geheele beschaafde wereld zich van tijd tot tijd in meerdere of

---

[1]) l. c. 351. [2]) l.c. 355.

mindere mate openbarende gebreken en uitwassen van onzen, in vele opzichten zoo lofwaardigen, democratischen tijd. Het tracht zelfs ook de middelen ter verbetering aan te geven, o.m. door aanhaling van enkele van Roosevelt's woorden uit zijn bekende rede in de Sorbonne van 24 April 1910, wanneer hij wijst op de absurditeit der gelijkheids-theorieën, op het gevaar der socialistische leerstellingen, de superioriteit van karakter boven intellect enz., waarheden die, volgens le Bon, slechts door voortdurende herhaling ingang kunnen vinden, Maar wat le Bon niet geeft en zelfs hij niet geven kon, dat is een volledigen leiddraad om de verrassingen der toekomst, de onvoorziene elementen waardoor de gewone loop der politieke gebeurtenissen wordt verstoord, en dus ook de psychische epidemieën, absoluut te voorkomen. [1]) Misschien zou dit ook te veel zijn in eens, en zeker mogen wij hem toch dankbaar gedenken als den veiligen gids, die althans in onze levensphase enkele nuttige wenken geeft om den weg ter bestrijding en voorkoming dier excessen te leeren kennen. Zoo mag men, voor wat betreft de kennis der massa, zeker naar de autoriteit le Bon luisteren, wanneer hij er voor de zooveelste maal tegen waarschuwt, dat men haar niet door redeneeringen overtuigt. „L'affirmation, la répétition, le prestige et la contagion sont," zegt hij voor de zooveelste maal, „les sources à peu près uniques de leurs convictions, Que ces dernières contrarient leurs intérêts les plus certains, qu'elles se heurtent à des impossibilités évidentes, peu importe." [2])

[1]) In het bovengenoemde antwoord op de prijsvraag Ténichef wordt ook met zooveel woorden gezegd, dat er geen panacée tegen revoluties te vinden is, maar evenzeer dat men flink de fatalistische leer ecarteeren moet, die ze als onvermijdbare kwalen beschouwt. Annales de l'Institut international de sociologie Tome XI 1907 blz. 553.

[2]) le Bon l.c. 317.

Zoo kan men le Bon gerust laten vertellen, wanneer hij er over klaagt, dat het zoo moeielijk is de geestesgesteldheid te veranderen van den modernen Franschen arbeider, die op een barbaar gaat lijken, en dat men moet trachten hem de respectievelijke waarde van het intellect, het kapitaal en den arbeid te leeren kennen, al blijft men dan ook niet werkeloos staan bij le Bon's verzuchting over de groote moeielijkheid om daarvoor de geschikte leermeesters te krijgen. [1]) Zoo is ook voor ons opmerkenswaardig de Fransche uiting, dat het zekerste symptoom der dreigende decadentie verslapping van het karakter is, en dit juist bij diegenen, die daaraan het meeste behoefte zouden hebben. [2]) Zoo is verder ook voor ons — zij het dan hoofdzakelijk slechts als schrikbeeld — niet geheel zonder beteekenis le Bon's opmerkingen over de „crise de la famille qui se dissocie et ne se multiplie que fort lentement, crise des besoins augmentant beaucoup plus rapidement que les moyens de les satisfaire, crise de l'autorité que personne ne respecte, l'idée d'égalité faisant repousser toutes les supériorités, crise de la morale qui s'effondre," „crise de la volonté qui s'affaisse chaque jour, crise des functionnaires qui s'insurgent," „des instituteurs professant l'anarchie, etc." [3]) Zoo is het ook in onze oogen niet goed te praten, wanneer betrekkelijk verlichte menschen zich voor in de kunst van enscèneeren ervaren demagogen met evenveel serviliteit neerbuigen, als de aziatische hovelingen voor een absoluut souverein. [4]) Zoo hebben daarom ook hier waarde de door le Bon geciteerde woorden, waarin een der vroegere chefs van de Belgische socialistische partij, de senator Edmond Picard, daarover zijn afkeer uitdrukte: „Je ne quitte pas le

---

[1]) l.c. 364. [2]) l.c. 372. [3]) l.c. 296. [4]) l.c. 185.

parti ouvrier, mais je quitte le groupe des sectaires qui y tapagent et que, suivant la tradition, les raisonnables se laissent aller à suivre. L'inévitable surenchère s'impose à ceux qui craignent de paraître psillanimes s'ils ne font pas autant ou plus que les extravagants. J'ai une âme rebelle à l'intolérance. Vous avez, parmi vous, des individualités qui pratiquent, à la sauce socialiste, le *perinde ac cadaver* d'Ignace de Loyola. Je refuse de m'y soumettre, ne fût-ce que pour l'exemple et pour la dignité humaine. Que ce clergé cherche ailleurs des esclaves. Suivez vos destinées. Leur fatalité vous entraine." [1])

En het is niet de fataliteit maar de wil die de wereld regeert, zegt le Bon [2]) aan het einde zijner politieke studie. Een sterke wil wanhoopt nooit. Wanhopen aan de eindelijke overwinning van intellect en moraliteit doet zijn wapenbroeder Sighele al evenmin. Het volk bewust maken, het uit zijn geestelijke inferioriteit en zedelijke onbewustheid opheffen, aan elk individu het middel verschaffen om zich een plaats in de wereld te veroveren en haar te kunnen terugvinden wanneer hij ze verloren heeft, niet het denkbeeld laten post vatten dat het eenige ideaal een „fauteuil bureaucratique" is, maar elk individueel initiatief ontwikkelen, ziedaar — volgens hem — de ware en eenige manier om een volksziel te vormen, die zich, bewust van haar rechten, zonder zich al te zeer te verhoovaardigen over haar macht, in staat is om de groote klip te ontzeilen, die de roes der almacht is en die leidt tot waanzin en misdaad. [3])

---

[1]) l. c. 185, 186. [2]) l.c. 375. [3]) Foule criminelle 271—272.